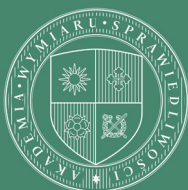

**MODELE IMPLEMENTACJI
ART. 12 KONWENCJI O PRAWACH OSÓB
NIEPEŁNOSPRAWNYCH (KPON)**

**ZDOLNOŚĆ DO CZYNNOŚCI PRAWNYCH
– ASPEKTY PRYWATNOPRAWNE I KARNOPRAWNE**

TOM III

**REDAKCJA NAUKOWA:
MACIEJ DOMAŃSKI
BOGUSŁAW LACKOROŃSKI**

Modele implementacji art. 12 Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych (KPON)

**Zdolność do czynności prawnych – aspekty
prywatnoprawne i karnoprawne**

Tom III

*„Sfinansowano ze środków Funduszu Sprawiedliwości,
którego dysponentem jest Minister Sprawiedliwości”*

Modele implementacji art. 12 Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych (KPON)

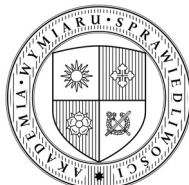
Zdolność do czynności prawnych – aspekty prywatnoprawne i karnoprawne

Tom III

Redakcja naukowa:

Maciej Domański

Bogusław Lackoroński

Warszawa 2023

Recenzenci:

Prof. UJ dr hab. Piotr Mostowik

Prof. dr hab. Konrad Osajda

Opracowanie wydawnicze na zlecenie AWS Wydawnictwo DiG

© Copyright by Akademia Wymiaru Sprawiedliwości, 2023

ISBN: 978-83-67811-11-8

Druk cyfrowy

Książka jest rezultatem czteroletnich interdyscyplinarnych badań dotyczących art. 12 Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych (KPON), wynikającego z niego standardu ochrony osób z niepełnosprawnościami, sposobu jego rozumienia i implementacji w różnych państwach oraz elementów polskiego systemu prawnego wchodzących z art. 12 KPON w interakcję. Osią konstrukcyjną książki jest wpływ art. 12 KPON na prywatnoprawne pojęcie „zdolności do czynności prawnych” (czynnej zdolności prawnej) oraz jej ograniczenia. Oddziaływanie art. 12 KPON na krajowe systemy prawne ma jednak znaczenie nie tylko w sferze regulacji prawa prywatnego, lecz również prawa karnego. Oddziaływanie to zostało poddane analizie z prawnego punktu widzenia, a także z uwzględnieniem perspektywy psychologicznej i psychiatrycznej. Korzystanie ze zdolności do czynności prawnych, w tym w szczególności zawieranie umów, wymaga angażowania świadomości, woli oraz kompetencji komunikacyjnych, które są przedmiotem naukowej refleksji właśnie w ramach psychologii i psychiatrii. Z tego powodu dorobek tych dyscyplin naukowych nie tylko nie powinien być pomijany w procesie implementacji art. 12 KPON do prawa krajowego, lecz należy uwzględnić go jako istotny punkt odniesienia dla tworzenia ram prawnych korzystania ze zdolności do czynności prawnych w szczególności przez osoby z niepełnosprawnościami. Książka może być użyteczna dla badaczy, jak również praktyków oraz decydentów zajmujących się prawem prywatnym, prawem karnym, prawami człowieka, jak również psychologicznymi i psychiatrycznymi aspektami korzystania z autonomii i możliwości kształtowania własnej sytuacji prawnej, w szczególności poprzez dokonywanie czynności prawnych.

Spis treści

<i>Spis wykresów</i>	11
<i>Spis tabel</i>	13
<i>Spis autorów</i>	16
<i>Wprowadzenie</i>	

Część I: Zdolność do czynności prawnych i jej ograniczenia w ujęciu interdyscyplinarnym

1. Zdolność do czynności prawnych (czynna zdolność prawna) osób fizycznych i jej międzygałęziowe znaczenie w systemie prawnym
(Maciej DOMAŃSKI, Bogusław LACKORÓŃSKI)
2. Analiza prawno-międzynarodowa art. 12 Konwencji Narodów Zjednoczonych o prawach osób niepełnosprawnych (w świetle Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów i International Bill of Human Rights)
(Jerzy MENKES)
3. Zarys sytuacji prawnej osób z niepełnosprawnościami psychicznymi (*furiosi*) w prawie rzymskim
(Zuzanna BENINCASA, Maria NOWAK)
4. Zdolność do czynności prawnych i jej ograniczenia – aspekty psychologiczne
(Magdalena BŁAŻEK, Agnieszka WOJTECKA)
5. Zdolność do czynności prawnych i jej ograniczenia – aspekty psychiatryczne
(Paweł ZAGOŹDŻON)
6. Zdolność do czynności prawnych i jej ograniczenia – aspekty diagnostyczne
(Jarosław RYCHLIK)

Część II: Implementacja art. 12 KPON (Raporty krajowe i analiza porównawcza)

7. Uwagi wprowadzające
(Maciej DOMAŃSKI, Bogusław LACKOROŃSKI)
8. Implementacja art. 12 KPON w Anglii, Walii i Irlandii Północnej
(Charles O'MAHONY)
9. Implementacja art. 12 KPON w Austrii
(Igor ADAMCZYK, Jakob Fortunat STAGL)
10. Implementacja art. 12 KPON w Chile
(Gissella LÓPEZ Rivera)
11. Implementacja art. 12 KPON w Chinach kontynentalnych
(Yi HUANG, Bo CHEN)
12. Implementacja art. 12 KPON w Czechach
(Dita FRINTOVÁ)
13. Implementacja art. 12 KPON w Estonii
(Kärt PORMEISTER)
14. Implementacja art. 12 KPON w Finlandii
(Tuulikki MIKKOLA)
15. Implementacja art. 12 KPON we Francji
(Sylwia CASTILLO-WYSZOGRODZKA)
16. Implementacja art. 12 KPON w Gruzji
(Irine KURDADZE, Mariam KEVLISHVILI)
17. Implementacja art. 12 KPON w Hiszpanii
(María José BRAVO BOSCH, Inés Celia IGLESIAS CANLE)
18. Implementacja art. 12 KPON w Indiach
(Syed Ashfaq HUSSAIN, Shaik Nazim Ahmed SHAFI)
19. Implementacja art. 12 KPON w Irlandii
(Charles O'MAHONY, Aisling DE PAOR)
20. Implementacja art. 12 KPON w katalońskim systemie prawnym
(Núria COCH ROURA)

21. Implementacja art. 12 KPON w Kuwejcie
(Anadel AL MATAR)
22. Implementacja art. 12 KPON w Niderlandach
(Sonia Dominika ROVERS)
23. Implementacja art. 12 KPON w Niemczech
(Richard GIESEN)
24. Implementacja art. 12 KPON w Nowej Zelandii
(Bill ATKIN)
25. Implementacja art. 12 KPON w Norwegii
(Karl Harald SØVIG, Anna VASSLID VALVATNE)
26. Implementacja art. 12 KPON w Peru
(César Edwin MORENO MORE)
27. Implementacja art. 12 KPON w Singapurze
(Allen SNG Kiat Peng)
28. Implementacja art. 12 KPON w Szwecji
(Yana LITINS'KA)
29. Implementacja art. 12 KPON w Szwajcarii
(Philippe MEIER, Vanessa ORVILLE)
30. Implementacja art. 12 KPON w Turcji
(Günhan GÖNÜL KOŞAR)
31. Implementacja art. 12 KPON w Wenezueli
(Patricia LEAL BARROS)
32. Implementacja art. 12 KPON we Włoszech
(Sylwia CASTILLO-WYSZOGRODZKA)
33. Analiza prawnoporównawcza dotycząca implementacji art. 12 KPON
(Maciej DOMAŃSKI, Bogusław LACKORŃSKI)

Część III: Zdolność do czynności prawnych – perspektywa polskiego prawa

34. Analiza historycznoprawna regulacji zdolności do czynności prawnych
obowiązujących na ziemiach polskich
(Piotr FIEDORCZYK)21

35. Charakterystyka polskiego modelu regulacji zdolności do czynności prawnych (Maciej DOMAŃSKI, Bogusław LACKOROŃSKI)	45
36. Polska współczesna regulacja zdolności do czynności prawnych w świetle standardów wynikających z art. 12 KPN	63
a) Uwagi wprowadzające (Maciej DOMAŃSKI, Bogusław LACKOROŃSKI)	63
b) Kuratela dla osoby ubezwłasnowolnionej częściowo w świetle standardów wynikających z art. 12 KPN (Anna SYLWESTRZAK)	77
c) Kuratela dla osoby niepełnosprawnej w świetle standardów wynikających z art. 12 KPN (Małgorzata BALWICKA-SZCZYRBA)	101
d) Opieka nad osobą ubezwłasnowolnioną całkowicie w świetle standardów wynikających z art. 12 KPN (Maciej DOMAŃSKI, Bogusław LACKOROŃSKI)	127
37. Znaczenie regulacji zdolności do czynności prawnych dla karnoprawnej ochrony osób z niepełnosprawnościami (Szymon PAWELEC)	139
38. Implementacja standardów z art. 12 KPN w polskim systemie prawnym (Maciej DOMAŃSKI, Bogusław LACKOROŃSKI)	159
<i>Podsumowanie</i> (Maciej DOMAŃSKI, Bogusław LACKOROŃSKI)	175

Spis wykresów

Wykres 9.1: Przedstawicielstwo osób z niepełnosprawnościami w Austrii od 2018 roku.

Wykres 9.2: Opieka w Austrii 2000–2017.

Wykres 9.3: Wydatki w milionach euro (EUR) na koszty reprezentacji osób dorosłych, ochrony praw pacjentów oraz reprezentacji osób przebywających w ośrodkach pomocy społecznej w Austrii w latach 2000–2020.

Wykres 13.1: Zestawienie liczby osób, dla których ustanowiono przedstawiciela sądowego z powodu ograniczonej zdolności do czynności prawnych w Estonii w latach 2007–2021.

Wykres 15.1: Wzrost liczby osób, dla których została ustanowiona opieka we Francji w latach 1990–2004.

Wykres 15.2: Wzrost liczby przypadków stosowania kurateli i opieki we Francji w latach 1990–2004.

Wykres 17.1: Liczba osób z niepełnosprawnościami w Hiszpanii w latach 1999–2022 (w tysiącach).

Wykres 17.2: Zmiany odsetka osób z niepełnosprawnościami w Hiszpanii w latach 1999–2022 według poszczególnych spisów ludności.

Wykres 17.3: Liczba osób z niepełnosprawnościami w poszczególnych grupach wiekowych w Hiszpanii w 2022 roku (w tysiącach).

Wykres 17.4: Główne rodzaje niepełnosprawności osób w wieku 6 lat i starszych żyjących w gospodarstwach domowych w Hiszpanii w latach 2008 i 2022 (w tysiącach).

Wykres 17.5: Główne rodzaje niepełnosprawności osób w wieku 6–15 lat w Hiszpanii w 2022 (w tysiącach).

Wykres 17.6: Liczba osób żyjących z osobami z niepełnosprawnościami w jednym gospodarstwie domowym w Hiszpanii (w tysiącach).

Wykres 17.7: Liczba osób z niepełnosprawnościami na 1 000 000 mieszkańców w poszczególnych regionach Hiszpanii w 2022 roku (w tysiącach).

Wykres 28.1: Wzrost liczby przypadków stosowania przedstawicielstwa ustawowego w Szwecji w latach 2004–2021.

Wykres 28.2: Czas rozpoznawania spraw o ustanowienie przedstawiciela ustawowego w Szwecji w latach 2004–2021 (w miesiącach).

Spis tabel

Tabela 6.1: Wskaźniki analizy rzetelności (oparte na współczynniku generalizowalności).

Tabela 6.2: Rzetelności dla testów w *Skali Słownej*.

Tabela 6.3: Rzetelności dla testów w *Skali Bezsłownej*.

Tabela 6.4: Rzetelności wyróżnionych skal: *Słownej*, *Bezsłownej* i *Pełnej*.

Tabela 6.5: Korelacje testów *Skali Słownej* z *TMR*.

Tabela 6.6: Korelacje testów *Skali Bezsłownej* z *TMR*.

Tabela 6.7: Korelacje skal: *Słownej*, *Bezsłownej* i *Pełnej* z *TMR*.

Tabela 6.8: Przykładowe rezultaty badawcze dla wymiarów: neuropsychologicznego, inteligencji i osobowości dla trzech wybranych jednostek diagnostycznych.

Tabela 10.1: Specjalizacje ekspertów uczestniczących w pracach nad aktami implementującymi art. 12 KPON prowadzonymi w Kongresie Narodowym w Chile.

Tabela 10.2: Budżet chilijskiej Servicio Nacional de la Discapacidad (SENADIS) – Krajowej Służby ds. Niepełnosprawności w latach 2017–2022.

Tabela 12.1: Liczba spraw dotyczących zakresu zdolności do czynności prawnych lub ustanowienia przedstawiciela w Czechach w latach 2009–2019 zakończonych prawomocnymi orzeczeniami.

Tabela 12.2: Długość (w miesiącach) postępowań dotyczących zakresu zdolności do czynności prawnych lub ustanowienia przedstawiciela w Czechach w latach 2009–2019 zakończonych prawomocnymi orzeczeniami.

Tabela 12.3: Liczba osób z ograniczoną zdolnością do czynności prawnych w Czechach w latach 2009–2021 (do 2014 również liczba osób pozbawionych zdolności do czynności prawnych).

Tabela 12.4: Kwoty przeznaczone w budżecie Czech oraz kwoty faktycznych wydatków ze środków publicznych na pomoc osobom z niepełnosprawnościami.

Tabela 13.1: Liczba osób z ograniczoną zdolnością do czynności prawnych w Estonii w latach 2007–2021.

Tabela 15.1: Liczba i rodzaj środków zabezpieczających związanych z korzystaniem ze zdolności do czynności prawnych przez osoby z niepełnosprawnościami we Francji w latach 1990–2004.

Tabela 15.2: Wzrost liczby przypadków stosowania pełnomocnictwa opiekuńczego (*mandat de protection future*) we Francji w latach 2009–2017.

Tabela 23.1: Zmiany regulacji kurateli w niemieckim systemie prawnym. BGBl. 2021 I, 873.

Tabela 23.2: Liczba przypadków ustanowienia kurateli po raz pierwszy w Niemczech w latach 1992–2016.

Tabela 23.3: Liczba przypadków, w których zastrzeżono konieczność uzyskania zgody przedstawiciela ustawowego na dokonanie czynności prawnej przez osobę z niepełnosprawnością w Niemczech w latach 2004–2016.

Tabela 27.1: Dane statystyczne dotyczące liczby ludności oraz struktury wiekowej ludności w Singapurze w latach 2007–2020.

Tabela 27.2: Dane statystyczne dotyczące pełnomocnictw opiekuńczych (LPA) oraz przedstawicieli ustanowionych na podstawie ustawy o zdolności umysłowej (MCA) w Singapurze w latach 2010–2020.

Tabela 27.3: Wielkość wydatków na wsparcie systemu pełnomocnictwa opiekuńczego i przedstawicielstwa ustawowego i liczba stałego personelu Urzędu Opiekuńczego (Office of the Public Guardian) w Singapurze w latach 2010–2015.

Tabela 27.4: Lista projektów reform istotnych dla implementacji art. 12 KPON, obszarów prawa, których one dotyczyły oraz daty konsultacji publicznych w Singapurze w latach 2007–2020.

Tabela 28.1: Liczba spraw w sądach I instancji, w których ustanowiono przedstawiciela ustawowego w Szwecji w latach 2004–2021.

Tabela 28.2: Długość postępowań (w miesiącach) w sądach I instancji w sprawach o ustanowienie przedstawiciela ustawowego w Szwecji w latach 2004–2021.

Tabela 28.3: Liczba osób uzyskujących szczególną pomoc w Szwecji w 2021 roku.

Tabela 28.4: Liczba osób uprawnionych do korzystania z pomocy asystenta osobistego oraz przeciętna liczba godzin w tygodniu gwarantowanej pomocy asystenta osobistego w Szwecji w latach 2004–2021.

Tabela 28.5: Wydatki z budżetu państwa związane z niepełnosprawnością w koronach szwedzkich (SEK) w Szwecji w latach 2017–2022.

Tabela 30.1: Liczba spraw opiekuńczych w Turcji w okresie od 01.01.2017 do 16.12.2021, w których wniosek o ustanowienie opiekuna został w całości lub częściowo uwzględniony.

Spis autorów

- 1. Igor ADAMCZYK**
Uniwersytet Warszawski, Polska
ORCID: 0000-0002-0218-286X
- 2. Anadel AL MATAR**
Kuwait International Law School,
Kuwejt
- 3. Bill ATKIN**
Victoria University of Wellington,
Nowa Zelandia
- 4. Małgorzata BALWICKA-SZCZYRBA**
Uniwersytet Gdański, Polska
ORCID: 0000-0002-7981-5602
- 5. Zuzanna BENINCASA**
Uniwersytet Warszawski, Polska
ORCID: 0000-0002-1811-6234
- 6. Magdalena BŁAŻEK**
Gdański Uniwersytet Medyczny,
Polska
ORCID: 0000-0003-3675-1474
- 7. María José BRAVO BOSCH**
Universidade de Vigo, Hiszpania
ORCID: 0000-0002-5002-5252
- 8. Sylwia
CASTILLO-WYSZOGRODZKA**
Université Clermont Auvergne, CMH
UR 4232, F-63000 Clermont-Ferrand,
Francja
ORCID: 0009-0009-2344-1216
- 9. Bo CHEN**
School of Law, Minjiang University,
Fuzhou, Chiny
ORCID: 0000-0002-4807-3829
- 10. Núria COCH ROURA**
Universitat Autònoma de Barcelona,
Hiszpania
ORCID: 0000-0002-8885-120X ID
Researcher: B-2313-2019
- 11. Aisling DE PAOR**
University of Galway, Irlandia
ORCID: 0000-0002-6595-3852
- 12. Maciej DOMAŃSKI (red.)**
Uniwersytet Warszawski;
Instytut Wymiaru Sprawiedliwości
w Warszawie, Polska
ORCID: 0000-0002-9155-8354
- 13. Piotr FIEDORCZYK**
Uniwersytet w Białymstoku, Polska
ORCID: 0000-0001-5456-0394
- 14. Dita FRINTOVÁ**
Charles University, Czechy
ORCID: 0000-0002-4486-6442
- 15. Richard GIESEN**
Ludwig-Maximilians-University
of Munich, Niemcy
- 16. Günhan GÖNÜL KOŞAR**
Hacettepe Üniversitesi, Turcja
ORCID: 0000-0002-2695-6954

- 17. Yi HUANG**
Shenzhen Autism Society, Chiny
ORCID: 0000-0003-4571-8481
- 18. Syed Ashfaq HUSSAIN**
NALSAR University of Law, Indie
- 19. Inés Celia IGLESIAS CANLE**
Universidade de Vigo, Hiszpania
ORCID: 0000-0003-3635-994X
- 20. Mariam KEVLISHVILI**
Ivane Javakhishvili Tbilisi State
University, Gruzja
- 21. Irine KURDADZE**
Ivane Javakhishvili Tbilisi State
University, Gruzja
- 22. Bogusław LACKOROŃSKI (red.)**
Uniwersytet Warszawski, Polska
ORCID: 0000-0003-2245-6036
- 23. Patricia LEAL BARROS**
Universidad Andrés Bello, Chile
ORCID: 0000-0002-9262-0391
- 24. Yana LITINS'KA**
Lund University, Szwecja
ORCID: 0000-0002-7201-8619
- 25. Gissella LÓPEZ Rivera**
Universidad Diego Portales, Law
School; Universidad de Chile, Law
School, Chile
ORCID: 0000-0002-0442-5343
- 26. Philippe MEIER**
Université de Lausanne, Szwajcaria
- 27. Jerzy MENKES**
Szkoła Główna Handlowa, Polska
ORCID: 0000-0002-7744-8167
- 28. Tuulikki MIKKOLA**
University of Turku, Finlandia
- 29. César Edwin MORENO MORE**
Pontifical Catholic University of
Peru, Peru
ORCID: 0000-0002-7412-9240
- 30. Maria NOWAK**
Uniwersytet Warszawski, Polska
ORCID: 0000-0003-0369-8152
- 31. Charles O'MAHONY**
University of Galway, Irlandia
ORCID: 0000-0002-0003-8506
- 32. Vanessa ORVILLE**
Université de Lausanne, Szwajcaria
- 33. Szymon PAWELEC**
Uniwersytet Warszawski, Polska
ORCID: 0000-0001-7166-9180
- 34. Kärt PORMEISTER**
University of Tartu, Estonia
- 35. Sonia Dominika ROVERS**
Niderlandy
- 36. Jarosław RYCHLIK**
Akademia Wymiaru Sprawiedliwo-
ści, Polska
ORCID: 0000-0002-1948-1882
- 37. Shaik Nazim Ahmed SHAFI**
NALSAR University of Law; Mahara-
shtra National Law University, Indie
ORCID: 0009-0004-5164-1147
- 38. Allen SNG Kiat Peng**
National University of Singapore,
Singapur
ORCID: 0000-0001-6509-5184

39. Karl Harald SØVIG

University of Bergen, Norwegia

40. Jakob Fortunat STAGL

Uniwersytet Warszawski, Polska

ORCID: 0000-0001-7786-6150

41. Anna SYLWESTRZAK

Uniwersytet Gdański, Polska

ORCID: 0000-0001-8346-1926

42. Anna VASSLID VALVATNE

University of Bergen, Norwegia

43. Agnieszka WOJTECKA

Gdański Uniwersytet Medyczny, Polska

ORCID: 0000-0002-3809-6648

44. Paweł ZAGOŹDŻON

Gdański Uniwersytet Medyczny, Polska

ORCID: 0000-0002-2809-0955

Część III

Zdolność do czynności prawnych

– perspektywa polskiego prawa

PIOTR FIEDORCZYK¹

Analiza historycznoprawna regulacji zdolności do czynności prawnych obowiązujących na ziemiach polskich

1. Uwagi wprowadzające

Opracowanie niniejsze przedstawia ewolucję przepisów dotyczących zdolności do czynności prawnych, obowiązujących na ziemiach polskich od czasów zaborów, poprzedzonych kilkoma uwagami o regulacji zagadnienia w Polsce przedrozbiorowej. Warto pamiętać, że wyraźne rozróżnienie pomiędzy zdolnością prawną a zdolnością do czynności prawnych kształtowało się w doktrynie przez długi czas i dopiero na początku XX wieku, dzięki niemieckiemu kodeksowi cywilnemu BGB, zostało upowszechnione. Oczywiście już wcześniej istniały regulacje w tym zakresie i zostaną one poniżej przedstawione. Dokonane „wyróżnienie historycznych modeli normatywnych” jest w istocie przeglądem regulacji cywilnoprawnych najważniejszych państw europejskich w tym zakresie.

Ważną część rozważań stanowi opis regulacji dotyczących ochrony jednej ze stron stosunku cywilnoprawnego z powodu nieekwiwalentności świadczeń, wywołującej pokrzywdzenie strony. Pojawiają się tutaj pojęcia nadmiernego uszczerbku oraz przede wszystkim wyzysku. Ścisły związek tych regulacji z przepisami o zdolności do czynności prawnych tak wyjaśniał jeden z najwybitniejszych polskich cywilistów Roman Longchamps de Bérier: „Jako motyw prawodawczy reakcji na czynności prawne zawierające pokrzywdzenie występuje w tych prawodawstwach bądź przeświadczenie, że skoro ktoś zawarł czynność oczywiście krzywdzącą, to widocznie powzięcie woli nie było zupełnie

¹ Piotr Fiedorczyk – Uniwersytet w Białymstoku, Polska, ORCID: 0000-0001-5456-0394

prawidłowe, lecz wynikało z lekkomyślności, niedoświadczenia lub jakiegoś przymusowego położenia, a zatem czynność można unieważnić, jak przy błędzie lub przymusie psychicznym, bądź wzgląd, że czynność, w której jedna ze stron wyzyskuje lekkomyślność, niedoświadczenie lub przymusowe położenie drugiej, jest niemoralna i jako taka powinna być uznana za nieważną z mocy samego prawa. Poza tym większy lub mniejszy wzgląd na bezpieczeństwo obrotu i większa lub mniejsza nieufność do oceny sędziego powodują, że kładzie się większy nacisk na elementy obiektywne (rozmiar pokrzywdzenia), jak przy *laesio enormis*, bądź na momenty subiektywne, jak przy wyzysku²².

2. Regulacja zdolności do czynności prawnych w polskim prawie cywilnym w okresie przedrozbiorowym (przed 1795 rokiem)

Polskie sądowe prawo przedrozbiorowe miało charakter zwyczajowy i nie było skodyfikowane. Konstytucje sejmowe tylko w niewielkim stopniu modyfikowały zwyczajowy charakter prawa. Było ono prawem feudalnym, opartym na zróżnicowanym położeniu prawnym stanów. Niniejsze uwagi odnoszą się do prawa ziemskiego, czyli prawa szlacheckiego. Wiek miał decydujący wpływ na zdolność do czynności prawnych. Zgodnie z postanowieniami statutu warckiego z 1423 r. w starym prawie polskim opieka kończyła się z upływem 12. roku życia dla dziewcząt i 15. roku dla chłopców. Nazywano to uzyskaniem „lat sprawnych”, „lat roztropnych” (*anni discretionis*). Pod wpływem Korektury praw z 1532 r. (tzw. korektura Taszyckiego, projekt, który nie wszedł w życie) oraz III Statutu litewskiego z 1588 r. i tak zwanej Korektury pruskiej z 1598 r. granica wieku dla chłopców została podwyższona do 18 lat. Stopniowo też zwyciężało przekonanie (prawdopodobnie już od XVI w., że nawet osoba pełnoletnia nie może podejmować pewnych czynności majątkowych rozporządzających, jeśli nie ukończyła 24 lat³. Stąd wyróżniano⁴: nieletniość, pełnoletniość i lata dojrzałe⁵. W czasach stanisławowskich widoczny był proces podwyższania granicy lat powodujących

²² Komisja Kodyfikacyjna. *Uzasadnienie projektu kodeksu zobowiązań z uwzględnieniem ostatecznego tekstu kodeksu. W opracowaniu głównego referenta projektu prof. Romana Longchamps de Berier. Art. 1–167*, Warszawa 1934, s. 46.

³ B. Lesiński, W. Rozwadowski, *Historia prawa*, wyd. IV, Warszawa 1985, s. 316.

⁴ Szerzej P. Dąbkowski, *Prawo prywatne polskie*, t. I, Lwów 1910, s. 216–217.

⁵ A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, Warszawa 2008, s. 291.

uzyskanie pełnej zdolności do czynności prawnych. Przykładem może być konstytucja z 1768 r., która zgodnie z tendencjami wyrażanymi od XVII w. przez praktykę sądową, pełnoletniość określała na 18 lat lub 20 lat. Jednak dopiero z ukończeniem 24. roku życia, czyli z osiągnięciem tzw. lat dojrzałych, uzyskiwało się pełną zdolność do czynności prawnych. Pomiędzy 18. lub 20. a 24. rokiem życia potrzebna była zgoda ojca na dokonywanie przez syna niektórych aktów rozporządzających, w tym sprzedaży lub darowizny nieruchomości⁶. Można przyjąć, iż ukształtował się w ten sposób podział na „lata sprawne” (18 lub 20–24) oraz lata dojrzałe (powyżej 24. roku życia). Nieograniczona zdolność do czynności prawnych zaczynała się więc od 25. roku życia. Bogdan Lesiński trafnie zauważa, że wykształcony podział przypominał prawo rzymskie, gdzie przepisy wyróżniały tzw. *impuberes* i *puberes minores*⁷.

Prawo przewidywało możliwość wcześniejszego sądowego uppełnoletnienia (nadanie lat, przysądzenie lat), ale szlachta zapatrywała się nieprzychylnie na tę możliwość. Dalsza ewolucja przepisów jest znamieną. Konstytucja z 1775 r. wyznaczała wysoką opłatę 10 000 zł za ten przywilej. Uppełnoletnienie miało znaczenie jako zwolnienie od władzy opiekuna lub ojca, łączyło się zwykle z równoczesnym ustanowieniem kuratora⁸.

Projekt *Zbioru praw sądowych* A. Zamoyskiego z 1778 r. podnosił granicę pełnej zdolności do skończonych 25 lat (tzw. wiek przyzwoity). Jednak osiągnięcie lat tzw. roztropnych (od 19. roku życia) oznaczało wygaśnięcie obligacyjnej opieki, a w jej miejsce następowała kuratela trwająca dla mężczyzn do końca 24 lat, dla kobiet do wyjścia za mąż i przejścia pod kuratelę męża⁹. Od 19. roku życia mężczyźni mogli zarządzać swoim majątkiem, ale wszelkie czynności rozporządzające i zobowiązujące oraz sprawy sądowe musiały być dokonywane w „asystencji kuratora”¹⁰. Projekt nie stał się obowiązującym prawem, ale wyraźnie wskazywał tendencje rozwojowe co do regulacji zdolności do czynności prawnych. Tendencje te potwierdzał projekt przepisów w ramach tworzonego w latach 1791–1792 projektu Stanisława Augusta, jednak prace nad nim były jedynie w początkowej fazie. Z zachowanych projektów można wyprowadzić

⁶ B. Lesiński, *Konstytucja sejmowa z 1768 roku o opiece i zdolności do czynności prawnych*, [w:] *Dawne prawo i myśl prawnicza. Prace historyczno-prawne poświęcone pamięci Wojciecha Marii Bartla*, (red.) J. Malec, W. Uruszczak, Kraków 1995, s. 230–231.

⁷ B. Lesiński, W. Rozwadowski, dz. cyt., s. 316.

⁸ P. Dąbkowski, dz. cyt., s. 218–219.

⁹ E. Borkowska-Bagińska, „*Zbiór praw sądowych*” *Andrzeja Zamoyskiego*, Poznań 1986, s. 157.

¹⁰ Tamże, s. 157.

wniosek, iż utrzymano ukończenie 24 lat dla mężczyzn jako granicę uzyskania pełnej zdolności do czynności prawnych¹¹.

Z kolei polskie prawo miejskie, pod wpływem prawa niemieckiego, przewidywało ograniczenie zdolności do czynności prawnych z powodu starości (70 lat). Taka osoba mogła działać tylko w asystencji kuratora.

Od średniowiecza zwracano uwagę na zdrowie psychiczne i fizyczne jako istotny warunek skuteczności czynności prawnej. Strona miała być zdrowa „na ciele i umyśle” (*corpore et mente*). Stopniowo jednak warunek ten ograniczano do zdrowia psychicznego. Warunek taki zawierała *Formula processus iudicariii* z 1523 r. (kodyfikacja polskiego ziemskiego procesu sądowego). Ustalono także zasady uznawania kogoś za niezdolnego do czynności prawnych z powodu choroby psychicznej (konstytucja z 1638 r.) oraz powoływania dla niego kuratora¹². Najbardziej chyba bulwersującym przykładem zastosowania tych przepisów była sprawa Stanisława Lubomirskiego (zm. 1793), utracjusza, który „w ciągu kilku lat (1764–1769) przegrał w karty lub wykupiono od niego, w bardziej czy mniej oszukańczy sposób, szereg majątków”. W 1769 r. ustanowiono nad nim kuratelę, wymuszono w 1770 r. zrzeczenie się całego majątku na rzecz synów oraz przyznano mu rentę w wysokości 200 tys. zł. W 1774 r. S. Lubomirski na sejmie „zalewając się łzami”, błagał króla i obie izby, by zniesiono nad nim kuratelę i orzeczono, czy ma rozum lub nie¹³. Nic nie wskórał, co zresztą nie przeszkadzało mu prowadzić działalności publicznej.

Płeć była trzecim istotnym czynnikiem wpływającym na zdolność do czynności prawnych. Kobiety jako charakteryzujące się „słabością przyrodzenia” miały być chronione przed ujemnymi skutkami uczestnictwa w obrocie prawnym. Początkowo stanowisko kobiety w prawie polskim było dosyć samodzielne, jednak od XVI w. obserwuje się proces ograniczania kobiet w zdolności do czynności prawnych. Konstytucja z 1581 r. wyraźnie stwierdzała, że mężatki pozostają pod opieką męża. Konstytucja z 1775 r. przewidywała ustanowienie kurateli dla wdowy na jej wniosek. Projekt Zamoyskiego dotychczasowe ograniczenia zdolności do czynności prawnych kobiet zwiększał jeszcze bardziej, wprowadzając obowiązkową kuratelę dla mężatek, wdów i niezamężnych¹⁴.

¹¹ W. Szafrński, *Kodeks Stanisława Augusta*, Poznań 2007, s. 223.

¹² S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym. Cz. I: X–XVIII w.*, Kraków 1997, s. 222.

¹³ Na podstawie biogramu: W. Szczygielski, *Lubomirski Stanisław*, *Polski Słownik Biograficzny*, t. XVIII, s. 50–54.

¹⁴ S. Płaza, dz. cyt., s. 221.

Spośród wielu szczegółowych ograniczeń zdolności do czynności prawnych dla szlachty warto wskazać tzw. ustawy amortyzacyjne, zakazujące przekazywania dóbr nieruchomościom instytucjom kościelnym. Najbardziej znana jest w tej kwestii konstytucja z 1635 r.¹⁵ Były one próbą ratowania szlacheckiej własności ziemskiej i przeciwdziałania wzrostowi własności kościelnej.

Innego ciekawego przykładu dostarcza prawo wekslowe z 1775 r. Miało ono być prawem powszechnym, przyznającym zdolność wekslową bez różnicy stanu. Jednak już w 1776 r. konstytucja sejmowa zakazała młodzieży szlacheckiej wystawiania weksli, a w 1780 r. zakaz ten rozciągnięto na całą szlachtę, próbując w ten sposób zapobiec utracie majątku. Pozbawiono więc szlachtę biernej zdolności do czynności wekslowych, ale nie czynnej.

Podsumowując ten wątek rozważań, widoczna jest u schyłku I RP tendencja do ograniczania zdolności do czynności prawnych w celu zapobieżenia niebezpieczeństwom wynikającym z coraz bardziej rozwijającego się obrotu.

3. Regulacja zdolności do czynności prawnych w Landrechcie pruskim

Obowiązujący na ziemiach polskich zaboru pruskiego **Landrecht** (Powszechne pruskie prawo krajowe) z 1794 r.¹⁶ zwany był „świecką Biblią” i w sposób niezwykle kazuistyczny (15 000 paragrafów) regulował prawo prywatne. Kazuistyka regulacji pozwala przyjąć, że w ówczesnym stanie wiedzy starano się uregulować prawnie wszystkie stany faktyczne i zapobiec w ten sposób uzurpowaniu przez sędziów roli prawodawcy. Kazuistyka dotknęła także przepisy w zakresie zdolności prawnej i zdolności do czynności prawnych. Tych dwóch pojęć jednak nie rozróżniano. Podstawowe przepisy w tym zakresie zawiera tytuł 1. części pierwszej. Landrecht ustalał pełnoletność po ukończeniu 24. roku życia (§ 26). Stanowił w § 32, iż dzieci (do 7 lat), niedorośli lub nieletni (do 14 lat) oraz małoletni (do 24 lat), niedołążni na umyśle, szaleni i niepoczytalni (obłąkani), marnotrawcy „pod szczególnym dozorem i opieką rządu pozostają”. Rząd miał im wyznaczać opiekuna (§ 33). Zwraçały uwagę definicje „szalonych i obłąkanych”, którzy byli

¹⁵ Tekst [w:] *Volumina Constitutionum*, t. III 1611–1640, vol. 2 1627–1640, (red.) S. Grodzki, Warszawa 2013.

¹⁶ Posługuję się fragmentami tłumaczenia zawartymi [w:] A. Gulczyński, B. Lesiński, J. Wałachowicz, J. Wiewiorowski, *Historia państwa i prawa. Wybór tekstów źródłowych*, wyd. II, Poznań b.d., s. 320–328.

„pozbawieni zupełnie użycia swego rozumu” – § 27. Z kolei marnotrawcami byli ci, „którzy przez niebaczone i niepotrzebne wydatki i przez swawolne opuszczanie się, majątek swój zmniejszają i pogrążają się w długach” (§ 30). Stosownie do § 31 „sądownie za marnotrawców uznani uważają się jako małoletni”. Tytuł 4. części pierwszej Landrechtu regulował oświadczenia woli. Oświadczenia woli dzieci uważano za prawnie nieistniejące (nieważne bezwzględnie – § 20), nieletnich miały skuteczność prawną tylko o tyle, o ile przynosiły im korzyść i prowadziły do nabycia prawa (§ 21); gdy pociągały za sobą zobowiązanie, wymagały zgody przedstawiciela ustawowego. „Szalonych i obłąkanych na umyśle uważać należy jako dzieci mniej lat siedm mające” (§ 23). Z kolei „osoby przez trunek pozbawione użycia rozumu przez czas trwania pijaństwa w równi z obłąkanymi na umyśle uważają się” (§ 28). Interesującą instytucją Landrechtu był tzw. doradca przydany (*Beistand*), który asystował niektórym grupom osób, np. kobietom, przy dokonywaniu niektórych czynności prawnych¹⁷. Przepisy te obowiązywały w zaborze pruskim do 1900 r.

4. Regulacja zdolności do czynności prawnych w kodeksie Napoleona

Kodeks Napoleona (KN) z 1804 r. obowiązywał w Księstwie Warszawskim od 1 maja 1808 r., w 1825 r. księga I *O osobach* została w Królestwie Polskim uchylona i zastąpiona kodeksem cywilnym Królestwa Polskiego (k.c. KP). Księga III utraciła moc w 1934 r. w zakresie zobowiązań, natomiast w mocy pozostała do 1946 r. księga II w odniesieniu do prawa rzeczowego oraz księga III w odniesieniu do spadków i prawa małżeńskiego majątkowego. W pełnej wersji KN obowiązywał więc bardzo krótko. Opierając się na prawnonaturalnych zasadach statuował równość praw cywilnych, z istotnymi wszakże zastrzeżeniami¹⁸. Szczególną postacią utraty zdolności prawnej, a przez to zdolności do czynności prawnych, była śmierć cywilna, określona w art. 25. Przepis ten był powszechnie w Księstwie kontestowany, szczególnie przez Kościół katolicki – z powodu rozwiązania małżeństwa oraz otwarcia spadku jako skutków orzeczenia śmierci cywilnej.

¹⁷ K. Orzechowski, *Prawo cywilne*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski, od rozbiorów do uwłaszczenia*, tom III, (red.): J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, Warszawa 1981, s. 631.

¹⁸ K. Sójka-Zielińska, *Wielkie kodyfikacje cywilne. Historia i współczesność*, Warszawa 2009, s. 201–203.

W zakresie zdolności do czynności prawnych zwracają uwagę następujące przepisy: a) art. 144 ustanawiający granicę wieku do zawarcia małżeństwa art. 148 o zgodzie ojca i matki na małżeństwo: syn przed ukończonym 25. rokiem życia, a córka przed 21. „nie mogą zawrzeć małżeństwa bez zezwolenia ojca swego i matki, w przypadku różności zdań dosyć jest na zezwoleniu ojca”¹⁹; b) art. 215 o tym, że żona nie mogła stawać w sądzie bez upoważnienia męża, „choćby trudniła się kupiectwem publicznem, albo nie była w spółności majątku, albo swój oddzielny miała”; c) art. 388 zawierający definicję małoletniego „małoletnią każda jest osoba, tak jednej płci jak i drugiej, która nie ma jeszcze dwadzieścia jeden lat skończonych wieku swego”; d) art. 476–477 o tzw. usamowolnieniu małoletniego przez małżeństwo lub z woli rodziców (po ukończeniu 15 lat) lub decyzją rady familijnej, jeżeli był to sierota mający ukończone 18 lat (art. 478); e) art. 488 o pełnoletności – 21 lat, f) art. 489–512 o „pozbawieniu własnej woli” (ubezwłasnowolnieniu) z kluczowym przepisem art. 489 „pełnoletni zostający w ciągłym stanie niedołęźności, pomieszanania zmysłów, albo szaleństwa, powinien być pozbawiony własnej woli, choćby nawet w niektórych przerwach okazywał rozsądek”; g) art. 513–515 o doradcy sądowym dla „rozrztutnego”. Tenże doradca (wyznaczany przez sąd z urzędu) miał asystować przy procesach sądowych, zawieraniu umów, zaciąganiu długów, odbiorze kapitału, alienacji dóbr i obciążaniu ich hipoteką.

Szczególne znaczenie mają przepisy o tak zwanym pokrzywdzeniu. Pojęcie to jest w nowszej cywilistyce zastąpione pojęciem wyzysku. Istotą pokrzywdzenia na gruncie przepisów kodeksu Napoleona jest ochrona ekwiwalentności świadczeń w sytuacji, gdy jedna ze stron wykaże uszczerbek, przy czym kodeks zawsze ułamkowo określał wysokość pokrzywdzenia. Dochodzić wtedy miało do unieważnienia czynności prawnej – wtedy gdy wyraźnie kodeks to przewidywał: „Art. 1118. Pokrzywdzenie nie czyni umów wadliwymi, jak tylko w pewnych kontraktach, lub względem pewnych tylko osób, co będzie bliżej w tym samym Oddziale wyjaśnione”²⁰.

W ramach pokrzywdzenia szczególne znaczenie przypisać należy art. 1674: „Jeżeli sprzedawca został pokrzywdzony w cenie nieruchomości więcej

¹⁹ Obowiązujące do 1825 r. przepisy KN cytuję w tłumaczeniu F.K. Szaniawskiego, gdyż ten właśnie tekst według dekretu króla Fryderyka Augusta miał mieć „powagę w sądach”. Zob. tekst [w:] K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona. Historia i współczesność*, wyd. II uzupełnione edycją Kodeksu Napoleona z 1808 roku w opracowaniu i ze wstępem dr Anny Rosner, Warszawa 2008, s. 295–585.

²⁰ Tę część przepisów KN podaję za zbiorem *Prawo cywilne obowiązujące na obszarze b. kongresowego Królestwa Polskiego. Zebrali i przypisami opatrzyli Jan Jakób Litauer i Walerian Przedpełski*, Warszawa 1930, s. 161–443.

niż o siedem dwunastych, służy mu prawo żądać zerwania sprzedaży, chociażby nawet w umowie zrzekł się wyraźnie możliwości żądania tego zerwania, i chociażby oświadczył, że przewyżkę wartości darował”²¹. Inne przypadki pokrzywdzenia dotyczą działu spadku (art. 887, 1079) i przyjęcia spadku (art. 783).

Natomiast „względem pewnych osób” sytuacja w razie pokrzywdzenia kształtowała się inaczej. Art. 1124 stanowił, iż „niezdolnemi do zawierania umów są: małoletni, bezwłasnowolni, mężatki, w przypadkach przez prawo wymienionych, i w ogólności wszyscy ci, którym prawo zabroniło wchodzić w pewne umowy”. Art. 1304–1314 mówiły o nieważności i „zerwaniu” umów. Dla naszych rozważań kluczowy był art. 1305, który stanowił, iż „proste pokrzywdzenie daje powód do zerwania wszelkiego rodzaju umów na korzyść małoletniego nieusamowolnionego, na korzyść zaś małoletniego usamowolnionego – wszelkich umów, przekraczających zakres jego zdolności”.

5. Regulacja zdolności do czynności prawnych w kodeksie cywilnym Królestwa Polskiego

Kodeks cywilny Królestwa Polskiego (k.c. KP) z 1825 r., mimo górnolotnie brzmiącego tytułu, był jedynie mutacją KN jako przeróbka księgi I. Prace nad pozostałymi dwoma księgami nie zostały ukończone, wobec czego obowiązywały one nadal – do czasu wejścia w życie kodeksu zobowiązań z 1933 r. lub dekretów unifikacyjnych z lat 1945–1946.

Kodeks zniósł śmierć cywilną, a na to miejsce wprowadził ubezwłasnowolnienie osób skazanych na karę główną (art. 21 i n.). Pozycja opiekuna takiej osoby była zbliżona do innych przypadków opieki, ale taki opiekun nie miał mieć starań o osobę ubezwłasnowolnionego, przychody majątku nie mogły być obracane na jego korzyść i należały do jego prawnych następców. Odebrano też ubezwłasnowolnionym w tym trybie możliwość sprawowania opieki i kurateli, udziału w radach rodzinnych, świadczenia przy sporządzaniu aktów urzędowych²².

Znowelizowane w k.c.KP przepisy miały zwykle swój odpowiednik w KN, będąc tylko ich przeróbką. Odpowiadały im nawet numeracją artykułów. Art. 345

²¹ Pisze o tym na gruncie polskim J.M. Kondek, *Instytucja wyzysku w prawie polskim i na tle obcym w perspektywie prawnoporównawczej*, Warszawa 2019, s. 7, 11.

²² K. Sójka-Zielińska, *Prawo cywilne*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski*, t. III, dz. cyt., s. 503.

stwierdzał, że małoletnim jest każda osoba, która jeszcze nie ma skończonych 21 lat. Osoba taka w braku rodziców powinna być mieć opiekuna, przy czym według art. 414 nie mogli nimi być: małoletni, wyjąwszy ojca i matkę, pozbawieni własnej woli z powodu niedołążności, pomieszania zmysłów lub szaleństwa, kobiety, zakonnicy, cudzoziemcy, niechrześcijanie nad chrześcijanami, inni – którzy „mają z małoletnim sprawę”.

Art. 467 i n. przewidywały instytucję usamowolnienia 15-latką przez ojca lub matkę na mocy oświadczenia przed sądem. Art. 489–521 zawarte w tytule XI *O pozbawieniu i ograniczeniu własnej woli*, dotyczyły przede wszystkim ubezwłasnowolnienia i regulowały także procedurę w tym zakresie. Art. 511 stanowił, że pozbawiony własnej woli porównany jest z małoletnim nieusamowolnionym co do osoby i majątku swego”. Nie mógł ponadto zawierać związków małżeńskich ani sporządzać testamentu. Wyznaczano mu opiekuna (art. 504). Ważny był art. 497, będący swoistym ubezwłasnowolnieniem częściowym. Sąd, odrzucając żądanie pozbawienia woli osoby pełnoletniej, mógł, gdy okoliczności tego wymagały, postanowić, iż pozwany odtąd nie będzie mógł bez asysty doradcy ustanowionego w wyroku: stawać w sądach jako strona, zawierać ugody, zaciągać długów, pobierać kapitałów i z nich kwitować, zbywać dóbr nieruchomości albo obciążać ich hipoteką. Art. 518 mówił o ograniczeniu zdolności do czynności prawnych marnotrawnego, który musiał mieć sądowego doradcę (nie opiekuna jak w innych wypadkach) w razie: stawania przed sądem jako strona, zawierania układów pojednawczych, zaciągania długów, odbierania kapitałów, zbywania nieruchomości lub wierzytelności hipotecznych, obciążania dóbr hipotecznych. Ważna norma postępowania zawarta była w art. 521: „żaden wyrok w przedmiocie tyżącym się pozbawienia własnej woli albo mianowania doradcy, nie może być wydanym, bądź w pierwszej instancji, bądź w apelacji, jak tylko po wysłuchaniu wniosków prokuratora królewskiego”.

Skalę ograniczeń kobiet w zdolności do czynności prawnych według k.c. KP najlepiej unaoczniła ustawa z dnia 1 lipca 1921 r. *w przedmiocie zmiany niektórych przepisów obowiązującego w b. Królestwie Polskiem prawa cywilnego, dotyczących praw kobiet* (Dz.U., Nr 64, poz. 397). Uchylenie tych przepisów wynikało z realizacji postanowień konstytucji marcowej. Były one raczej pozostałością napoleońskiego upośledzenia kobiet²³ niż kontynuacją staropolskiej tradycji prawnej, do której częściowo nawiązywał k.c.KP.

²³ „Natura uczyniła z kobiet naszego niewolnika” – stwierdził cesarz Napoleon w Radzie Stanu. Zob. K. Sójka-Zielińska, *Wielkie kodyfikacje cywilne. Historia i współczesność*, Warszawa 2009, s. 203.

6. Regulacja zdolności do czynności prawnych w Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (ABGB)

ABGB z 1811 r. obowiązywał na ziemiach polskich zaboru austriackiego w zakresie przepisów o zdolności do czynności prawnych aż do 1946 r. Pamiętać przy tym należy, że w latach 1914, 1915, 1916 uchwalono tzw. trzy nowele do ABGB²⁴, które bardzo uwspółcześniały kodeks po ponad 100 latach jego obowiązywania.

Doktryna prawa natury wywarła wpływ m.in. na § 16 kodeksu, wg którego każdy człowiek ma prawa wrodzone, samym rozumem poznane, i dlatego za osobę uważanym być winien. Z kolei § 18 stanowił, że „każdy jest zdolnym nabywać praw pod warunkami przez ustawy przepisanyymi”. Kluczowy dla zdolności do czynności prawnych był § 21, który w pierwotnej wersji wymieniał kategorie osób podlegających ograniczeniom: dzieci do 7 lat, niedorośli 7–14 lat, małoletni 14–24 lata, szaleńcy, obłąkani i niedołęzni, marnotrawcy. Byli oni „pod szczególną opieką ustawy”, podobnie jak nieobecni i gminy. § 151 ABGB stanowił o ograniczonej zdolności do czynności prawnych małoletniego sieroty, który mógł zarządzać swoją własnością, nabytą samodzielnie. Z kolei art. 244–248 i 252 regulowały zdolność małoletniego do czynności prawnych, dopuszczając go w dość szerokim stopniu do obrotu. § 273 dotyczył z kolei „obłąkanych i głupkowatych”, a art. 275 dotyczył zdolności do czynności prawnych głuchoniemych (w szerszym zakresie niż inne omawiane regulacje). Ciekawa instytucja przedłużenia opieki po uzyskaniu pełnoletności była uregulowana w § 251, mogła ona dotyczyć np. marnotrawnych.

Nowele 1914–1916 zmieniały około 250 paragrafów kodeksu, w tym w zakresie zdolności do czynności prawnych kobiet i małoletnich²⁵. Przykładowo na mocy noweli I zmieniono §§ 591 i 597, dopuszczając kobiety do bycia świadkami przy sporządzaniu testamentów. Zniesiono ograniczenia w sprawowaniu opieki przez kobiety. Z kolei zmiana § 152 dała małoletniemu, niepozostającemu na utrzymaniu rodziców, prawo samodzielnego zobowiązania się do świadczenia usług. W konsekwencji tylko „ważne” przyczyny dawały ojcu lub opiekunowi prawo do odwołania takiej umowy na mocy też zmienionego § 246

²⁴ Tekst polski po nowelach i zmianach w związku z wejściem w życie k.z.: *Ustawy cywilne obowiązujące w Małopolsce i na Śląsku Cieszyńskim, zebrał i opracował A. Liebeskind, z przedmową prof. F. Zolla, Kraków 1937*. Wcześniejsze teksty ABGB były wydawane przez S. Wróblewskiego.

²⁵ K. Sójka-Zielińska, dz. cyt., s. 140.

ABGB. Wprowadzono także tzw. opiekę generalną, sprawowaną przez odpowiedni organ administracji (§ 208)²⁶.

Nowela trzecia z 1916 r., zmieniająca § 879, przyniosła wzorem ABGB unormowanie nieważności umów lichwiarskich „jeśli kto wyzyskuje lekkomyślność, przymusowe położenie, niedołęstwo rozumu, brak doświadczenia lub rozdrażnienie umysłowe innej osoby tym sposobem, że za świadczenie takie każe sobie komu trzeciemu przyrzec lub udzielić takie świadczenie wzajemne, którego wartość majątkowa do wartości świadczenia w rażącej zostaje niestosowności”²⁷. Warto jednak odnotować, że przepis ten zawarto najpierw w rozporządzeniu cesarskim z 12 października 1914 r. o lichwie²⁷. Dodatkowo już w pierwotnej wersji kodeksu zamieszczono przepis § 934 o pokrzywdzeniu powyżej połowy wartości (*laesio enormis*), odnoszący się do wszystkich umów wzajemnych i przyznający skargę o unieważnienie z powodu obiektywnej nieproporcjonalności świadczeń²⁸.

Należy odnotować także austriacką ordynację cesarską z 28 czerwca 1916 r. o pozbawieniu własnowolności (ubezwłasnowolnieniu). Liczyła ona 74 paragrafy i regulowała zarówno zagadnienia materialne, jak i procesowe²⁹. Była ona wzorowana na rozwiązaniach niemieckich i prawdopodobnie była jednym z wzorów dla polskich rozwiązań po II wojnie światowej.

Polska ustawa z 21 X 1919 r. o wieku pełnoletności w byłym zaborze austriackim (Dz.U., Nr 87, poz. 472) stanowiła w art. 1, iż pełnoletność osiąga się z ukończeniem 21. roku życia, małoletni mógł być uznany za pełnoletniego po ukończeniu 18 lat.

Dostępny w polskiej literaturze *Glosariusz ABGB* jest cennym źródłem do badań nad kodeksem³⁰.

²⁶ Tamże, s. 141.

²⁷ J. Andrzejewski, *Laesio enormis i wyzysk. Tradycja prawna a przeciwdziałanie nieekwiwalentności świadczeń w prawie prywatnym Austrii, Niemiec i Polski*. Praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. zw. dr. hab. Wojciecha Dajczaka, Poznań 2015, s. 63–66 (mps).

²⁸ *Komisja Kodyfikacyjna...*, dz. cyt., s. 45.

²⁹ Tekst polski [w:] *Ustawy cywilne obowiązujące w Małopolsce i na Śląsku Cieszyńskim. Zebrał i opracował dr Adolf Liebeskind adwokat. Z przedmową prof. Fryderyka Zolla*, Kraków 1937, s. 503–521.

³⁰ *Glosariusz ABGB*, (red.) J. Olszewski, Rzeszów 2014.

7. Regulacja zdolności do czynności prawnych w Zwodzie Praw Cesarstwa Rosyjskiego

Zwód Praw Cesarstwa Rosyjskiego w t. X części I z 1835 r.³¹ regulował przepisy prawa prywatnego. Układ Zводу, acz niedoskonały, nawiązywał do systematyki kodeksu Napoleona. Treść natomiast odpowiadała feudalnemu (stanowemu) i absolutystycznemu charakterowi państwa. W rozdziale *O opiece i kurateli nad niepełnoletnimi* (art. 213 i n.) uregulowano, że niepełnoletność dzieli się na trzy okresy: pierwszy obejmuje czas od urodzenia do lat 14, drugi od 14 do 17 lat i trzeci od 17 do 21 lat. Art. 217 stanowił, że małoletni nie może zarządzać bezpośrednio mieniem swoim, ani nim rozrządzać, ani zbywać go na mocy jakichbądź aktów, ani też upoważniać do tego innych w swoim imieniu”. Z kolei art. 219 stanowił, że małoletni, po dojściu do lat 14, może prosić o przydanie mu kuratora dla porady i obrony we wszelkich sprawach, z takimiż kwalifikacjami, jakie wymagane są od opiekunów, lecz prawa jego do rozrządzania majątkiem przez to się nie powiększają i wszelkie wyrażane przezeń zezwolenie na zawarcie aktu pozostaje, jak i przedtem, nieważnym”. Art. 220 mówił o ograniczonej zdolności do czynności prawnych po ukończeniu 17 lat: nie obejmowała ona zaciągania pożyczek, wydawania zobowiązania na piśmie, sporządzania wszelkiego rodzaju aktów i umów, rozrządzania funduszami. Te czynności wymagały zgody kuratora. Art. 225–231 regulowały ustanawianie opieki i kurateli. Art. 365–382 regulowały zdolność do czynności prawnych (raczej jej brak) pozbawionych rozumu, obłąkanych, głuchoniemych i niemych. Osobne ustawy z 1890 r. i 1911 r. regulowały sytuację osób marnotrawnych stanu szlacheckiego i chłopskiego³². Art. 699–703 dotyczyły sposobu nabywania praw majątkowych. Art. 700 stanowił, że „wszystkie sposoby nabycia praw, określone prawem, wówczas tylko uznają się za ważne, jeżeli są oparte na nieprzymuszonej woli i zezwoleniu”. Swobodę zezwolenia naruszały: przymus i podstęp (art. 701). Prawo rosyjskie nie znało pojęcia wyzysku (według ówczesnej terminologii „pokrzywdzenia”). Potwierdził to polski Sąd Najwyższy w orzeczeniu z 1927 r.³³ Jednak Zwód uznawał za nieważną z mocy samego prawa umowę, która prowadziła do „wykrętów lichwiarskich” (art. 1529)

³¹ Postępuję się najlepszym polskim tłumaczeniem: *Prawo cywilne ziem wschodnich*, Tom X cz. I *Zводу Praw rosyjskich. Przekładu nowego dokonali i opracowali Z. Rymowicz i W. Świąteczki*, t. I, Warszawa 1931.

³² Z. Rymowicz, W. Świąteczki, dz. cyt., s. 124–128.

³³ Tamże, teza 6 do art. 1424, s. 783–784. Zob. orzeczenie SN z 19 października 1927 r., sygn. S.N. I. C. 314/26, [w:] *Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego. Orzeczenia Izby Pierwszej (Cywilnej). Rok 1927 (drugie półrocze)*, Warszawa b.d., nr 119, s. 65–66.

oraz pożyczkę lichwiarską (art. 2023), przy czym odwoływał się do pojęcia lichwy z prawa karnego.

8. Regulacja zdolności do czynności prawnych w Bürgerliches Gesetzbuch (BGB)

Przepisy niemieckiego kodeksu cywilnego BGB z 1896 r. wymagają szczególnej uwagi przede wszystkim dlatego, iż powstawał on w innym czasie niż wszystkie dotychczas omawiane akty prawne. Zapewniło to mu przewagę prawie stu lat doświadczeń w stosowaniu kodeksów z początku XIX w. Długotrwały proces tworzenia kodeksu także wpływał na jakość przyjętych rozwiązań.

W ramach podmiotowości prawnej jednostki kodeks wyraźnie rozróżniał zdolność prawną (*Rechtsfähigkeit*) od zdolności do czynności prawnych (zdolność do działania – *Geschäftsfähigkeit*). W szczególności uzależniał on wykonywanie praw cywilnych od takich czynników jak godność osobista i walory charakteru (np. przy odebraniu władzy rodzicielskiej, ograniczeniu roszczeń alimentacyjnych, odmowy wyprawy). Przykładowo, opiekunem nie mógł być ten, kto popadł w stan upadłości. Według § 2 pełnoletność osiągało się z ukończeniem 21. roku życia³⁴. Małoletniego, który ukończył 18 lat życia, sąd opiekuńczy mógł uchwałą uznać za pełnoletniego (§ 3). Z kolei § 4 regulował, że uznanie za pełnoletniego dopuszczalne jest tylko za przyzwoleniem małoletniego. Jeżeli małoletni pozostawał pod władzą rodzicielską, potrzebne było ponadto zezwolenie sprawującego tę władzę, chyba że temuż nie przysługiwała piecza ani nad osobą, ani nad majątkiem dziecka. Dla małoletniej wdowy nie trzeba było zezwolenia sprawującego władzę rodzicielską.

Według § 5 uznanie za pełnoletniego wtedy tylko powinno było nastąpić, gdy przyczyniało się do dobra małoletniego. Ograniczenie lub utrata zdolności do działań prawnych następowały wskutek ubezwłasnowolnienia. Według § 6 były trzy przyczyny ubezwłasnowolnienia: stan psychiczny (choroba umysłowa – przesłanka ubezwłasnowolnienia całkowitego § 104 p. 3, słabość na umyśle – przesłanka ubezwłasnowolnienia częściowego § 114), marnotrawstwo i pijaństwo. Skutkiem ubezwłasnowolnienia częściowego z powodu pijaństwa, marnotrawstwa i słabości na umyśle była ograniczona zdolność do działań prawnych

³⁴ Przepisy kodeksu podaję za: *Kodeks cywilny obowiązujący na Ziemiach Zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej*, opr. Z. Lisowski, wyd. II, Poznań 1933.

na równi z małoletnim. Oznaczało to, że do składanego przezeń oświadczenia woli, które nie przynosiło mu wyłącznie prawnych korzyści, była wymagana zgoda przedstawiciela ustawowego (§ 107)³⁵. Według § 104 do działania niezdolnym byli: 1) kto nie ukończył siedmiu lat; 2) kto się znajduje w stanie chorobliwego zaburzenia władz umysłowych, wyłączającym swobodne wyrażenie woli o ile stan ten z natury swej nie jest przemijającym; 3) kto został pozbawionym własnej woli z powodu choroby umysłowej. Paragrafy 104–114 BGB wyraźnie są podstawowym wzorem dla obecnych regulacji art. 4–22 polskiego k.c.

Wśród przepisów BGB o oświadczeniach woli zwraca uwagę nowoczesna regulacja wyzysku: „§ 138 czynność prawna sprzeciwiająca się dobrym obyczajom jest nieważna. Nieważna jest w szczególności czynność prawna, w której ktoś wyzyskuje ciężkie położenie, lekkomyślność lub niedoświadczenie drugiego, każe za swe świadczenie przyrzec lub przysporzyć sobie albo osobie trzeciej korzyści majątkowe, które tak dalece przewyższają wartość świadczenia, że według zachodzących okoliczności pozostają w rażąco nieodpowiednim stosunku do świadczenia”. Natomiast nie zawierał oddzielnych przepisów o nadmiernym uszczerbku³⁶. Zwraca się natomiast uwagę, iż element „nadmiernego pokrzywdzenia” zawarty jest w dyspozycji § 138³⁷.

Według § 828 „Kto nie ukończył siódmego roku życia, nie odpowiada za szkodę, którą drugiemu wyrządzi.

Kto ukończył siódmy rok życia, atoli nie ma ukończonych lat osiemnastu, nie odpowiada za szkodę, którą drugiemu wyrządzi, jeśli popełniając czyn wyrządzający szkodę, nie miał rozeznania, potrzebnego do poznania odpowiedzialności. To samo odnosi się do głuchoniemego”.

Paragrafy 1906–1908 regulowały tzw. **opiekę tymczasową**:

§ 1906. Pełnoletni, odnośnie do którego podano wniosek o pozbawienie własnej woli, może być oddany pod opiekę tymczasową, jeżeli sąd opiekuńczy uzna to za potrzebne celem odwrócenia znacznego niebezpieczeństwa od osoby lub majątku pełnoletniego.

§ 1907. Przepisy o powołaniu do opieki nie stosują się do opieki tymczasowej.

§ 1908. Opieka tymczasowa kończy się z chwilą cofnięcia lub prawomocnego oddalenia wniosku o pozbawienie własnej woli.

Jeżeli nastąpi pozbawienie własnej woli, opieka tymczasowa kończy się, gdy wskutek pozbawienia własnej woli ustanowiony będzie opiekun.

Sąd opiekuńczy winien uchylić opiekę tymczasową, jeżeli pupil nie potrzebuje już tymczasowej ochrony opiekuńczej.

³⁵ K. Sójka-Zielińska, *Wielkie kodyfikacje...*, dz. cyt., s. 311.

³⁶ Tak twierdzi R. Longchamps de Brier, [w:] *Komisja Kodyfikacyjna...*, dz. cyt., s. 46.

³⁷ J. Andrzejewski, dz. cyt., s. 98–99.

9. Regulacja zdolności do czynności prawnych w pracach kodyfikacyjnych i w okresie unifikacji prawa cywilnego

Dekret z 29 sierpnia 1945 r. prawo osobowe (Dz.U., Nr 40, poz. 223)

Powołany dekret był pierwszym chronologicznie dekretem wydanym w ramach unifikacji prawa cywilnego po II wojnie światowej³⁸. Jest on słabo zbadany naukowo³⁹. Dekret wyraźnie rozgraniczał zdolność prawną (art. 1–2) od zdolności do działań prawnych (art. 3–11). Art. 3 § 1 stanowił, że dziecko, które nie ukończyło 7. roku życia, nie ma zdolności do działań prawnych. Małoletni, który ukończył 7. rok życia, ma ograniczoną zdolność do działań prawnych (§ 2), natomiast ukończenie 18. roku życia oznaczało pełnoletność i pełną zdolność do działań prawnych (§ 3). Przez zawarcie związku małżeńskiego małoletni zostawał upełnolniony (art. 4). Dotyczyło to zarówno kobiety, jak i mężczyzny, gdyż art. 6 prawa małżeńskiego z 1945 r. przewidywał możliwość zawarcia związku małżeńskiego przez osoby poniżej 18 lat. Ubezważnowolnienie całkowite mogło dotyczyć osoby, która ukończyła 7 rok życia, jeżeli wskutek choroby psychicznej lub niedorozwoju psychicznego nie jest zdolna do prowadzenia swoich spraw (art. 5 § 1). Dla takiej osoby ustanawiano opiekuna. Ubezważnowolnienie częściowe dotyczyło osoby pełnoletniej, która wymagała ochrony z powodu choroby psychicznej lub niedorozwoju psychicznego, jednak nie w takim stopniu, aby zachodziła potrzeba ubezważnowolnienia całkowitego (art. 6 § 1). Przesłankami ubezważnowolnienia częściowego osoby pełnoletniej mogły być ponadto (§ 2): 1) marnotrawstwo narażające tę osobę lub rodzinę na niebezpieczeństwo niedostatku; 2) nałogowe pijaństwo lub narkomania narażająca osobę lub rodzinę na niebezpieczeństwo niedostatku albo gdy osoba wymagała pomocy do prowadzenia swoich spraw albo zagrażała bezpieczeństwu innych osób. Ubezważnowolniony częściowo miał ograniczoną zdolność do działań prawnych, jego przedstawicielem ustawowym był kurator (art. 6 § 3). Skutki cywilnoprawne dokonania czynności prawnej poza zakresem zdolności do czynności prawnych

³⁸ P. Fiedorczyk, *Unifikacja i kodyfikacja prawa rodzinnego w Polsce (1945–1964)*, Białystok 2014, s. 38–39.

³⁹ Zob. niepublikowany doktorat A.A. Kozioł, *Prace nad unifikacją prawa cywilnego w Polsce w latach 1945–1946*, Katowice 2006 (UŚ), promotor A. Lityński. Praktyka uznania za zmarłego wg tego dekretu została zbadana dla Krakowa w doktoracie S. Przewoźnika (Akademia Modrzewskiego 2016, promotor I. Lewandowska-Malec), na podstawie którego została wydana monografia: S. Przewoźnik, *Uznanie za zmarłego w świetle akt Sądu Grodzkiego w Krakowie w latach 1946–1950*, Kraków 2020, passim.

obejmowały: oświadczenie woli osoby niezdolnej do działań prawnych było nieważne (art. 7); do ważności oświadczenia woli osoby ograniczonej w zdolności do działań prawnych, przez które zaciągała ona zobowiązania lub rozporządzała majątkiem, potrzebna była zgoda przedstawiciela ustawowego, chyba że dalsze przepisy stanowiły inaczej (art. 8). Osoba ograniczona w zdolności do działań prawnych mogła bez zgody przedstawiciela ustawowego rozporządzać swoim zarobkiem oraz majątkiem danym jej za zgodą przedstawiciela ustawowego do swobodnego użytku, przy czym władza opiekuńcza (tj. sąd) mogła osobę częściowo ubezwłasnowolnioną pozbawić tych uprawnień (art. 9). Osoba ograniczona w zdolności do działań prawnych mogła sama zobowiązać się do pracy za wynagrodzeniem i podejmować czynności prawne, wynikające z takiej umowy (art. 10 § 1), jednakże przedstawiciel ustawowy mógł za zezwoleniem sądu przez zawiadomienie drugiej strony rozwiązać umowę, na której zawarciu nie wyraził swej zgody, jeżeli umowa sprzeciwiała się dobru osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych (art.10 § 2).

Przepisy dekretu prawo osobowe w zakresie zdolności do czynności prawnych należy łączyć z przepisami dekretów: prawo opiekuńcze z 1946 r. (Dz.U., Nr 20, poz. 135)⁴⁰, prawo rodzinne z 1946 r. (Dz.U., Nr 6, poz. 52) oraz z dekretem z 1945 r. o postępowaniu w sprawach o ubezwłasnowolnienie (Dz.U., Nr 40, poz. 225).

Projekt części ogólnej k.c. z 1947 r. i przepisy ogólne prawa cywilnego z 1950 r.

W ramach prac nad kodyfikacją prawa cywilnego w latach 1947–1949, która miała być zwieńczeniem unifikacji tegoż prawa z lat 1945–1946, powstał projekt przepisów części ogólnej k.c.⁴¹ W świetle projektu pełnoletność uzyskiwało się z chwilą ukończenia 18. roku życia. Od zawarcia związku małżeńskiego małoletni był uważany za pełnoletniego (art. 10). Osoba, która ukończyła 13. rok życia, mogła być ubezwłasnowolniona całkowicie, jeżeli skutek choroby psychicznej lub niedorozwoju psychicznego nie jest zdolna do prowadzenia swoich spraw (art. 11). Z kolei ubezwłasnowolnienie częściowe (art. 12) miało dotyczyć osoby pełnoletniej, która wskutek choroby psychicznej lub niedorozwoju psychicznego, nie będąc zupełnie niezdolna do prowadzenia swoich spraw, potrzebuje pomocy do ich prowadzenia (§ 1). Ponadto mogła również być ubezwłasnowolniona osoba pełnoletnia (§ 2), która: 1) z powodu marnotrawstwa

⁴⁰ P. Fiedorczyk, *Prawo opiekuńcze w pracach nad unifikacją prawa cywilnego w 1945–1946 r.*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2005, z. 3.

⁴¹ *Projekt części ogólnej kodeksu cywilnego*, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1947, nr 12, s. 19–23.

naraża siebie lub rodzinę na niebezpieczeństwo niedostatku; 2) z powodu nałogowego pijaństwa lub narkomanii naraża siebie lub rodzinę na niebezpieczeństwo niedostatku albo potrzebuje pomocy do prowadzenia swoich spraw albo zagraża niebezpieczeństwem innym osobom. W tytule II projektu pt. *Czynności prawne* znalazł się dział V pt. *Zdolność do działań prawnych* (art. 79–87). Zdolności do działań prawnych nie miały osoby małoletnie, które nie ukończyły 13. roku życia oraz osoby ubezwłasnowolnione całkowicie (art. 79). Ograniczoną zdolność do działań prawnych miały osoby małoletnie, które ukończyły 13. rok życia oraz osoby ubezwłasnowolnione częściowo (art. 80). Jeżeli przepisy szczególne inaczej nie stanowiły, do ważności czynności prawnej, przez którą osoba ograniczona w zdolności do działań prawnych zaciąga zobowiązania lub dokonywa rozporządzeń, potrzebna jest zgoda przedstawiciela ustawowego (art. 81). Osoba ograniczona w zdolności do działań prawnych mogła bez zgody przedstawiciela ustawowego rozporządzać swoim zarobkiem. Jednakże z ważnych powodów władza opiekuńcza (tj. sąd) mogła pozbawić ją tego uprawnienia (art. 82). Z kolei art. 83 projektu określał zakres zdolności do czynności prawnych osoby ograniczonej w tej zdolności. Bez zgody przedstawiciela ustawowego osoba taka mogła zobowiązać się do świadczenia usług za wynagrodzeniem i mogła podejmować czynności prawne, które dotyczą stosunku wynikającego z takiej umowy. Jednakże gdy umowa sprzeciwiała się dobru osoby ograniczonej w zdolności do działań prawnych, przedstawiciel ustawy mógł ją rozwiązać za zezwoleniem władzy opiekuńczej. Rozwiązanie następowało przez oświadczenie złożone drugiej stronie. Ważność umowy, zawartej przez osobę ograniczoną w zdolności do działań prawnych bez wymaganej zgody przedstawiciela ustawowego, zależna była od potwierdzenia umowy przez przedstawiciela ustawowego (art. 84 § 1). Osoba ograniczona w zdolności do działań prawnych mogła sama potwierdzić umowę po uzyskaniu pełnej zdolności do działań prawnych (art. 84 § 2). Jednakże ten, kto zawarł umowę z osobą ograniczoną w zdolności do działań prawnych, nie mógł powoływać się na brak zgody jej przedstawiciela ustawowego. Mógł natomiast wyznaczyć przedstawicielowi ustawowemu odpowiedni termin do potwierdzenia umowy. Stawał się wolnym po bezskutecznym upływie tego terminu (§ 3). Jeżeli osoba ograniczona w zdolności do działań prawnych dokonała sama jednostronnej czynności prawnej, do której potrzebna była zgoda przedstawiciela ustawowego, czynność taka była nieważna (art. 85). W świetle art. 86 § 1 projektu jeżeli przedstawiciel ustawy osoby ograniczonej w zdolności do działań prawnych oddał jej pewne przedmioty majątkowe do swobodnego użytku, osoba ta uzyskiwała pełną zdolność w zakresie czynności prawnych, które

dotyczyły tych przedmiotów. Wyjątek stanowiły czynności prawne, do których dokonania nie wystarczała zgoda przedstawiciela ustawowego. Władza opiekuńcza mogła z ważnych powodów pozbawić osobę ograniczoną w zdolności do działań prawnych tego uprawnienia (§ 2).

W zakresie zdolności do czynności prawnych osób prawnych art. 87 projektu stanowił, że osoba prawna działa przez swoje organa w sposób przewidziany w przepisach szczególnych lub statutach, które określają jej ustrój.

Rozwiązania powyższe zostały przejęte przez ustawę z 18 lipca 1950 r. *Przepisy ogólne prawa cywilnego* (Dz.U., Nr 34, poz. 311), w skrócie p.o.p.c., w art. 48–55, dotyczących zdolności do **czynności prawnych**. Nie sposób także nie zauważyć, że dzisiejsze uregulowania kodeksu cywilnego nawiązują do rozwiązań omawianego projektu.

Ustawa p.o.p.c. powstała niejako przez przypadek. W latach 1949–1950 powstawał polsko-czechosłowacki kodeks rodzinny i postanowiono wówczas wykorzystać projekt części ogólnej k.c. z 1947 r. do stworzenia przepisów ogólnych prawa cywilnego, rzekomo pozbawionych wpływu „burżuazyjnego” prawa i uchylić moc obowiązującą przepisów ogólnych z kodeksu zobowiązań z 1933 r.⁴² Zwykle p.o.p.c. z 1950 r. przedstawiane są jako dowód stalinizacji polskiego prawa cywilnego, przede wszystkim ze względu na treść art. 1 i 3. W rzeczywistości jednak było to oryginalne dzieło powojennych unifikatorów i kodyfikatorów prawa cywilnego. Art. 8–11 określały granice wiekowe pełnoletności (18 lat) oraz przedstawiały przesłanki ubezwłasnowolnienia całkowitego i częściowego, identycznie jak w projekcie z 1947 r. Dodano, że ubezwłasnowolnienie całkowite łączy się z ustanowieniem opieki (art. 9 § 2, odsyłało tu do przepisów kodeksu rodzinnego o opiece nad małoletnimi⁴³), zaś częściowe – kurateli (art. 10 § 2).

Pragnę wskazać na dwie pozycje z orzecznictwa dotyczące ubezwłasnowolnienia według p.o.p.c.: 1/ Postanowienie SN z 3.06.1954 r. II C 1164/53: do orzeczenia całkowitego ubezwłasnowolnienia nie wystarczy ustalenie, że osoba, której wniosek dotyczy, jest psychicznie chora, konieczne jest bowiem ustalenie, że osoba ta nie jest w stanie kierować swoim postępowaniem; 2/ i podobne: orzeczenie z 16.08.1962 r. 1 CR 320/62 z tezą, że nie każda osoba dotknięta chorobą psychiczną musi być ubezwłasnowolniona, choćby nawet częściowo. „Celem ubezwłasnowolnienia częściowego jest niesienie pomocy osobie chorej psychicznie w załatwianiu jej spraw osobistych i majątkowych w zakresie prawem

⁴² P. Fiedorczyk, *Unifikacja i kodyfikacja prawa rodzinnego w Polsce (1945–1964)*, Białystok 2014, s. 235–236; A. Moszyńska, *Organizacja i przebieg prac nad kodeksem cywilnym w latach 1919–1964*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2020, R. XXIX, z. 3, s. 465–466.

⁴³ Dz.U. z 1950, Nr 34, poz. 308, art. 79–91.

przewidzianym”. Ponadto w innym orzeczeniu wyrażono pogląd, iż ubezwłasnowolnienie częściowe nie jest celowe, gdy chory nie posiada poważniejszego majątku, który mógłby lekkomyślnie zbyć ze szkodą dla siebie i dla swej rodziny, a poza tym swe zwykłe sprawy załatwia w sposób nie odbiegający od normy – OSN IC z 12.11.1956 3CR 440/56.

10. Polski model regulacji zdolności do czynności prawnych?

Dokonany powyżej przegląd rozwiązań normatywnych w zakresie zdolności do czynności prawnych pozwala na sformułowanie kilku wniosków. Pierwszy z nich dotyczy ścisłego związku polskich rozwiązań z regulacjami wprowadzonymi w głównych państwach europejskich. Wynikało to przede wszystkim z sytuacji geopolitycznej, w jakiej znajdowały się ziemie polskie od końca XVIII w. i przez cały wiek XIX. Wskutek rozbiorów główne systemy prawa cywilnego były na naszych ziemiach obecne, co dla rozwoju prawa miało wielkie znaczenie. Wykorzystanie dorobku różnych rozwiązań prawnych mogło nastąpić w trakcie tworzenia jednolitego prawa II Rzeczypospolitej. Jednak, jak wiadomo, do pełnej kodyfikacji prawa cywilnego w II RP nie doszło, stąd w zakresie zdolności prawnej i zdolności do czynności prawnych obowiązywały nadal przepisy zaborcze, z niewielką tylko korektą wprowadzoną przez ustawy II RP. W zakresie prawa cywilnego powstał natomiast kodeks zobowiązań z 1933 r., uznawany za najwybitniejsze dzieło Komisji Kodyfikacyjnej. Art. 42 regulował instytucję wyzysku: „Jeżeli jedna strona, wyzyskując lekkomyślność, niedołęstwo, niedoświadczenie lub przymusowe położenie drugiej strony, w zamian za swoje świadczenie przyjmuje lub zastrzega dla siebie lub dla kogo innego świadczenie, którego wartość majątkowa w chwili zawarcia umowy jest rażąco wysoka w stosunku do wartości świadczenia wzajemnego, druga strona może żądać zmniejszenia swego świadczenia albo zwiększenia świadczenia wzajemnego, a gdy jedno i drugie jest utrudnione, może uchylić się od skutków prawnych swego oświadczenia woli”. Art. 43 regulował z kolei krótki roczny termin do uchylenia się od skutków prawnych oświadczenia woli złożonego pod wpływem wyzysku. Nowoczesność zaproponowanego ujęcia polegała na możliwości – w pierwszej kolejności – modyfikacji świadczenia oraz na odejściu od regulacji nadmiernego uszczerbku w odrębnych

przepisach⁴⁴. Wprawdzie niedawno pojawiła się krytyczna ocena tego przepisu z uwagi na jego faktyczną bezużyteczność (ciężar dowodu, krótkie terminy), dokonana przez J. Andrzejewskiego⁴⁵, jednak jest on punktem wyjścia dla dzisiaj obowiązującej regulacji art. 388 k.c. Być może argumenty J. Andrzejewskiego mogłyby uzasadniać modyfikację tego przepisu? Cytowany autor jest wprawdzie zwolennikiem uchylecia przepisu art. 388 k.c. w całości⁴⁶ i pozostawienia sądom swobody orzeczniczej w tych sprawach na podstawie art. 58 § 2 k.c. oraz 353¹ k.c., ale rządowy projekt nowelizacji k.c. z czerwca 2021 r.⁴⁷ identycznie diagnozuje wady obecnej regulacji. Proponuje jednak inną drogę – nowelizacji art. 388 i ta droga na pewno lepiej uwzględnia pozycję prawną wyzyskiwanego. Widać to zresztą wyraźnie w świetle wyników konsultacji i uwag do projektu – krytyczne zgłaszają bowiem przedstawiciele organizacji zrzeszających potencjalnych wyzyskujących. Projekt rządowy nie zrywa z dotychczasowym stanem prawnym, co dobrze świadczy o ciągłości rodzimej myśli cywilistycznej. Zmiana art. 388 k.c. została wprowadzona ustawą z dnia 2 grudnia 2021 r., która weszła w życie 30 czerwca 2022 r. Celem zmiany art. 388 k.c. było wzmocnienie sytuacji osoby, która została wyzyskana. W wyniku tej modyfikacji art. 388 k.c. termin na wytoczenie powództwa zmierzającego do ochrony osoby wyzyskanej został wydłużony z 2 lat do 3 lat dla wszystkich podmiotów za wyjątkiem konsumentów, którzy mogą wytoczyć powództwo na podstawie art. 388 k.c. w ciągu 6 lat od dnia zawarcia umowy.

Kolejne spostrzeżenie dotyczy oczywistego wpływu regulacji o zdolności do czynności prawnych zawartych w BGB na rozwiązanie prawa polskiego w dekretach unifikacyjnych, w przepisach ogólnych prawa cywilnego z 1950 r. oraz w obecnie obowiązującym kodeksie cywilnym. Nie jest to w żadnym razie zaskakujące – z racji na stosunkowo młody wiek kodeksu, jego nowoczesność oraz oczywiście poprzedzone kilkudziesięcioletnimi studiami starannie przemyślane rozwiązania.

⁴⁴ Tak uzasadniał projekt art. 42 k.z. R. Longchamps de Bérier. Zob. *Komisja Kodyfikacyjna...*, dz. cyt., s. 46.

⁴⁵ „W efekcie jednak na solidnych fundamentach doświadczenia prawniczego zaczerpniętego z różnych systemów prawnych polscy kodyfikatorzy wzniesli eklektyczną, bogato zdobioną konstrukcję, której pięknie wykończona fasada przykuwała uwagę wielu specjalistów. Jednak sama budowla okazała się całkowicie bezużyteczną, gdyż łącząc w całość poszczególne elementy, w toku procesu twórczego... zapomniano wybudować do niej wejścia”. J. Andrzejewski, dz. cyt., s. 166.

⁴⁶ Tamże, s. 217.

⁴⁷ *Projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz ustawy – Kodeks postępowania cywilnego*, Sejm RP, IX kadencja, druk nr 1344.

W interesującym nas zakresie wpływ rozwiązań niemieckich jest bezdyskusyjny. Korzystanie ze sprawdzonych rozwiązań nie przynosi powojennym legislatorom żadnej ujmę.

11. Karnoprawne regulacje dotyczące wyzysku w okresie poprzedzającym wejście w życie kodeksu karnego z 1997 roku.

Pobieżna analiza przepisów karnych wskazuje, że we wszystkich państwach zaborczych istniały przepisy karne dotyczące oszustwa oraz lichwy. Ustawy stopniowo rozszerzały pojęcie lichwy (nie tylko pieniężnej), utożsamiając ją z wyzyskiem⁴⁸. Taka regulacja istniała w kodeksie karnym Rzeszy Niemieckiej z 1871 r. (art. 263–264). Szczególnie ważny jest art. 302 a, wyraźnie korespondujący z regulacją cywilną: „§ 302a. Kto, wyzyskując czyjeś przymusowe położenie, lekkomyślność lub niedoświadczenie ze względu na pożyczkę albo na odroczenie spłaty wierzytelności pieniężnej albo ze względu na inny dwustronny akt prawny, który ma służyć tymczasowym celom gospodarczym, każe sobie lub innej osobie przyrzec albo udzielić korzyści majątkowych „do tyła przewyższających stopę procentową”, iż wedle okoliczności danego wypadku korzyści majątkowe stoją w rażącym stosunku do świadczenia, ulegnie za lichwę karze więzienia do sześciu miesięcy oraz grzywnie do trzech tysięcy marek. Można także orzec utratę praw czci obywatelskiej⁴⁹”.

Charakterystyczna regulacja cechuje tzw. kodeks Tagancewa, rosyjski kodeks karny obowiązujący na ziemiach polskich zaboru rosyjskiego w latach 1916–1932. Według art. 611 winny: „1) skłonienia osoby, niezdolnej do uświadamiania sobie natury i znaczenia dokonanej tranzakcji lub rozporządzenia lub do kierowania swojemi postępkami, albo nie dorosłej do pełnoletności cywilnej, o czym winowajca wiedział, – do wejścia w niekorzystną dla niej tranzakcję majątkową, albo do innego niekorzystnego dla niej rozporządzenia majątkowego, skorzystawszy z jej nieświadomości lub niedoświadczenia; 2) skłonienia do wejścia

⁴⁸ K. Bokwa, *Historia aktualna – austriacka regulacja odsetek i lichwy w XIX–XX w.*, „Studenckie Prace Prawnicze, Administratywistyczne i Ekonomiczne” 2017, t. XXI, s. 42.

⁴⁹ *Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po rok 1918 wraz z ustawą wprowadczą do Kodeksu karnego dla Związku Północno-Niemieckiego (Rzeszy Niemieckiej) z dnia 31 maja 1870 r.* Przekład urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej, Poznań 1920.

w niekorzystną transakcję albo do innego niekorzystnego rozporządzenia majątkowego za pomocą kłamliwych obietnic lub innych wybiegów, skorzystawszy w tym celu z braku u poszkodowanego jasnego pojmowania natury i znaczenia takiej transakcji lub rozporządzenia; 3) dochodzenia należności z dokumentu w całkowitej tegoż sumie lub jej części, jeśli dług dochodzony umorzono, o czym winowajca wiedział, jeśli czynów tych dopuszczono się w celu osiągnięcia korzyści majątkowej dla siebie lub dla innej osoby, będzie karany: zamknięciem w więzieniu. Jeśli spowodowany uszczerbek przenosi *rubli pięćset*, winowajca będzie karany: zamknięciem w *domu poprawy*.

Usiłowanie występków, przewidzianych w ustępach pierwszym i drugim artykułu niniejszego jest karygodne⁵⁰.

W trakcie prac nad polskim kodeksem karnym w II RP jego główny autor Juliusz Makarewicz wygłosił tezę: „kto wyzyskuje nieświadomość, niezajomość stosunków ekonomicznych, słabość umysłu dla wyrządzenia kontrahentowi szkody – ten popełnia oszustwo; kto wyzyskuje jego trudne położenie ekonomiczne, ten popełnia lichwę⁵¹. Skutkiem przyjętej dystynkcji jest art. 268 k.k. z 1932 r. (Dz.U., Nr 60, poz. 571), umieszczony w rozdziale 49, zatytułowanym „Przestępstwa przeciwko mieniu”. Treść przepisu jest następująca: „Kto wyzyskując położenie przymusowe innej osoby, zawiera z nią umowę, nakładającą na nią obowiązek świadczenia majątkowego, oczywiście niewspółmiernego ze świadczeniem wzajemnym, podlega karze więzienia do lat 5 lub aresztu”. Jako zalety takiej regulacji wymieniano: ścisłe odgraniczenie lichwy od innych przestępstw (wyzysk przymusowego położenia), tendencję do generalizacji (wszystkie umowy jako tło lichwy) oraz swobodę sędziego w ocenie niewspółmierności świadczeń⁵². Juliusz Makarewicz w Komentarzu dodawał, że „przymusowe położenie” musi mieć podłoże gospodarcze⁵³. Kodeks karny z 1969 r. (Dz.U., Nr 13, poz. 94) regulował przestępstwo lichwy identycznie (art. 207), jednak komentarz dopuszczał, by przymusowe położenie mogło obejmować także inne stany faktyczne⁵⁴. Oba kodeksy oddzielnie penalizowały przestępstwo oszustwa,

⁵⁰ *Kodeks karny z 1903 r. z uwzględnieniem zmian i uzupełnień obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 1 maja 1921 r.*, przekład z rosyjskiego, Warszawa 1922.

⁵¹ D. Fajgenberg, *Lichwa*, Szczesne 2019, s. 185. Cytowana pozycja jest ponownym wydaniem pracy z 1932 r.

⁵² Tamże, s. 191.

⁵³ J. Makarewicz, *Kodeks karny z komentarzem*, (red.) A. Grześkowiak, K. Wiak, Lublin 2012, s. 619.

⁵⁴ J. Bafia, K. Mioduski, M. Siewierski, *Kodeks karny. Komentarz*, t. II, Warszawa 1987, s. 274.

czyniąc to poprzez prawie identyczną dyspozycję przepisu (art. 266 k.k. z 1932 r.; art. 205 k.k. z 1969 r.).

Należałoby także zwrócić uwagę na pozakodeksowe przepisy karne o lichwie wojennej. Były one wydawane we wszystkich państwach istniejących na ziemiach polskich w związku z I wojną światową⁵⁵ oraz przez odrodzone państwo polskie⁵⁶. Na gruncie polskim po II wojnie światowej zwracają uwagę wydane w ramach tzw. bitwy o handel przepisy ustawy z 2 czerwca 1947 r. *o zwalczaniu drożyzny i nadmiernych zysków w obrocie handlowym* (Dz.U., Nr 43, poz. 213). Piszę o tym w szerszym kontekście w monografii o Komisji Specjalnej⁵⁷. Ustawa *expressis verbis* mówiła o zwalczaniu **wyzysku**. Nie chodziło tu jednak o zwalczanie wyzysku, lecz o likwidację prywatnego handlu.

⁵⁵ J. Pokoj, *Zwalczanie lichwy wojennej na obszarze właściwości krakowskich organów sądowych i administracyjnych w latach 1920–1932*. Praca doktorska powstała w Katedrze Historii Prawa Polskiego UJ pod kierunkiem dr hab. I. Lewandowskiej-Malec, Kraków 2021, s. 49–53 (mps).

⁵⁶ D. Fajgenberg, dz. cyt., s. 135–176.

⁵⁷ P. Fiedorczyk, *Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym 1945–1954. Studium historycznoprawne*, Białystok 2002, s. 120–128.

MACIEJ DOMAŃSKI¹, BOGUSŁAW LACKOROŃSKI²

Charakterystyka polskiego modelu regulacji zdolności do czynności prawnych

1. Pojęcie zdolności do czynności prawnych w polskim prawie

Przedstawiona powyżej analiza historycznoprawna prowadzi do wniosku, że polski system prawny w zakresie zdolności do czynności prawnych (czynnej zdolności prawnej) kształtował się w ścisłym powiązaniu z różnymi tradycjami prawa cywilnego kontynentalnego. Było to spowodowane historią Polski – o czym szerzej powyżej w rozdziale 7. – i obowiązywaniem w okresie tworzenia wielkich europejskich kodyfikacji na ziemiach polskich właściwie wszystkich (poza szwajcarskim *Zivilgesetzbuch*) najważniejszych kontynentalnych aktów prawnych w tym zakresie.

Pierwsze polskie przepisy odnoszące się do czynnej zdolności prawnej, ustanowione w okresie międzywojennym po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 roku, były zawarte w kodeksie zobowiązań (k.z.)³. Regulacja odnosząca się do czynnej zdolności prawnej, zawarta w art. 32, art. 53 i 54 k.z., nie była jednak pełna ani wyczerpująca. Zgodnie z art. 32 k.z. przepisy zawarte w prawie osobowym – obowiązującym dotychczas na ziemiach polskich i pochodzącym jeszcze z okresu sprzed odzyskania niepodległości – stanowiły o tym, jaki wpływ na ważność oświadczenia woli wywierał brak zdolności do działań prawnych lub jej ograniczenie oraz o tym, w jaki sposób mogły składać oświadczenia woli osoby prawne.

¹ Maciej Domański – Uniwersytet Warszawski; Instytut Wymiaru Sprawiedliwości w Warszawie, Polska, ORCID: 0000-0002-9155-8354

² Bogusław Lackoroński – Uniwersytet Warszawski, Polska, ORCID: 0000-0003-2245-6036

³ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 27 października 1933 roku, Dz.U. R.P. z 1933 roku, Nr 82, poz. 598.

Polskie pełne i wyczerpujące rozwiązania normatywne dotyczące czynnej zdolności prawnej i jej granic tworzyły się dość późno. Pierwsza taka regulacja była zawarta w dekrete Prawo osobowe z 29 sierpnia 1945 r., który wszedł w życie 1 stycznia 1946 r. (d.p.o.)⁴. Dekret Prawo osobowe obowiązywał krótko, bo tylko do 30 września 1950 r. i został zastąpiony regulacją zawartą w ustawie z 18 lipca 1950 r. Przepisy ogólne prawa cywilnego (p.o.p.c.)⁵. Przepisy dekretu Prawo osobowe wyznaczyły jednak polski model regulacji czynnej zdolności prawnej, której znaczna część została przeniesiona następnie do polskiego kodeksu cywilnego z 23 kwietnia 1964 roku.

Polski ustawodawca od początku jednoznacznie rozdzielił bierną zdolność prawną jako zdolność do bycia podmiotem praw i obowiązków cywilnoprawnych od czynnej zdolności prawnej określanej początkowo szerokim pojęciem „zdolności do działań prawnych”⁶. Od wejścia w życie Przepisów ogólnych prawa cywilnego z 1950 r. zamiast pojęcia „zdolności do działań prawnych” używano pojęcia „zdolności do czynności prawnych” na określenie zdolności do nabywania praw i zaciągania zobowiązań w wyniku samodzielnego składania oświadczeń woli. Wzorem dla takiego rozwiązania były ustawodawstwa germańskie, a w szczególności niemiecki BGB.

W przepisach d.p.o. posłużono się pojęciem „zdolności do działań prawnych” (rozdział II, art. 3 i n. d.p.o.). Stanowiło to kontynuację terminologii zastosowanej w art. 32, art. 53 i art. 54 k.z. i nawiązywało do pojęcia *Geschäftsfähigkeit* użytego w § 104 i n. BGB⁷. W niezwykle skromnej literaturze dotyczącej dekretu prawo osobowe z 1945 r. zdolność do działań prawnych była rozumiana wąsko, przede wszystkim jako zdolność do składania oświadczeń woli⁸. Aleksander Wolter jednoznacznie odróżniał tę kategorię od szerszego pojęcia *Handlungsfähigkeit*, którym posłużono się w art. 12 ZGB⁹. Z tego powodu zmiana dokonana ustawą Przepisy ogólne prawa cywilnego z 1950 r.,

⁴ Dz.U. z 1945, Nr 40, poz. 223.

⁵ Dz.U. z 1950, Nr 34, poz. 311.

⁶ Należy pamiętać, że „zdolność czynna”, czyli zdolność do działań prawnych czy też zdolność do czynności prawnych ma zarówno aspekt czynny rozumiany jako zdolność do składania oświadczeń woli, jak i aspekt bierny rozumiany jako zdolność do przyjmowania oświadczeń woli. Zob. R. Longchamps de Bérier, *Zobowiązania*, Lwów 1938, s. 70; A. Wolter, *Zdolność osób fizycznych do działań prawnych*, „Przegląd Notarialny” 1947, nr 2, s. 25, na gruncie obowiązującego k.c.: M. Giaro, *Bierna strona zdolności do czynności prawnych*, *Studia Iuridica* t. 87, 2022, s. 67.

⁷ A. Wolter, *Zdolność osób fizycznych do działań prawnych*, „Przegląd Notarialny” 1947, nr 2, s. 25.

⁸ A. Wolter, *Zdolność osób fizycznych do działań prawnych*, „Przegląd Notarialny” 1947, nr 2, s. 25; F. Zoll, A. Szpunar, *Prawo cywilne w zarysie. Część ogólna*, tom I, Kraków 1948, s. 110.

⁹ A. Wolter, *Zdolność osób fizycznych do działań prawnych*, „Przegląd Notarialny” 1947, nr 2, s. 25.

w której przyjęto obowiązujące do dzisiaj pojęcie zdolności do czynności prawnych (art. 48 p.o.p.c. i n.), miała raczej charakter techniczny niż merytoryczny.

Również obecnie zdolność do czynności prawnych w sensie ścisłym: jako pojęcie ustawowe (art. 11 i n. k.c.) powinna być interpretowana wąsko: chodzi o możliwość dokonywania czynności prawnych (składania oświadczeń woli). Brak jest podstaw do stosowania polskiej regulacji dotyczącej zdolności do czynności prawnych wprost do innych czynności (w szczególności: zawiadomień, przejawów uczuć czy oświadczeń wiedzy)¹⁰. Można mieć również wątpliwości odnośnie do prób konstruowania, w polskim systemie prawnym, ogólnej kategorii zdolności do działań prawnych, której zakres i warunki uzyskiwania byłyby ustalane na podstawie przepisów dotyczących zdolności do czynności prawnych. Pojęcie „zdolności do działań prawnych” ma zatem współcześnie w polskim prawie prywatnym znaczenie opisowe, a nie normatywne. Służy ono do syntetycznego określenia możliwości dokonywania różnych czynności doniosłych w sferze prawa prywatnego, w stosunkach prywatnoprawnych, w tym czynności prawnych.

Możliwość dokonywania innych niż czynności prawne czynności i oświadczeń (przejawów wiedzy i uczuć, zawiadomień itd.) powinna być analizowana *a casu ad casum*, a podstawowym kryterium ich prawnej doniosłości powinno być działanie z dostatecznym rozeznaniem¹¹. W odniesieniu do niektórych oświadczeń – niebędących oświadczeniami woli – polski ustawodawca określa wprost podmiotowe przesłanki prawnej doniosłości. Przykładowo w odniesieniu do przebaczenia (art. 899, 930 § 2, 1010 § 2 k.c.) wskazano, że jest ono skuteczne, gdy zostało dokonane właśnie „z dostatecznym rozeznaniem”. W przypadku uznania ojcostwa, zgodnie z art. 77 § 1 k.r.o., oświadczenie konieczne do takiego ustalenia ojcostwa może złożyć osoba, która ukończyła lat 16 i nie istnieją podstawy do jej całkowitego ubezwłasnowolnienia (art. 77 § 1 k.r.o.). Zdolność do czynności prawnych ma jednak wpływ na możliwość złożenia takiego oświadczenia skutecznie. Zgodnie bowiem z art. 77 § 2 k.r.o., jeżeli osoba nie ma pełnej zdolności do czynności prawnych, może złożyć oświadczenie konieczne do uznania ojcostwa tylko przed sądem opiekuńczym.

¹⁰ K. Mularski, *Czynności podobne do czynności prawnych*, Warszawa 2011, VIII, 1.2., p. 601; R. Trzaskowski, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Część ogólna, cz. 2* (art. 56–125), tom I, (red.) J. Gudowski, Warszawa 2021, s. 439. Należy jednak zwrócić uwagę, że został ostatnio w literaturze wyrażony pogląd o odpowiednim stosowaniu zdolności do czynności prawnych do tych oświadczeń mocą odesłania z art. 65[1] k.c. Tak P. Księżak, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, (red.) serii K. Osajda, (red.) tomu W. Borysiak, Legalis 2022, komentarz do art. 11, Nb. 7 i n.; A. Herbet, [w:] *Zobowiązania. Przepisy ogólne i powiązane przepisy Księgi I KC. Komentarz*, tom I, (red.) P. Machnikowski, Legalis 2022, komentarz do art. 14, Nb. 16.

¹¹ K. Mularski, *Czynności podobne do czynności prawnych*, Warszawa 2011, VIII, 2.3.

W polskiej literaturze prawniczej używa się również terminu „zdolność” dookreślając, że chodzi o możliwość spowodowania określonego zdarzenia cywilnoprawnego lub stania się stroną stosunku prawnego w wyniku takiego zdarzenia¹². Przykładowo: „zdolność dziedziczenia¹³”, „zdolność testowania”, „zdolność do zawarcia małżeństwa¹⁴” czy „zdolność do wyrażenia zgody na zabieg medyczny¹⁵”. Sformułowania takie stanowią skrótowe ujęcie różnych materialnoprawnych przesłanek skuteczności pewnych zdarzeń. Użycie określenia: „zdolność” albo „niezdolność” występuje w bardzo różnych kontekstach i nie można sygnalizowanych sytuacji analizować wspólnie. Przykładowo, „zdolność dziedziczenia” jest pojęciem ustawowym (art. 972, 981[5] k.c.) i stanowi wycinek czy też przejaw zdolności prawnej (biernej)¹⁶. „Zdolność testowania”, a więc powiązanie możliwości sporządzenia i odwołania testamentu z posiadaniem pełnej zdolności do czynności prawnych (art. 944 § 1 k.c.), stanowi po prostu przejaw czynnej zdolności prawnej¹⁷. „Niezdolność do świadomego wyrażenia zgody”, również jest pojęciem ustawowym (art. 32 ust. 2, art. 34 ust. 3 ustawy z dnia 5 grudnia 1996 roku o zawodach lekarza i lekarza dentystry (u.z.l.)¹⁸, art. 17 ust. 2 ustawy z dnia 6 listopada 2008 roku o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta (u.p.p.)¹⁹ ma jednak charakter faktyczny i jest badana *ad casum*²⁰. W literaturze można jednak znaleźć poglądy konstruujące szersze pojęcie „zdolności do świadomego wyrażenia zgody na zabieg medyczny”, która jest uzależniona w szczególności od pełnoletności²¹.

Odrębnie należy rozpatrywać zagadnienie tzw. zdolności deliktowej rozumianej jako cechy osoby, których zaistnienie warunkuje możliwość zakwalifikowania jej zachowania jako czynu niedozwolonego (w rozumieniu kodeksu

¹² Zob. A. Klein, *Zdolność prawna, zdolność do czynności prawnych i inne zdolności a klasyfikacja zdarzeń prawnych*, „Studia Cywilistyczne” 1969, t. XIII–XIV, s. 163 i n.

¹³ E. Skowrońska-Bocian, *Prawo spadkowe*, Warszawa 2022, s. 40 i n.

¹⁴ Zob. M. Domański, *Względne zakazy małżeńskie*, Warszawa 2013, s. 44 i n., cytowaną tam literaturę oraz krytykę koncepcji „zdolności do zawarcia małżeństwa”.

¹⁵ P. Sobolewski, [w:] *System Prawa Medycznego*, tom 1, *Instytucje Prawa Medycznego*, (red.) M. Safjan, Warszawa 2018, s. 396.

¹⁶ J.S. Piątowski, A. Kawałko, H. Witczak, [w:] *System Prawa Prywatnego*, tom 10, *Prawo spadkowe*, (red.) B. Kordasiewicz, Warszawa 2015, s. 164.

¹⁷ E. Skowrońska-Bocian, *Prawo spadkowe*, Warszawa 2022, s. 78.

¹⁸ Dz.U. z 2023, poz. 1516.

¹⁹ Dz.U. z 2023, poz. 1545.

²⁰ Zob. B. Janiszewska, [w:] *System Prawa Medycznego*, tom 2, część 1, *Regulacja prawna czynności medycznych*, (red.) M. Boratyńska, P. Konieczniak, Warszawa 2019, s. 489.

²¹ P. Sobolewski [w:] *System Prawa Medycznego*, tom 1; *Instytucje Prawa Medycznego*, tom 1, (red.) M. Safjan, Warszawa 2018, s. 396.

cywilnego) rodzącego odpowiedzialność *ex delicto*²². Na przesłanki tak rozumianej zdolności składają się osiągnięcie odpowiedniego wieku (13 lat). Wątpliwe jest to, czy na taką zdolność składa się również stan psychiczny w chwili popełnienia czynu niedozwolonego (art. 425 k.c.)²³.

Podsumowując, w prawie polskim kategoria zdolności do czynności prawnych (czynna zdolność prawna) musi być rozumiana, po pierwsze, co dość oczywiste z perspektywy kontynentalnej tradycji prawa prywatnego, ale już nie tak oczywiste z perspektywy systemów *common law*, rozdzielnie z bierną zdolnością prawną, a po drugie, wąsko – jako zdolność do samodzielnie składania oświadczeń woli, a nie jakichkolwiek oświadczeń czy też podejmowania szerszej kategorii działań stanowiących zdarzenia cywilnoprawne.

W prawie polskim jak również częściej w doktrynie funkcjonują szczegółowe „zdolności” odnoszące się do przesłanek wystąpienia różnych zdarzeń prawnych zarówno w prawie prywatnym, jak i prawie publicznym. Nie jest jednak możliwe poddanie ich wspólnej analizie prowadzącej do sformułowania istotnych generalnych wniosków, z uwagi na dzielące je fundamentalne różnice konstrukcyjne. Jak to zostało wskazane powyżej, w prawie prywatnym używa się pojęcia „zdolności czynnych” na zbiorcze określenie zdolności do różnych działań prawnych doniosłych w sferze prawa prywatnego. Pojęcie to ma jednak charakter opisowy, a nie normatywny.

2. Zdolność do czynności prawnych jako kategoria prawna

Niezwykle istotne jest dostrzeżenie, że zdolność do czynności prawnych (czynna zdolność prawna) jest w polskim prawie kategorią ściśle normatywną²⁴. Determinuje ją wiek (ukończenie trzynastu lat: art. 12 k.c.), uzyskanie pełnoletności (art. 10 i 11 k.c.), ubezwłasnowolnienie (częściowe lub całkowite) oraz ustanowienie doradcy tymczasowego w toku postępowania o ubezwłasnowolnienie (art. 549 § 1 k.p.c.). Stan niepełnosprawności, w tym intelektualnej, zaburzeń

²² P. Machnikowski, *O zdolności deliktowej*, Acta Iuris Wratislaviensis No 3048, PRAWOCCIV, Wrocław 2008, s. 112.

²³ P. Machnikowski, *O zdolności deliktowej*, Acta Iuris Wratislaviensis No 3048, PRAWOCCIV, Wrocław 2008, s. 116.

²⁴ A. Herbet, [w:] *Zobowiązania. Przepisy ogólne i powiązane przepisy Księgi I KC*, tom 1, *Komentarz*, (red.) P. Machnikowski, Legalis 2022, komentarz do art. 14, Nb. 16.

psychicznych czy choroby psychicznej nie ma bezpośredniego wpływu na zakres zdolności do czynności prawnych. Prawo polskie nie przyjęło bowiem koncepcji naturalnej niezdolności do czynności prawnych²⁵. Takie rozwiązanie przewidziano chociażby w § 104 BGB, zgodnie z którym niezdolnym do czynności prawnych jest ten, kto znajduje się w stanie patologicznego zaburzenia czynności umysłowych, wyłączającym swobodne wyrażenie woli, pod warunkiem że stan ten nie ma charakteru przejściowego.

Pełną zdolność do czynności prawnych ma osoba pełnoletnia (art. 11 k.c.), a więc taka, która ukończyła osiemnaście lat (art. 10 § 1 k.c.) albo jako małoletnia zawarła związek małżeński (art. 10 § 2 k.c.), przy czym nie traci pełnoletności w razie unieważnienia tego małżeństwa ani wskutek orzeczenia rozwodu czy ustania małżeństwa przez śmierć małżonka²⁶. Zgodnie z art. 10 § 1 k.r.o. nie może zawrzeć małżeństwa osoba niemająca ukończonych lat osiemnastu. Sąd opiekuńczy może jednak zezwolić na zawarcie małżeństwa kobiecie, która ukończyła lat szesnaście. Rozwiązanie takie jest uzasadnione najczęściej sytuacją matek, które nie ukończyły osiemnastu lat i z tego powodu nie mają władzy rodzicielskiej nad swoim dzieckiem. Pełna zdolność do czynności prawnych jest małoletnim matkom niezbędna do tego, aby mogły mieć i wykonywać władzę rodzicielską nad dzieckiem (art. 94 § 1 k.r.o.)²⁷. Zasygnalizowania wymaga jednak to, że upełnoletnienie przez zawarcie małżeństwa jest w Polsce obecnie w praktyce sytuacją wyjątkową. O ile jeszcze w 1995 r. małżeństw zawartych przez kobiety, które nie ukończyły osiemnastu lat, było 3501, to w 2022 r. było ich już tylko 108²⁸. Przemiany demograficzne, które dokonały się w Polsce na przestrzeni ostatnich ok. 30 lat (tzw. drugie przejście demograficzne)²⁹, spowodowały, że zawieranie małżeństw przez małoletnie kobiety oraz upełnoletnianie ich w ten sposób stało się rzadkim zjawiskiem.

²⁵ Stanowisko to jest powszechnie przyjęte obecnie w polskiej doktrynie prawa cywilnego. B. Lewaszkiewicz-Petrykowska podkreśliła, że „[d]ziś tego poglądu [kwalifikującego brak świadomości lub swobody jako brak faktycznej zdolności do czynności prawnych – M.D./B.L.] nikt już nie broni”, B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, „Część ogólna”, (red.) P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, komentarz do art. 82, nb. 4; M. Gutowski, [w:] *Kodeks cywilny*, tom 1, *Komentarz. Art. 1–352*, (red.) M. Gutowski, Warszawa 2021, komentarz do art. 11, s. 146, Nb. 6; A. Herbet, [w:] *Zobowiązania*, tom 1, *Przepisy ogólne i powiązane przepisy Księgi I KC. Komentarz*, (red.) P. Machnikowski, Warszawa 2022, komentarz do art. 14, s. 36, Nb. 24.

²⁶ Zob. M. Watrakiewicz, *Wiek a zdolność do czynności prawnych*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2003, nr 3, s. 512.

²⁷ Zob. M. Domański, *Względne zakazy małżeńskie*, Warszawa 2013, s. 127 i n.

²⁸ Dane z Roczników Demograficznych GUS.

²⁹ Zob. M. Domański, *Względne zakazy małżeńskie*, Warszawa 2013, s. 371 i n.

Ograniczoną zdolność do czynności prawnych ma małoletni, który ukończył lat trzynaście oraz osoba ubezwłasnowolniona częściowo (art. 15 k.c.). Status taki mają również osoby (jeszcze) nieubezwłasnowolnione, ale którym w toku postępowania o ubezwłasnowolnienie ustanowiono doradcę tymczasowego (art. 549 § 1 k.p.c.). Osoba mająca ograniczoną zdolność do czynności prawnych może samodzielnie dokonywać czynności, przez które nie zaciąga zobowiązania ani nie rozporządza swoim prawem (art. 17 k.c.). Dla dokonywania czynności prawnych, przez które zaciąga zobowiązanie lub rozporządza swoim prawem, zasadniczo potrzebuje zgody przedstawiciela ustawowego. Przedstawicielem takim może być rodzic sprawujący władzę rodzicielską (art. 98 § 1 k.r.o.) albo opiekun (art. 155 k.r.o.), doradca tymczasowy, a w przypadku osoby częściowo ubezwłasnowolnionej – kurator (art. 16 § 2 k.c. i 181 § 1 k.r.o.).

W odniesieniu do czynności, przez które osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych zaciąga zobowiązanie lub rozporządza swoim prawem, istnieją wyjątki, gdy nie jest potrzebna zgoda przedstawiciela ustawowego. Do czynności prawnych, które osoba z ograniczoną zdolnością do czynności prawnych może dokonywać samodzielnie bez względu na to, z jakiego powodu jej czynna zdolność prawna jest ograniczona, należą: umowy powszechnie zawierane w drobnych bieżących sprawach życia codziennego (art. 20 k.c.) oraz czynności rozporządzające własnym zarobkiem (art. 21 k.c.). Ponadto, osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych uzyskuje pełną zdolność w zakresie czynności prawnych oddanych jej przez przedstawiciela ustawowego do swobodnego użytku³⁰.

Należy zwrócić uwagę, że uprawnienia przedstawiciela ustawowego osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych nie obejmują najczęściej wyłącznie wyrażania zgody na dokonywanie czynności prawnych. W przypadku rodzica wykonującego władzę rodzicielską, jak również opiekuna, mogą oni jako przedstawiciele ustawowi dokonywać czynności prawnych w imieniu osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych. W tych przypadkach ustawodawca przewidział konstrukcję reprezentacji równoległej. Czynności prawnych może dokonywać zarówno sama osoba, za zgodą przedstawiciela

³⁰ Uzupełnieniem wskazanych rozwiązań są regulacje kodeksu rodzinnego i opiekuńczego dotyczące zarządu majątkiem dziecka przez rodzica. Zob. art. 101 k.r.o., zgodnie z którym: Rodzice obowiązani są sprawować z należyłą starannością zarząd majątkiem dziecka pozostającego pod ich władzą rodzicielską. Zarząd sprawowany przez rodziców nie obejmuje zarobku dziecka ani przedmiotów oddanych mu do swobodnego użytku. Rodzice nie mogą bez zezwolenia sądu opiekuńczego dokonywać czynności przekraczających zakres zwykłego zarządu ani wyrażać zgody na dokonywanie takich czynności przez dziecko.

ustawowego, jak również samodzielnie przedstawiciel ustawy z bezpośrednim skutkiem dla reprezentowanego³¹.

Bardziej skomplikowana jest sytuacja kuratora dla ubezwłasnowolnionego częściowo. Zgodnie z art. 181 §1 k.r.o. jest on powołany do reprezentowania i zarządu majątkiem tylko wtedy, gdy sąd opiekuńczy tak postanowi. Jeżeli sąd w postanowieniu o ustanowieniu kuratora nie przyzna mu kompetencji do reprezentacji i zarządu majątkiem, nie może on dokonywać czynności prawnych w imieniu kuranda. Należy podkreślić, że w praktyce sądy w zdecydowanej mniejszości spraw powierzają kuratorowi takie kompetencje³². Kwestyjnym zagadnieniem pozostaje zakres uprawnień kuratora w przypadku, gdy sąd nie powołał go do reprezentacji i zarządu majątkiem kuranda³³.

W prawie polskim istnieje również kategoria osób, które nie mają zdolności do czynności prawnych. Obejmuje ona małoletnich, którzy nie ukończyli lat 13 oraz osoby ubezwłasnowolnione całkowicie (art. 12 k.r.o.). W ich imieniu działa przedstawiciel ustawy, którym może być rodzic wykonujący władzę rodzicielską (art. 98 § 1 k.r.o.) albo opiekun (art. 175 w zw. z art. 155 k.r.o.).

Brak zdolności do czynności prawnych nie wyłącza jednak całkowicie udziału takich osób w obrocie prawnym. Zgodnie z art. 14 § 2 k.c. mogą one zawierać umowy należące do umów powszechnie zawieranych w drobnych bieżących sprawach życia codziennego. Umowy takie stają się ważne z chwilą wykonania. Wskazana regulacja zawiera również mechanizm chroniący przed nadużyciami. Umowa zawarta przez osobę, która nie ma zdolności do czynności prawnych, nie staje się ważna wskutek jej wykonania, jeżeli pociąga to za sobą rażące pokrzywdzenie tej osoby.

³¹ Należy jednak pamiętać o ograniczeniach zarówno rodzica, jak i opiekuna małoletniego (art. 156 k.r.o.) przy dokonywaniu czynności przekraczających zakres zwykłego zarządu majątkiem dziecka, jak również wyrażaniu zgody na dokonanie takich czynności przez dziecko (art. 101 § 3 k.r.o.).

³² W badaniu przeprowadzonym przez D. Olczak-Dąbrowską nieograniczoną kompetencję o reprezentacji i zarządu sądy powierzyły w 23% zbadanych spraw, a ograniczoną w 17% (D. Olczak-Dąbrowska, *Wybrane rodzaje kurateli w praktyce sądowej*, „Prawo w Działaniu”, t. 17, 2014, s. 131). Podobne wyniki ujawnione zostały w badaniu M. Jankowskiej. Uprawnienie do reprezentacji przyznane zostało w 37% zbadanych spraw, a uprawnienie do zarządu majątkiem w 35% (były to najczęściej te same sprawy). Zob. M. Janowska, *Kuratela nad osobą ubezwłasnowolnioną częściowo. Raport z badania aktowego*, Raport IWS, Warszawa 2018, s. 39 (dostępny: https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2019/04/IWS_Jankowska-M._Kuratela-nad-osob%C4%85-ubezw%C5%82asnowolnion%C4%85-cz%C4%99%C5%9Bciowo.pdf).

³³ Zob. G. Matusik, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, (red.) serii K. Osajda, (red.) tomu M. Domański, J. Słyk, Legalis 2022, komentarz do art. 181, Nb. 18 i n.

Konsekwencją faktu, że zdolność do czynności prawnych to kategoria ściśle prawna, a nie faktyczna, jest to, że jeżeli osoba jest pełnoletnia i nie została ubezwłasnowolniona (ani nie ustanowiono jej doradcy tymczasowego) ma pełną zdolność do czynności prawnych bez względu na stan zdrowia, czy też niepełnosprawność. Zgodnie z art. 82 k.c. nieważne jest oświadczenie woli złożone przez osobę, która z jakichkolwiek powodów znajdowała się w stanie wyłączającym świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli. Zakres zastosowania wskazanej normy obejmuje zarówno stany patologiczne (chorobowe), jak i niepatologiczne (nie chorobowe, ale wynikające np. ze skrajnego przemęczenia). W zakresie tym znajdują się również sytuacje składania oświadczeń woli przez osoby dotknięte niepełnosprawnością psychiczną czy intelektualną. Wskazana regulacja nie ma jednak charakteru wyznaczającego (ograniczającego) zakres zdolności czynnej, ale jest wadą oświadczenia woli, pozwalającą *ex post* na uznanie oświadczenia za nieważne, jeżeli zostało złożone w opisanym stanie. Podstawową funkcją takiego rozwiązania jest ochrona autonomii osoby składającej oświadczenie³⁴.

Reasumując powyższe uwagi, należy stwierdzić, że polski system prawny charakteryzuje normatywność kategorii zdolności do czynności prawnej, która jedynie pośrednio powiązana jest ze stanem psychicznym i intelektualnym osoby fizycznej. Ponadto jest ona stopniowalna i odnosi się w sposób jednolity do grup z podziałem na wiek (poniżej 13 lat, powyżej 13 lat do pełnoletności, osoby pełnoletnie) oraz na ubezwłasnowolnienie (częściowe i całkowite).

3. Ubezwłasnowolnienie

Centralnym czynnikiem, który wpływa na zakres zdolności do czynności prawnych osób dorosłych, w polskim prawie jest ubezwłasnowolnienie. Zarówno instytucja ubezwłasnowolnienia, jak jej nazwa („pozbawienie własnej woli”) znana była w systemach prawnych obowiązujących w Polsce przed unifikacją prawa cywilnego. Tytuł XI księgi pierwszej Kodeksu cywilnego Królestwa Polskiego z 1825 r. (art. 489 i n.) brzmiał: O pozbawieniu i ograniczeniu własnej

³⁴ Zob. P. Machnikowski, [w:] *Zobowiązania. Przepisy ogólne i powiązane przepisy Księgi I KC*, tom 1, *Komentarz*, (red.) P. Machnikowski, Legalis 2022, komentarz do art. 82, Nb. 6 i n.

woli. Rozwiązania te stanowiły recepcję tytułu XI (działu II) Kodeksu Napoleona³⁵. Instytucję ubezwłasnowolnienia znał również kodeks cywilny niemiecki (§ 6 w pierwotnym brzmieniu – *Entmündigung* przetłumaczone na język polski jako „niedoletniość”³⁶, a w polskim urzędowym tłumaczeniu z 1923 r. jako „pozbawienie własnej woli”³⁷). Na ziemiach południowych, gdzie obowiązywało prawo austriackie, stan prawny w analizowanym zakresie regulowała ordynacja o ubezwłasnowolnieniu (*Entmündigungsordnung*) – Rozporządzenie cesarskie – Ordynacja o ubezwłasnowolnieniu z dnia 28 czerwca 1916 roku (*Kaiserliche Verordnung vom 28 Juni 1916 über die Entmündigung*, RGBl. Nr 207).

Wskazane regulacje stały się podstawą wypracowania rozwiązań przyjętych w d.p.o. oraz regulującym kwestie procesowe dekrete z 29 sierpnia 1945 r. w sprawie postępowania o ubezwłasnowolnienie³⁸. Model regulacyjny przyjęty w tych aktach normatywnych został następnie z modyfikacjami zastosowany w ustawie z 18 lipca 1950 r. Przepisy ogólne prawa cywilnego³⁹ oraz finalnie w kodeksie cywilnym i kodeksie postępowania cywilnego.

W zakresie fundamentów konstrukcyjnych rozwiązania obowiązujące obecnie nie różnią się znacznie od przyjętych bezpośrednio w toku unifikacji prawa cywilnego. Nawiązując do rozwiązań austriackich (§ 1 i 2 ordynacji z 1916 r.), francuskich (art. 489, 497 K.C.K.P.) oraz szwajcarskich⁴⁰ przyjęto dwa stopnie ubezwłasnowolnienia: całkowite i częściowe.

Zgodnie z art. 5 § 1 d.p.o. sąd mógł ubezwłasnowolnić całkowicie osobę, która ukończyła siódmy rok życia. Było to związane oczywiście z przyjętą cezurą uzyskania ograniczonej zdolności do działań prawnych (art. 3 § 2 d.p.o.). Podstawą całkowitego ubezwłasnowolnienia mogła być wyłącznie choroba psychiczna lub niedorozwój psychiczny, ale już nie inne zaburzenia psychiczne⁴¹. Sama „etykieta diagnostyczna” od początku polskich regulacji ubezwłasnowolnienia nie była wystarczającą przesłanką jego orzeczenia. Wskazane zaburzenia miały powodować stan, w którym osoba nie była zdolna

³⁵ H. Konic, *Prawo osobowe. Wykład porównawczy na tle prawodawstw obowiązujących w Polsce w zestawieniu z kodeksem szwajcarskim*, cz. 3, Warszawa 1929, s. 357.

³⁶ §6 BGB – Niemiecki kodeks cywilny obowiązujący od 1 stycznia 1900, tłum. W. Zieliński, Bytom 1900, s. 2. To samo pojęcie było użyte w tym tłumaczeniu § 114 i § 115 BGB.

³⁷ *Kodeks cywilny obowiązujący na ziemiach zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej* (przeład urzędowy), Warszawa–Poznań 1923, s. 2, § 6.

³⁸ Dz.U. z 1945, Nr 40, poz. 225.

³⁹ Dz.U. z 1950, Nr 34, poz. 311.

⁴⁰ H. Konic, *Prawo osobowe. Wykład porównawczy na tle prawodawstw obowiązujących w Polsce w zestawieniu z kodeksem szwajcarskim*, cz. 3, Warszawa 1929, s. 426 i n.

⁴¹ W. Witkowski, *Ubezwłasnowolnienie (Prawo materialne i formalne)*, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1947, nr 1–2, s. 24.

do prowadzenia swoich spraw. Jak podkreślał H. Konic, analizując rozwiązania szwajcarskie (a stanowisko to uznał później za aktualne na gruncie d.p.o. W. Witkowski): „sama przez się choroba umysłowa nie jest powodem interdykcji. Może ona być przejściowa np. polegać na ostrym ataku melancholji, który zniknie w ciągu kilku tygodni. Może również zająć stan nieszkodliwej monomanji; wszystko to nie będzie powodem ustanowienia opieki”. Ubezważsownienie całkowite znajdzie zastosowanie, dopiero gdy „choroba umysłowa pociągnie za sobą stałą niezdolność, albo też gdy niezdolność jest na tyle poważną, że okoliczności wymagają urzędowej interwencji...”⁴².

W przypadku ubezważsownienia częściowego, które mogło zostać orzeczone w stosunku do osoby pełnoletniej, podstawą mogła być nie tylko choroba psychiczna lub niedorozwój psychiczny (art. 6 § 1 d.p.o.), ale również marnotrawstwo, nałogowe pijaństwo lub narkomania (art. 6 § 2 d.p.o.). W przypadku choroby psychicznej lub niedorozwoju psychicznego ubezważsownienie częściowe mogło być zastosowane, jeżeli stopień ograniczenia zdolności nie był tak poważny, aby uzasadniać ubezważsownienie całkowite. Marnotrawstwo uzasadniało ubezważsownienie częściowe tylko wtedy, gdy powodowało ono narażenie siebie lub rodziny na niebezpieczeństwo niedostatku (art. 6 § 2 p. 1 d.p.o.). Pijaństwo lub narkomania uzasadniało ubezważsownienie częściowe wtedy, gdy powodowało narażenie siebie lub rodziny na niebezpieczeństwo niedostatku, narażenie siebie na konieczność korzystania z pomocy do prowadzenia swoich spraw albo zagrożenie bezpieczeństwa innych osób.

Wskazane rozwiązania legislacyjne dotyczące ubezważsownienia zostały nieznacznie zmodyfikowane w p.o.p.c. Poza podwyższeniem granicy uzyskania ograniczonej zdolności do czynności prawnych z ukończenia siedmiu do ukończenia trzynastu lat, nie uległy zmianie przesłanki ubezważsownienia całkowitego (art. 9 § 1 p.o.p.c.). Nadal jego podstawą mogła być wyłącznie choroba psychiczna albo niedorozwój psychiczny. Poszerzony został zakres sytuacji, gdy możliwe było ubezważsownienie częściowe. W przypadku marnotrawstwa, jak również pijaństwa lub narkomanii brak było już dookreślenia, jakie skutki stan taki miał powodować⁴³.

⁴² H. Konic, *Prawo osobowe. Wykład porównawczy na tle prawodawstw obowiązujących w Polsce w zestawieniu z kodeksem szwajcarskim*, cz. 3, Warszawa 1929, s. 422; W. Witkowski, *Ubezważsownienie (Prawo materialne i formalne)*, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1947, nr 1–2, s. 23.

⁴³ Jak podkreślił Sąd Najwyższy w orzeczeniu z dnia 14 listopada 1951 roku, C 402/51, „Państwo i Prawo” 1951, nr 12, s. 971, „częściowe ubezważsownienie jest uzasadnione w każdym przypadku stałego nadużywania alkoholu, a nie tylko w przypadkach jaskrawych,

Istotnym elementem wpływającym na kształt instytucji ubezwłasnowolnienia było przyjęcie, już w orzecznictwie Sądu Najwyższego z lat 50. XX w., koncepcji jego celowości. Jak podkreślono w uzasadnieniu orzeczenia z 12 kwietnia 1954 r.⁴⁴ „[n]ie w każdym przypadku choroby lub niedorozwoju psychicznego ubezwłasnowolnienie musi być orzeczone. W szczególności ubezwłasnowolnienie będzie konieczne, jeżeli zachodzi potrzeba zajęcia się sprawami osobistymi chorego np. wymagającego leczenia. Ponadto wtedy, gdy wymagają ubezwłasnowolnienia chorego jego interesy majątkowe”. Podobne stanowisko zostało zajęte w orzeczeniu z 12 listopada 1956 r.⁴⁵ Pomimo pozornego poszerzenia możliwości orzeczenia ubezwłasnowolnienia Sąd Najwyższy w drodze „prawotwórczej” interpretacji przepisów p.o.p.c. pogłębiał realizację funkcji ochronnej w stosunku do osoby dotkniętej zaburzeniami. Ubezwłasnowolnienie musiało być uzasadnione z perspektywy ochrony majątkowych lub niemajątkowych interesów osoby, której miało dotyczyć⁴⁶. Mimo że przesłanka celowości ubezwłasnowolnienia oznaczająca, że może być ono stosowane jedynie do ochrony majątkowych lub niemajątkowych interesów osoby, której miało dotyczyć, nie została zastrzeżona *explicite* w przepisach prawa, była ona uważana za niezbędną przesłankę warunkującą możliwość ingerencji w zakres czynnej zdolności prawnej osoby fizycznej.

Niewielkie modyfikacje ubezwłasnowolnienia zostały wprowadzone w kodeksie cywilnym. Po pierwsze nieznacznie zmodyfikowana została terminologia: „niedorozwój psychiczny” zastąpiono „niedorozwojem umysłowym” (art. 13 § 1 i 16 § 1 k.c.). Po drugie, w przypadku ubezwłasnowolnienia częściowego wykreślono marnotrawstwo jako możliwą jego podstawę⁴⁷. Po trzecie, ujednoczone zostały podstawy „medyczne” ubezwłasnowolnienia częściowego

gdy nałogowe pijaństwo doprowadziło do całkowitej niezdolności do pracy i normalnego życia oraz niemożności kierowania swym postępowaniem”.

⁴⁴ Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 12 marca 1954 roku, II C 784/53, *Legalis*.

⁴⁵ Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 12 listopada 1956 roku, 3 CR 440/56, OSN 1957, nr 4, poz. 115, „stan choroby psychicznej, marnotrawstwa itp. osoby, której postępowanie dotyczy, nie wystarcza sam przez się do wydania takiego orzeczenia, lecz konieczne jest ponadto stwierdzenie, iż ubezwłasnowolnienie jest celowe. Decyzja zaś taka nie jest celowa, gdy chory nie posiada poważniejszego majątku, który mógłby lekkomyślnie zbyć ze szkodą dla siebie i dla swej rodziny, a poza tym swe zwykłe sprawy załatwia w sposób nie odbiegający od normy”.

⁴⁶ Należy zauważyć, że pogląd taki nie był przyjmowany w literaturze bez oporów. Zob. S. Wójcik, *Glosa do orzeczenia Sądu Najwyższego z 12 listopada 1956 r.*, 3 CR 440/56, „Państwo i Prawo” 1958, nr 8–9, s. 276; A. Wolter, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1963, s. 139.

⁴⁷ Jednak jak stwierdził Sąd Najwyższy w postanowieniu z 5 lutego 1965 r., I CR 399/64, OSNC 1966, nr 1, poz. 5 „[h]ulaszczy tryb życia i trwonienie majątku może w świetle art. 16

i całkowitego. Po czwarte, wskazano ogólną „psychologiczną” przesłankę ubezwłasnowolnienia częściowego, dotyczącą wszystkich podstaw medycznych, w postaci „potrzeby pomocy do prowadzenia spraw” w braku uzasadnienia dla ubezwłasnowolnienia całkowitego.

Pomimo iż w zakresie prawa materialnego od wejścia w życie kodeksu cywilnego instytucja ubezwłasnowolnienia całkowitego ani częściowego nie podlegała zmianom legislacyjnym, nie jest tak, że jej interpretacja nie podlegała modyfikacji.

Przyjmowana w praktyce wykładnia przesłanek stawała się coraz bardziej rygorystyczna. Jak podkreślił Sąd Najwyższy w reprezentatywnym dla tego nurtu orzeczeniu z 17 maja 2013 r.⁴⁸ „[w] doktrynie i orzecznictwie utrwalony jest pogląd, że istnienie choroby psychicznej lub innej wskazanej w tym przepisie [art. 13 k.c. – M.D./B.L.] przyczyny nie jest przesłanką wystarczającą do orzeczenia ubezwłasnowolnienia całkowitego. Musi jej jeszcze towarzyszyć powiązana przyczynowo z tymi przyczynami niemożność kierowania swoim, szeroko rozumianym, postępowaniem przez osobę fizyczną, której wniosek dotyczy. Przez pojęcie ‘niemożność’ rozumieć należy brak świadomego kontaktu z otoczeniem oraz brak możliwości intelektualnej oceny swojej sytuacji, swojego zachowania i wywołanych nim następstw”.

Mimo braku wyraźnego zastrzeżenia w przepisach k.c., że ubezwłasnowolnienie może być stosowane jedynie w celu ochrony interesów osoby, której czynna zdolność prawna jest ograniczana, konsekwentnie pogłębiana i utrwalana była interpretacja, że ubezwłasnowolnienie jest instytucją celową i ochronną⁴⁹. Jak

§ 1 k.c. stanowić podstawę częściowego ubezwłasnowolnienia, jeśli w ten sposób przejawia się zaburzenie psychiczne”.

⁴⁸ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 17 maja 2013 roku, I CSK 122/13, Legalis.

⁴⁹ Jest to niemal powszechnie aprobowany pogląd w polskiej doktrynie prawa prywatnego: M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, *Instytucja ubezwłasnowolnienia w perspektywie unormowań Konstytucji RP oraz Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2018, tom XL, s. 163; M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, (red.) M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, Warszawa 2022, komentarz do art. 13, s. 44–45, Nb. 4; H. Dąbrowski, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, tom 1, (red.) J. Pietrzykowski, Warszawa 1972, komentarz do art. 13, s. 79–82; S. Dmowski, [w:] S. Dmowski, S. Rudnicki, *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga pierwsza, „Część ogólna”*, Warszawa 2011, komentarz do art. 13, s. 85–87, Nb. 6–11; M. Gutowski, M. Gutowski, [w:] *Kodeks cywilny*, tom 1, *Komentarz. Art. 1–352*, (red.) M. Gutowski, Warszawa 2021, komentarz do art. 13, s. 153–154, Nb. 5; A. Herbet, [w:] *Zobowiązania*, tom 1, *Przepisy ogólne i powiązane przepisy Księgi I KC. Komentarz*, (red.) P. Machnikowski, Warszawa 2022, komentarz do art. 14, s. 31–32, Nb. 20; S. Kalus, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, tom 1, „Część ogólna (art. 1–125)”, (red.) M. Hąbdas, M. Fras, Warszawa 2018, komentarz do art. 13, s. 74–75, Nb. 3; P. Książak, [w:] *Komentarze Prawa Prywatnego*, tom 1, *Kodeks cywilny. Komentarz, „Część ogólna”. Przepisy wprowadzające KC. Prawo o notariacie (art. 79–95 i 96–99)*, (red.) K. Osajda, Warszawa 2017, komentarz do art. 13, s. 135–136, Nb. 17–20; M. Pasięka-Kuzara, *Bliski koniec instytucji ubezwłasnowolnienia*,

podkreślił Sąd Najwyższy w postanowieniu z 29 grudnia 1983 r.⁵⁰ „[u]bezwłasnowolnienie jest instytucją powołaną w wyłącznym interesie osoby chorej, która z przyczyn określonych w art. 13 § 1 k.c. nie jest w stanie kierować swoim postępowaniem albo z przyczyn określonych w art. 16 § 1 k.c. potrzebuje pomocy do prowadzenia spraw życia codziennego. Instytucja ubezwłasnowolnienia nie służy dobru wnoszącego o ubezwłasnowolnienie i rodziny tegoż wnoszącego”⁵¹. Celowość ubezwłasnowolnienia należy interpretować jako realną i skonkretyzowaną potrzebę udzielenia pomocy. Ta potrzeba musi być oceniana wyłącznie z perspektywy osoby, która ma zostać ubezwłasnowolniona. Jak podkreślił Sąd Najwyższy w postanowieniu z 6 września 2017 r.⁵² „mimo istnienia przesłanek (...) sąd może oddalić żądanie ubezwłasnowolnienia, jeżeli sytuacja życiowa chorego jest ustabilizowana, ma on zapewnioną dostateczną opiekę faktyczną i nie zachodzi potrzeba podjęcia żadnych działań wymagających ustanowienia opieki prawnej, a orzeczenie ubezwłasnowolnienia mogłoby prowadzić do zakłócenia – wbrew interesom chorego – korzystnie dla niego uregulowanej sytuacji faktycznej (...). Prezentowane podejście wynika z postrzegania instytucji ubezwłasnowolnienia jako nastawionej wyłącznie na ochronę interesów osoby chorej (...). W konsekwencji dla orzeczenia ubezwłasnowolnienia indyferentne znaczenie powinien mieć interes osoby występującej z wnioskiem o ubezwłasnowolnienie oraz jej rodziny”. Podkreślono również subsydiarność ubezwłasnowolnienia w szczególności całkowitego: „[w] konsekwencji stosowanie tej instytucji powinno zawsze następować z poszanowaniem godności jednostki ludzkiej oraz wtedy, gdy jest to niezbędne dla zapewnienia ochrony jej interesów. Orzeczenie o ubezwłasnowolnieniu całkowitym powinno następować tylko wtedy, gdy

„Transformacje Prawa Prywatnego” 2021, nr 2, s. 90, przypis 37; M. Pazdan, [w:] *Kodeks cywilny*, tom 1, *Komentarz. Art. 1–449*¹⁰, (red.) K. Pietrzykowski, Warszawa 2020, komentarz do art. 13, s. 97, Nb. 8–9; K. Piasecki, [w:] *Kodeks cywilny z komentarzem*, tom 1, (red.) J. Winiarz, Warszawa 1989, komentarz do art. 13, s. 28, Nb. 5; M. Pilich, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, tom 1, „Część ogólna”, cz. 1 (art. 1–55⁴), (red.) J. Gudowski, Warszawa 2021, komentarz do art. 13, s. 272–273, Nb. 8; M. Pyziak-Szafnicka, *Ubezwłasnowolnienie jako środek ochrony osób dotkniętych chorobami otępiennymi i chorobą Alzheimera – aktualna regulacja i projektowane zmiany*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2019, tom CXI, s. 66–68; M. Serwach, [w:] *Kodeks cywilny*, „Część ogólna”. *Komentarz*, (red.) M. Pyziak Szafnicka, P. Książak, Warszawa 2014, komentarz do art. 13, s. 201–204, Nb. 11–15; T. Sokołowski, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz Lex*, tom 1, „Część ogólna”, (red.) A. Kidyba, Warszawa 2012, komentarz do art. 13, s. 80, Nb. 2 i 3; R. Strugała, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, (red.) E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2021, komentarz do art. 13, s. 40, Nb. 2.

⁵⁰ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 29 grudnia 1983 roku, I CR 377/83, *Legalis*.

⁵¹ Podobnie w postanowieniach z 26 stycznia 2012 r., III CSK 169/11 i 18 grudnia 2019 r., IV CSK 157/19.

⁵² Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 6 września 2017 roku, I CSK 331/17, *Legalis*.

ochrony interesu osoby fizycznej nie da się zapewnić w stopniu właściwym przy zastosowaniu innych normatywnych instytucji ochronnych”.

Podsumowując, pomimo archaicznej nazwy oraz podkreślanemu w literaturze niedostosowaniu treści przepisów do współczesnej nozologii psychiatrycznej⁵³, ubezwłasnowolnienie w polskiej rzeczywistości prawnej nie może być uznane za instytucję nastawioną na „pognębienie” czy napiętnowanie osoby, której dotyczy. Pomimo różnych wątpliwości szczegółowych, jak również niedomagań obowiązujących rozwiązań, nie można nie dostrzec, że praktyka orzecznicza jednoznacznie nadała instytucji charakter ochronny, mający w miarę możliwości zabezpieczyć interesy osobiste i majątkowe osoby, której dotyczy⁵⁴. Przy stosowaniu przepisów polskiego k.c. o ubezwłasnowolnieniu nie ma miejsca na realizację interesów innych osób (rodziny, bliskich), co miało jeszcze podstawy normatywne w treści dekretu prawo osobowe z 1945 r.

4. Ogólnosystemowy charakter zdolności do czynności prawnych

W polskim systemie prawnym ograniczenie czy też brak zdolności do czynności prawnych (czasem status osoby ubezwłasnowolnionej) zdecydowanie głębiej

⁵³ Zob. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, *Instytucja ubezwłasnowolnienia w perspektywie unormowań Konstytucji RP oraz Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2018, tom XL, s. 160–161; M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, (red.) M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, Warszawa 2022, komentarz do art. 13, s. 44, Nb. 3; J. Gudowski, *Ubezwłasnowolnienie – relikty normatywny czy przejaw prawnego obskurantyzmu?*, [w:] *Ius et Ratio. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Elżbiecie Skowrońskiej-Bocian*, (red.) W. Borysiak i in., s. 132; T. Pajor, *Ochrona osób niepełnosprawnych a ubezwłasnowolnienie*, [w:] *Studium nad potrzebą ratyfikacji przez RP Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych*, (red.) K. Kurowski, Łódź 2010, s. 85–86; M. Pasięka-Kuzara, *Bliski koniec instytucji ubezwłasnowolnienia*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2021, nr 2, s. 87; M. Zima-Parjaszewska, *Artykuł 12 Konwencji ONZ o prawach osób z niepełnosprawnościami a ubezwłasnowolnienie w Polsce*, [w:] *Prawa osób z niepełnosprawnościami intelektualną lub psychiczną w świetle międzynarodowych instrumentów ochrony praw człowieka*, (red.) D. Pudzianowska, Warszawa 2014, s. 130; M. Zima-Parjaszewska, *Artykuł 12 Konwencji ONZ o prawach osób z niepełnosprawnościami a ubezwłasnowolnienie w Polsce*, „Studia Prawnicze” 2013, nr 2, s. 82.

⁵⁴ Por. T. Pajor, *Ochrona osób niepełnosprawnych a ubezwłasnowolnienie*, [w:] *Studium nad potrzebą ratyfikacji przez RP Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych*, (red.) K. Kurowski, Łódź 2010, s. 84; M. Pyziak-Szafnicka, *Ubezwłasnowolnienie jako środek ochrony osób dotkniętych chorobami otępiennymi i chorobą Alzheimera – aktualna regulacja i projektowane zmiany*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2019, tom CXI, s. 66–68.

ingerują w sytuację prawną niż tylko poprzez pozbawienie czy ograniczenie zdolności do czynności prawnych w sferze prawa prywatnego⁵⁵.

Z perspektywy prawa prywatnego należy podkreślić, że osoba niemająca pełnej zdolności do czynności prawnych nie może sporządzić ani odwołać testamentu (art. 944 § 1 k.c.). Całkowicie ubezwłasnowolniony nie może zawrzeć związku małżeńskiego (art. 11 § 1 k.r.o.). Ubezwłasnowolnienie (całkowite lub częściowe) małżonka powoduje powstanie ustroju przymusowej rozdzielności majątkowej (art. 53 § 1 k.r.o.). Osobie, która nie ma pełnej zdolności do czynności prawnych, nie przysługuje władza rodzicielska (art. 94 § 1 k.r.o.), nie może ona również przysposobić dziecka (art. 114¹ § 1 k.r.o.) ani być opiekunem (art. 148 § 1 k.r.o.).

Zdolność do czynności prawnych jest ściśle powiązana ze zdolnością procesową – możliwością samodzielnego dokonywania czynności procesowych w postępowaniu cywilnym. Zgodnie z art. 65 § 1 k.p.c. zasadą jest, że zdolność procesową mają osoby fizyczne posiadające pełną zdolność do czynności prawnych, a więc osoby niemające tej zdolności, nie mogą same dokonywać czynności procesowych. Wyjątek stanowi samo postępowanie o ubezwłasnowolnienie. Nawet osoba ubezwłasnowolniona we wcześniejszym postępowaniu, zgodnie z art. 559 § 3 k.p.c., może skutecznie wystąpić z wnioskiem o uchylenie albo zmianę ubezwłasnowolnienia.

Osoby mające ograniczoną zdolność do czynności prawnych mają zdolność procesową w sprawach wynikających z czynności prawnych, których mogą dokonywać samodzielnie (art. 65 § 2 k.p.c.). Zakres czynności prawnych, które mogą być dokonywane przez osoby z ograniczoną zdolnością do czynności prawnych samodzielnie, został przedstawiony powyżej. Ponadto, szczegółowe przepisy przyznają osobom ograniczonym w zdolności do czynności prawnych zdolność procesową w niektórych rodzajach postępowań. Przykładowo, zgodnie z art. 453¹ k.p.c. w sprawach o ustalenie lub zaprzeczenie pochodzenia dziecka oraz o ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa matka i ojciec dziecka mają zdolność procesową także wtedy, gdy są ograniczeni w zdolności do czynności prawnych, jeżeli ukończyli lat szesnaście, a stosownie do art. 573 § 1 k.p.c. osoba pozostająca pod władzą rodzicielską, opieką albo kuratelą ma zdolność do podejmowania czynności w postępowaniu dotyczącym jej osoby, chyba że nie ma zdolności do czynności prawnych⁵⁶.

⁵⁵ Por. L. Kociucki, *Niektóre problemy nowelizacji polskiego prawa o ubezwłasnowolnieniu*, „Studia Prawnicze” 2013, nr 2, s. 116–119; M. Tomaszewska, *Ubezwłasnowolnienie zagrożeniem prawa do wolności?*, [w:] *Idea wolności w ujęciu historycznym i prawnym. Wybrane zagadnienia*, (red.) E. Kozierska, P. Sadowski, A. Szymański, Toruń 2010, s. 522–523.

⁵⁶ W zakresie różnych aspektów zdolności procesowej zob. R. Obrębski, *Zarys istoty zdolności procesowej w postępowaniu cywilnym*, „Polski Proces Cywilny” 2017, nr 1, passim, w szczególności s. 23 i n.

Małoletność jak również ubezwłasnowolnienie mają istotny wpływ na możliwość wyrażenia zgody na udzielenie świadczenia zdrowotnego. W przypadku pacjenta małoletniego konieczne jest wyrażenie zgody przez jego przedstawiciela ustawowego (art. 32 ust. 2 i art. 34 ust. 3 u.z.l.). W przypadku pacjentów, którzy ukończyli szesnaście lat, potrzebna jest również ich zgoda (art. 32 ust. 5, art. 34 ust. 4 u.z.l.). Analogicznie, w przypadku pacjentów ubezwłasnowolnionych całkowicie zgodę na udzielenie świadczenia zdrowotnego musi wyrazić przedstawiciel ustawy (art. 32 ust. 4, 34 ust. 4 u.z.l.). W przypadku badań, które nie stwarzają podwyższonego ryzyka dla pacjenta, jeżeli całkowicie ubezwłasnowolniony jest w stanie z rozeznaniem wypowiedzieć opinię w sprawie badania, konieczne ponadto jest uzyskanie jego zgody (art. 32 ust. 4 u.z.l.). W odniesieniu do pozostałych świadczeń ubezwłasnowolniony całkowicie może wyrazić sprzeciw (możliwy jednak do „przełamania” orzeczeniem sądu opiekuńczego: art. 32 ust. 6, art. 34 ust. 6 u.z.l.). W przypadku pacjenta ubezwłasnowolnionego częściowo, może on samodzielnie wyrazić zgodę na badanie lub udzielenie świadczenia niestwarzającego podwyższonego ryzyka dla pacjenta, o ile jest zdolny do świadomego wyrażenia zgody (art. 32 ust. 2 u.z.l.). W przypadku procedur stwarzających podwyższone ryzyko, zgodę wyraża przedstawiciel ustawy, a pacjent może ewentualnie wyrazić sprzeciw (art. 34 ust. 6 u.z.l.)⁵⁷.

Poza wskazanymi przykładami do kategorii zdolności do czynności prawnych odnosi się ogromna liczba regulacji publicznoprawnych. Tylko przykładowo należy wskazać, że zgodnie z art. 29 ust. 1 p. 4 ustawy o usługach detektywistycznych⁵⁸ o wydanie licencji detektywa może ubiegać się osoba, jeżeli ma pełną zdolność do czynności prawnych. Zgodnie z art. 65 p. 2 ustawy Prawo o adwokaturze⁵⁹, na listę adwokatów może być wpisany ten, kto ma pełną zdolność do czynności prawnych. Podobna regulacja znajduje się w art. 24 ust. 1 p. 4 ustawy o radcach prawnych⁶⁰. Pełną zdolność do czynności prawnych musi mieć również: członek rady uczelni (art. 20 ust. 1 p. 1 ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce⁶¹), osoba chcąca uzyskać prawo wykonywania zawodu farmaceuty (art. 13 ust. 1 p. 2 ustawy o zawodzie farmaceuty⁶²), chcąca

⁵⁷ Szczegółowe rozważania dotyczące różnych „konfiguracji” zgód medycznych zob. B. Janiszewska, *Zgoda na udzielenie świadczenia zdrowotnego. Ujęcie wewnątrzsystemowe*, Warszawa 2013, s. 458 i n.

⁵⁸ Ustawa z dnia 6 lipca 2001 roku o usługach detektywistycznych, Dz.U. z 2020, poz. 129.

⁵⁹ Ustawa z dnia 26 maja 1982 roku Prawo o adwokaturze, Dz.U. z 2022, poz. 1184.

⁶⁰ Ustawa z dnia 6 lipca 1982 roku o radcach prawnych, Dz.U. z 2022, poz. 1166.

⁶¹ Ustawa z dnia 20 lipca 2018 roku Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, Dz.U. z 2023, poz. 742.

⁶² Ustawa z dnia 10 grudnia 2020 roku o zawodzie farmaceuty, Dz.U. z 2022, poz. 1873.

być pracownikiem służby więziennej (art. 29 p. 1 ustawy o służbie więziennej⁶³) czy diagnostą laboratoryjnym (art. 11 ust. 1 p. 9 ustawy o medycynie laboratoryjnej⁶⁴). Trudna do ustalenia i identyfikacji liczba odesłań do zdolności do czynności prawnych w różnych aktach, stanowi jedną z przyczyn fundamentalnych problemów ze zmianami instytucji ubezwłasnowolnienia i normatywnych podstaw kształtowania zdolności do czynności prawnych osób fizycznych⁶⁵.

*

W polskim systemie prawnym zdolność do czynności prawnych stanowi jedną z centralnych właściwości osób fizycznych istotnych nie tylko w stosunkach cywilnoprawnych, lecz również w sferze prawa publicznego. Jest ona kwalifikacją normatywną, zależną nie tylko od spełnienia określonych *a priori* ustawowych przesłanek, lecz również od zaistnienia szeregu zdarzeń cywilnoprawnych. W odniesieniu do osób pełnoletnich podstawowe znaczenie z perspektywy ich zdolności do czynności prawnych ma instytucja ubezwłasnowolnienia (całkowitego i częściowego). Determinuje ona nie tylko zdolność do czynności prawnych w sensie ścisłym, ale również możliwość pełnienia różnych funkcji i szeroko rozumianego uczestniczenia w obrocie prawnym oraz udziału w życiu społecznym i politycznym. Instytucja ta stanowi międzygałęziową oś wyznaczającą status osoby fizycznej zarówno w prawie prywatnym, jak i prawie publicznym. Pomimo stopniowego rozpowszechniania się bardziej elastycznych kryteriów uzależniających możliwość dokonywania pewnych czynności np. od działania z dostatecznym rozeznaniem, nadal w bardzo wielu przypadkach możliwość nabycia prawa, czy samodzielnego działania, a niekiedy możliwość doniosłego działania w ogóle w różnego rodzaju sytuacjach prawnych i to zarówno w prawie prywatnym, jak i publicznym, jest uzależniona od formalnego kryterium, jakim jest posiadanie pełnej zdolności do czynności prawnych.

⁶³ Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 roku o służbie więziennej, Dz.U. z 2023, poz. 1683.

⁶⁴ Ustawa z dnia 15 września 2022 roku o medycynie laboratoryjnej, Dz.U. z 2022, poz. 2280.

⁶⁵ Por. R. Dubowski, *Ocena petycji w sprawie zniesienia instytucji ubezwłasnowolnienia*, Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych 2020, nr 1(65), s. 113–125.

Polska współczesna regulacja zdolności do czynności prawnych w świetle standardów wynikających z art. 12 KPN

MACIEJ DOMAŃSKI¹, BOGUSŁAW LACKOROŃSKI²

a) Uwagi wprowadzające

1. Zagadnienia wstępne

Rozważania dotyczące polskiej współczesnej regulacji czynnej zdolności prawnej, analizowanej w świetle standardów wynikających z art. 12 KPN, zawarte w niniejszym rozdziale, zostały podzielone na 4 części. Pierwsza obejmuje ogólną prezentację aspektów materialnoprawnych i procesowych czynnej zdolności prawnej oraz jej ograniczeń szczególnie istotnych w świetle art. 12 KPN. Druga, trzecia i czwarta obejmuje pogłębioną analizę trzech instytucji wiążących się z udziałem osób z niepełnosprawnościami w obrocie cywilnoprawnym: kurateli dla osób ubezwłasnowolnionych częściowo, kurateli dla osób niepełnosprawnych oraz opieki dla osób ubezwłasnowolnionych całkowicie.

Polska ratyfikowała Konwencję o prawach osób niepełnosprawnych (KPN) 6 września 2012 r., a weszła ona w życie 25 października 2012 r.³ Ani w toku prac nad ratyfikacją KPN, ani po jej wejściu w życie nie dokonano w prawie

¹ Maciej Domański – Uniwersytet Warszawski; Instytut Wymiaru Sprawiedliwości w Warszawie, Polska, ORCID: 0000-0002-9155-8354

² Bogusław Lackoroński – Uniwersytet Warszawski, Polska, ORCID: 0000-0003-2245-6036

³ Dz.U. z 2012, poz. 1169.

prywatnym zmian mających dostosować rozwiązania prawa krajowego do standardów wynikających z KPON, a w szczególności z jej art. 12⁴.

W polskim systemie prawnym zdolność do czynności prawnych (rozumiana wąsko jako prawna kategoria określająca możliwość skutecznego składania oświadczeń woli) jest determinowana wiekiem (art. 10–12 k.c. oraz art. 15 k.c.), w wąskim zakresie zawarciem małżeństwa (art. 10 § 2 k.c.) oraz ubezwłasnowolnieniem (art. 13 i 16 k.c.), ewentualnie ustanowieniem w toku postępowania o ubezwłasnowolnienie doradcy tymczasowego (art. 549 § 1 k.p.c.). Zagadnienie wieku oraz upełnoletnienia przez zawarcie małżeństwa nie ma doniosłości z perspektywy Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych. Zagadnieniem centralnym i budzącym najwięcej wątpliwości jest ubezwłasnowolnienie⁵.

⁴ Por. J. Gudowski, *Ubezwłasnowolnienie – relikty normatywny czy przejaw prawnego obskurantyzmu?*, [w:] *Ius et ratio. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Elżbiecie Skowrońskiej-Bocian*, (red.) W. Borysiak, J. Wierciński, i in., Warszawa 2022, s. 126–141; M. Szeroczyńska, *Mozolna droga ku likwidacji instytucji ubezwłasnowolnienia*, [w:] *Prawa osób z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną w świetle międzynarodowych instrumentów ochrony praw człowieka*, (red.) D. Pudzianowska, Warszawa 2014, s. 164–189.

⁵ M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, *Instytucja ubezwłasnowolnienia w perspektywie unormowań Konstytucji RP oraz Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2018, tom XL, passim; J. Gudowski, *Ubezwłasnowolnienie – relikty normatywny czy przejaw prawnego obskurantyzmu?*, [w:] *Ius et ratio. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Elżbiecie Skowrońskiej-Bocian*, (red.) W. Borysiak, J. Wierciński, i in., Warszawa 2022, passim; A. Herbet, [w:] *Zobowiązania*, tom 1, *Przepisy ogólne i powiązane przepisy Księgi I KC. Komentarz*, (red.) P. Machnikowski, Warszawa 2022, komentarz do art. 14, s. 18–20, Nb. 2–4 oraz s. 25–26, Nb. 11; L. Kociucki, *Niektóre problemy nowelizacji polskiego prawa o ubezwłasnowolnieniu*, „Studia Prawnicze” 2013, nr 2, passim; P. Księżak, [w:] *Komentarze Prawa Prywatnego*, tom 1, *Kodeks cywilny. Komentarz*, „Część ogólna”, *Przepisy wprowadzające KC. Prawo o notariacie (art. 79–95 i 96–99)*, (red.) K. Osajda, Warszawa 2017, komentarz do art. 13, s. 132–133, Nb. 7–8; I. Markiewicz, J. Heitzman, A. Pilszyk, *Ubezwłasnowolnienie – instytucja wciąż potrzebna?*, „Psychiatria” 2014, nr 4, passim; M. Pasieka-Kuzara, *Bliski koniec instytucji ubezwłasnowolnienia*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2021, nr 2, s. 95; M. Pazdan, [w:] *Kodeks cywilny*, tom 1, *Komentarz. Art. 1–449¹⁰*, (red.) K. Pietrzykowski, Warszawa 2020, komentarz do art. 13, s. 98, Nb. 15; I. Radlińska, *Ochrona podmiotowości prawnej osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu umiarkowanym w prawie polskim*, „Pomeranian Journal of Life Sciences” 2017, nr 1, passim; R. Strugała, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, (red.) E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2021, komentarz do art. 13, s. 41, Nb. 6; M. Szeroczyńska, *Mozolna droga ku likwidacji instytucji ubezwłasnowolnienia*, [w:] *Prawa osób z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną w świetle międzynarodowych instrumentów ochrony praw człowieka*, (red.) D. Pudzianowska, Warszawa 2014, passim; M. Tomaszewska, *Ubezwłasnowolnienie zagrożeniem prawa do wolności?*, [w:] *Idea wolności w ujęciu historycznym i prawnym. Wybrane zagadnienia*, (red.) E. Kozierska, P. Sadowski, A. Szymański, Toruń 2010, passim; M. Wilejczyk, *Zagadnienia etyczne części ogólnej prawa cywilnego*, Warszawa 2014, s. 153–161; K. Zaradkiewicz, *Ubezwłasnowolnienie – perspektywa konstytucyjna a instytucja prawa cywilnego*, [w:] *Prawa osób z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną w świetle międzynarodowych*

Od czasu unifikacji polskiego prawa cywilnego po II wojnie światowej, w zakresie regulacji pomagających w działaniu w obrocie prawnym osobom dotkniętym niepełnosprawnością psychiczną czy intelektualną, podstawową funkcję pełni właśnie ubezwłasnowolnienie. Jak już zostało przedstawione we wcześniejszych rozdziałach książki, występuje ono w postaci ubezwłasnowolnienia częściowego (art. 16 k.c.) oraz całkowitego (art. 13 k.c.). Dla osoby ubezwłasnowolnionej częściowo ustanawia się kuratelę (art. 16 § 2 k.c.), a dla osoby ubezwłasnowolnionej całkowicie – opiekę, chyba że jako małoletnia pozostaje pod władzą rodzicielską (art. 13 § 2 k.r.o.). Jako instytucję wchodzącą w zakres „środków związanych z korzystaniem ze zdolności prawnej”, w rozumieniu art. 12 ust. 4 KPON⁶, należy uznać również kuratora dla osoby niepełnosprawnej (art. 183 k.r.o.). Instytucje kurateli dla osoby niepełnosprawnej, kurateli nad osobą ubezwłasnowolnioną częściowo, jak również opieki nad osobą ubezwłasnowolnioną całkowicie, w kontekście wymagań wynikających z KPON, zostaną omówione w dalszych, odrębnych częściach opracowania. Poniższe rozważania mają na celu zaprezentowanie wyłącznie ubezwłasnowolnienia jako instytucji, której zastosowanie wiąże się z koniecznością ustanowienia opiekuna lub kuratora dla osoby ubezwłasnowolnionej całkowicie albo częściowo. Dalsze części niniejszego rozdziału poświęcone są opiece i kurateli.

Należy również zasygnalizować obowiązywanie w polskim prawie różnych rozwiązań szczegółowych. Przykładowo: zgodnie z art. 44 § 1 ustawy o ochronie zdrowia psychicznego⁷ dla osoby przebywającej w szpitalu psychiatrycznym sąd opiekuńczy ustanawia na jej wniosek kuratora, jeżeli osoba ta w czasie pobytu w szpitalu potrzebuje pomocy do prowadzenia wszystkich swoich spraw albo spraw określonego rodzaju. Zgodnie z art. 556 § 2 k.p.c. w przypadku, gdy sąd zaniechał doręczania pism sądowych czy wzywania na posiedzenie osoby, której dotyczy wniosek o ubezwłasnowolnienie, ustanawia dla niej kuratora (chyba że ma przedstawiciela ustawowego, który nie jest wnioskodawcą). Wskazane instytucje nie mają jednak charakteru powszechnego, lecz są ściśle związane z określonymi sytuacjami czy postępowaniami takimi jak np. pobyt w szpitalu

instrumentów ochrony praw człowieka, (red.) D. Pudzianowska, Warszawa 2014, passim; M. Zima-Parjaszewska, *Artykuł 12 Konwencji ONZ o prawach osób z niepełnosprawnościami a ubezwłasnowolnienie w Polsce*, [w:] *Prawa osób z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną w świetle międzynarodowych instrumentów ochrony praw człowieka*, (red.) D. Pudzianowska, Warszawa 2014, passim.

⁶ Obecnie nie budzi wątpliwości, że pojęcie zdolność prawna na gruncie art. 12 KPON obejmuje zarówno zdolność bierną (do bycia podmiotem praw i obowiązków), jak również czynną (możliwość do udziału w obrocie prawnym własnymi działaniami).

⁷ Dz.U. z 2022, poz. 2123.

psychiatrycznym. Z tego powodu mimo że są one ważne i interesujące, nie będą przedmiotem szczegółowych analiz w niniejszej książce.

2. Model wykładni art. 12 KPON

Wyniki analizy obowiązujących w Polsce rozwiązań w zakresie zdolności do czynności prawnych i jej ograniczeń zależą od przyjęcia wstępnego założenia w zakresie interpretacji art. 12 KPON. Zgodnie z ust. 2 państwa uznają, że osoby z niepełnosprawnościami mają zdolność prawną, na zasadzie równości z innymi osobami, we wszystkich aspektach życia. Jednocześnie państwa podejmą odpowiednie środki w celu zapewnienia osobom z niepełnosprawnościami dostępu do wsparcia, którego mogą potrzebować przy korzystaniu ze zdolności prawnej (ust. 3). Kryteria, jakim powinny odpowiadać „środki związane z korzystaniem ze zdolności prawnej”, zostały opisane w ust. 4.

Zgodnie ze stanowiskiem Komitetu do spraw praw osób z niepełnosprawnościami, jak również części przedstawicieli doktryny ochrony praw człowieka, z treści art. 12 KPON wynika zakaz przyjmowania w systemach krajowych jakichkolwiek rozwiązań substytucyjnych, a więc zakładających, że można ustanowić przedstawiciela (opiekuna, kuratora, asystenta itp.), który bez zgody osoby dotkniętej niepełnosprawnością mógłby dokonywać czynności prawnych w jej imieniu⁸. Przy takiej „absolutystycznej” wykładni art. 12 KPON, zakładającej bezwzględnie, że każda osoba z niepełnosprawnościami, bez względu na stan zdrowia, ma i musi mieć pełną zdolność do dokonywania wszelkich czynności prawnych, a zdolność ta nie może zostać ograniczona (np. ustanowieniem przedstawiciela), należałoby uznać, że zarówno ubezwłasnowolnienie całkowite, jak również częściowe są fundamentalnie sprzeczne z art. 12 KPON. Wynika to z konsekwencji ich zastosowania. Zgodnie z art. 12 k.c. osoby

⁸ Por. I. Radlińska, *Ochrona podmiotowości prawnej osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu umiarkowanym w prawie polskim*, „Pomeranian Journal of Life Sciences” 2017, nr 1, s. 74–76; M. Szeroczyńska, *Mozolna droga ku likwidacji instytucji ubezwłasnowolnienia*, [w:] *Prawa osób z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną w świetle międzynarodowych instrumentów ochrony praw człowieka*, (red.) D. Pudzianowska, Warszawa 2014, s. 171 i 186–187; M. Zima-Parjaszewska, *Artykuł 12 Konwencji ONZ o prawach osób z niepełnosprawnościami a ubezwłasnowolnienie w Polsce*, [w:] *Prawa osób z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną w świetle międzynarodowych instrumentów ochrony praw człowieka*, (red.) D. Pudzianowska, Warszawa 2014, s. 145–151.

ubezwłasnowolnione całkowicie nie mają zdolności do czynności prawnych. Za te osoby działa przedstawiciel ustawowy, którym jest rodzic (art. 98 i art. 108 k.r.o.) albo opiekun (art. 155 k.r.o.). Osoba ubezwłasnowolniona całkowicie, poza umowami zawieranymi w drobnych bieżących sprawach życia codziennego (art. 14 § 2 k.c.), nie może samodzielnie działać w obrocie prawnym i zostaje w swojej sytuacji zrównana z małoletnim, który nie ukończył trzynastu lat.

Ubezwłasnowolnienie częściowe nie ma aż tak daleko idących konsekwencji jak całkowite, jednak również stanowi ograniczenie możliwości dokonywania czynności prawnych i samodzielnego udziału w obrocie prawnym. Ubezwłasnowolniony częściowo może dokonywać sam jedynie czynności, przez które nie zaciąga zobowiązania ani nie rozporządza swoim prawem⁹. Ustanowiony kurator może być uprawniony do zarządu majątkiem i reprezentacji ubezwłasnowolnionego częściowo (art. 181 § 1 k.r.o.). W takim przypadku kurator uzyskuje uprawnienie do dokonywania czynności prawnych z bezpośrednim skutkiem dla ubezwłasnowolnionego. Zarówno ubezwłasnowolnienie całkowite, jak i częściowe mogą zostać orzeczone wbrew woli osoby, której dotyczy.

Stanowisko o niezgodności polskiej instytucji ubezwłasnowolnienia z KPON zostało przyjęte przez Komitet NZ do spraw praw osób z niepełnosprawnościami w zaleceniach sformułowanych po przeanalizowaniu sprawozdania z realizacji KPON złożonego przez Polskę zgodnie z art. 35 KPON¹⁰. Odrzucenie *en bloc* instytucji ubezwłasnowolnienia właściwie zamyka dyskusję nad obecnie obowiązującymi w Polsce rozwiązaniami szczegółowymi i podważa celowość analizy poszczególnych aspektów tych rozwiązań z perspektywy konwencyjnej.

Pogląd zaprezentowany przez Komitet NZ do spraw praw osób z niepełnosprawnościami, jak również część przedstawicieli doktryny praw człowieka, nie jest jednak jedynym. W literaturze sygnalizowano, że możliwa jest interpretacja, zgodnie z którą stosowanie środków substytucyjnych, przy zachowaniu standardów wynikających z art. 12 ust. 4 KPON jest wyjątkowo dopuszczalne¹¹.

⁹ Z wyjątkiem kilku innych kategorii: rozporządzania zarobkiem, przedmiotami oddanymi przez przedstawiciela ustawowego do swobodnego użytku czy umów powszechnie zawieranych w drobnych sprawach życia codziennego.

¹⁰ Zob. *Concluding observations on the initial report of Poland*, CRPD/C/POL/CO/1, 29 października 2018 r.

¹¹ M. Domański, *Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych w interpretacji Komitetu do spraw praw osób niepełnosprawnych a podstawowe instytucje prawa cywilnego*, „Prawo w Działaniu” 2019, nr 40, s. 152; T. Pajor, *Ochrona osób niepełnosprawnych a ubezwłasnowolnienie*, [w:] *Studium nad potrzebą ratyfikacji przez RP Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych*, (red.) K. Kurowski, Łódź 2010, s. 84; M. Pyziak-Szafnicka,

Oznaczałoby to, że art. 12 ust. 3 i 4 KPON analizowanego przepisu należałoby traktować jako *lex specialis* w stosunku do art. 12 ust. 2 KPON.

Należy zauważyć, że taką interpretację art. 12 KPON przyjęła Polska, ratyfikując konwencję. Jedynie bowiem przyjmując wskazane założenie, można wyjaśnić oświadczenie interpretacyjne złożone przez Polskę przy ratyfikacji KPON¹², wskazujące, że uznaje ubezwłasnowolnienie za spełniające standardy wynikające z art. 12 ust. 2 KPON. Zaprezentowane w niniejszym opracowaniu badania prawnoporównawcze dotyczące 25 systemów prawnych obowiązujących w 24 państwach-stronach KPON ujawniają, że w większości spośród 25 zbadanych systemów prawnych dopuszcza się stosowanie mechanizmów substytucyjnych. Spostrzeżenie to dotyczy zarówno systemów prawnych, w których nie wprowadzono jeszcze zmian w prawie prywatnym korespondujących z art. 12 KPON, jak i tych, w których takie zmiany weszły już w życie. Praktyka państw-stron KPON w zakresie implementacji art. 12 KPON nie może być pominięta przy wykładni tego postanowienia KPON, a zwłaszcza przy rozstrzygnięciu kwestii całkowitej niedopuszczalności albo wyjątkowej dopuszczalności jedynie w szczególnie uzasadnionych przypadkach stosowania substytucyjnego modelu dokonywania czynności prawnych w imieniu osób z niepełnosprawnościami. Poniższe rozważania są czynione z założeniem akceptacji dla ostatniego ze wskazanych stanowisk.

Ubezwłasnowolnienie jako środek ochrony osób dotkniętych chorobami otępiennymi i chorobą Alzheimera – aktualna regulacja i projektowane zmiany, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2019, tom CXI, s. 70–71 i 76; M. Wilejczyk, *Zagadnienia etyczne części ogólnej prawa cywilnego*, Warszawa 2014, s. 158–159; K. Zaradkiewicz, *Ubezwłasnowolnienie – perspektywa konstytucyjna a instytucja prawa cywilnego*, [w:] *Prawa osób z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną w świetle międzynarodowych instrumentów ochrony praw człowieka*, (red.) D. Pudzianowska, Warszawa 2014, s. 205.

¹² Polska złożyła oświadczenie interpretacyjne o treści: „Rzeczpospolita Polska oświadcza, że interpretuje art. 12 konwencji w sposób zezwalający na stosowanie ubezwłasnowolnienia, w okolicznościach i w sposób określony w prawie krajowym, jako środka, o którym mowa w art. 12 ust. 4, w sytuacji, gdy wskutek choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego lub innego rodzaju zaburzeń psychicznych osoba nie jest w stanie kierować swoim postępowaniem”, zob. oświadczenie rządowe z 25 września 2012 r. w sprawie mocy obowiązującej Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzonej w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r., Dz.U. z 2012, poz. 1170. („The Republic of Poland declares that it will interpret Article 12 of the Convention in a way allowing the application of the incapacitation, in the circumstances and in the manner set forth in the domestic law, as a measure indicated in Article 12.4, when a person suffering from a mental illness, mental disability or other mental disorder is unable to control his or her conduct.”).

3. Ubezważnowolnienie a art. 12 KPN – aspekty materialnoprawne

Zgodnie z art. 12 ust. 4 KPN wspomniane „środki związane z korzystaniem ze zdolności prawnej” powinny: respektować prawa, wolę i preferencje osoby z niepełnosprawnościami, być wolne od konfliktu interesów i bezprawnych nacisków, być proporcjonalne i dopasowane do okoliczności konkretnej osoby, być stosowane przez możliwie najkrótszy czas, podlegać regularnemu przeglądowi przez właściwe, niezależne i obiektywne władze lub organ sądowy.

Z perspektywy rozwiązań materialnoprawnych podstawowym problemem związanym z instytucją ubezwłasnowolnienia jest proporcjonalność i możliwość dostosowania do sytuacji konkretnej osoby. Jak już wskazano, w polskim systemie prawnym istnieją obecnie jedynie dwa rodzaje ubezwłasnowolnienia. Ich zastosowanie powoduje konsekwencje ściśle opisane przez normy prawne. Sądy nie mają kompetencji jakiegokolwiek ich modyfikowania. Dotyczy to nie tylko skutków w zakresie braku czy też ograniczenia zdolności czynnej, ale również dalszych następstw (wyłączenia możliwości zawarcia małżeństwa przez osoby całkowicie ubezwłasnowolnione – art. 11 k.r.o., braku możliwości pełnienia różnych funkcji czy wykonywania pewnych zawodów). Wszystkie konsekwencje związane z utratą pełnej zdolności do czynności prawnych następują automatycznie. Nawet gdyby sąd uznał, że pewne ograniczenia przewidziane w przepisach prawa nie są konieczne w określonym stanie faktycznym, nie może ich zmienić. Z jednej strony, rozwiązanie takie zapewnia pewność obrotu prawnego i czyni sytuację osoby ubezwłasnowolnionej klarowną, również z perspektywy jej kontrahentów. Z drugiej jednak strony, prowadzi to do pewnego „ustandaryzowania” statusu osób o różnych potrzebach i znajdujących się w różnych sytuacjach życiowych.

Jako problematyczne należy również uznać brak w polskim systemie prawnym rozwiązań pośrednich pomiędzy oboma rodzajami ubezwłasnowolnienia, jak również brak rozwiązań jeszcze mniej ingerujących w czynną zdolność prawną osoby im poddanej (przykładowo przewidujących, że tylko w przypadku najpoważniejszych czynności prawnych mających daleko idące skutki osobiste czy majątkowe konieczne byłoby uzyskanie zgody przedstawiciela lub zezwolenia sądu). Należy również odnotować brak w polskim systemie prawnym rozwiązań opartych na tzw. reprezentacji równoległej poza zwykłym pełnomocnictwem, które w ograniczonym zakresie może być wykorzystane w celu realizacji i zabezpieczenia interesów osób z niepełnosprawnościami oraz kuratelą dla osoby niepełnosprawnej ustanawianą na podstawie art. 183 k.r.o. w brzmieniu ustalonym ustawą z 28 lipca 2023 r., Dz. U. z 2023 r., poz. 1606,

która wychodzi w życie 15 lutego 2024 r. Nie powodują one ograniczenia zdolności do czynności prawnych, a jednocześnie umożliwiają dokonywanie pewnych czynności w jej imieniu w sytuacji, gdy osoba taka sama dokonać ich nie może. Biorąc pod uwagę niską elastyczność obowiązujących w prawie polskim instytucji, trudno jest zrealizować założenie o subsydiarności „środków związanych z korzystaniem ze zdolności prawnej”.

Drugim problematycznym zagadnieniem jest kwestia czasowego ograniczenia stosowanych mechanizmów. Zarówno ubezwłasnowolnienie całkowite, jak i częściowe są orzekane bezterminowo. Nie ma możliwości, aby instytucja ubezwłasnowolnienia była zastosowana na pewien okres. W praktyce występują sytuacje, gdy bezterminowe orzeczenie może być uzasadnione. Przykładowo niepełnosprawność intelektualna jest niekiedy stanem stabilnym i niepoddającym się leczeniu. Prowadzenie co kilka lat postępowań sądowych obejmujących konieczność poddania się osoby z niepełnosprawnościami badaniom lekarskim i psychologicznym, stawienia się w sądzie i złożenia wyjaśnień w sytuacji, gdy z góry wiadomo, że stan nie uległ zmianie, może być postrzegane wręcz jako zbędne traumatyzowanie osoby z niepełnosprawnościami. W wielu jednak przypadkach trudno jest określić przyszły przebieg choroby oraz skuteczność stosowanych terapii. W takich przypadkach stosowane środki ochrony powinny być czasowo ograniczone. Bezterminowy charakter instytucji ubezwłasnowolnienia nie oznacza, że ma ono charakter definitywny, trwałe i nieusuwalny niezależnie od zmian stanu osoby, wobec której zostało ono zastosowane. Jest wręcz przeciwnie. W prawie polskim orzeczenie o ubezwłasnowolnieniu może być w dowolnym momencie uchylone (art. 559 k.p.c.) i może to nastąpić z urzędu (559 § 1 k.p.c.), jak również na żądanie osoby ubezwłasnowolnionej (art. 559 § 3 k.p.c.), jeśli odpadną lub zmienią się przesłanki faktyczne, które przesądziły o jego zastosowaniu.

Z opisanym zagadnieniem wiąże się problem konwencyjnego wymagania „regularnego przeglądu przez organ sądowy” stosowanych rozwiązań. W zakresie samego ubezwłasnowolnienia następuje to wyłącznie w przypadku złożenia wniosku o jego zmianę lub uchylenie. Pewnym „substytutem” takiej bieżącej weryfikacji zasadności i skuteczności stosowanych rozwiązań jest stały nadzór sądu nad sprawowaniem opieki i kurateli nad osobą ubezwłasnowolnioną (art. 165 i n. k.r.o. w zw. z art. 175 i 178 § 2 k.r.o.). W przypadku stwierdzenia braku zasadności dalszego ubezwłasnowolnienia sąd opiekuńczy powinien zawiadomić właściwy sąd, który może z urzędu wszcząć postępowanie o uchylenie bądź zmianę ubezwłasnowolnienia.

4. Aspekty proceduralne

Problematyka postępowania o ubezwłasnowolnienie została uregulowana w art. 544–560¹³ k.p.c. O ile przepisy materialnoprawne nie podlegały zmianom od wejścia w życie polskiego kodeksu cywilnego (co nastąpiło 1 stycznia 1965 r.), to regulacje procesowe zostały poddane istotnym modyfikacjom ustawą z 9 maja 2007 r.¹³ Zgodnie z cytowanym art. 12 ust. 4 k.p.o.n. „środki związane z korzystaniem ze zdolności prawnej” powinny respektować prawa, wolę i preferencje osoby z niepełnosprawnościami. Samo rozstrzygnięcie o ubezwłasnowolnieniu, jak wyżej wskazano, może zapaść również wbrew woli (stanowisku) osoby, której ma dotyczyć. Należy jednak zauważyć, że w samym postępowaniu w szerokim zakresie zapewniono możliwość prezentacji jej stanowiska i ochrony jej praw.

Postępowanie o ubezwłasnowolnienie może zostać wszczęte wyłącznie na wniosek (art. 545 k.p.c.), a nie z urzędu. Krąg osób mających legitymację do złożenia wniosku o ubezwłasnowolnienie jest dość ograniczony i obejmuje: małżonka osoby, której dotyczy wniosek, jej krewnych w linii prostej, rodzeństwo i jej przedstawiciela ustawowego, przy czym krewni nie mogą złożyć wniosku, jeżeli osoba ta ma przedstawiciela ustawowego (art. 545 § 1 i 2 k.p.c.). W orzecznictwie Sądu Najwyższego, pod silnym wpływem regulacji KPON, przyjęto pogląd, że wniosek taki może złożyć również sama osoba, której on dotyczy¹⁴. Ponadto, wniosek o ubezwłasnowolnienie może złożyć również prokurator lub Rzecznik Praw Obywatelskich¹⁵.

Osoba, której wniosek dotyczy jest, z mocy prawa, uczestnikiem postępowania o ubezwłasnowolnienie ze wszystkimi wynikającymi z tego uprawnieniami (art. 546 § 1 p. 1 k.p.c.)¹⁶. Do wniosku o ubezwłasnowolnienie osoby dotkniętej niepełnosprawnością psychiczną czy intelektualną konieczne jest dołączenie świadectwa lekarskiego wydanego przez lekarza psychiatrę (o stanie

¹³ Ustawa o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. z 2007, Nr 121, poz. 831, która weszła w życie 7 października 2007 r., która została uchwalona w następstwie wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 marca 2007 roku, K 28/05, Legalis. Por. M. Szeroczyńska, *Mozolna droga ku likwidacji instytucji ubezwłasnowolnienia*, [w:] *Prawa osób z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną w świetle międzynarodowych instrumentów ochrony praw człowieka*, (red.) D. Pudzianowska, Warszawa 2014, s. 168–169.

¹⁴ Zob. Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 28 września 2016 r., III CZP 38/16, Legalis.

¹⁵ Zob. przykładowo J. Gudowski, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, tom 4, *Postępowanie rozpoznawcze. Postępowanie zabezpieczające*, (red.) T. Ereciński, LEX 2016, komentarz do art. 545, Nb. 9.

¹⁶ Zob. K. Lubiński, *Postępowanie o ubezwłasnowolnienie*, Warszawa 1979, s. 68 i n.

psychicznym) lub psychologa (o stopniu niepełnosprawności intelektualnej). Osoba, której dotyczy wniosek, musi zostać bezwzględnie wysłuchana niezwłocznie po wszczęciu postępowania (art. 547 § 1 k.p.c.). Konieczność podjęcia próby wysłuchania dotyczy również przypadków, gdy porozumienie z nią jest niemożliwe (art. 547 § 3 k.p.c.).

W toku postępowania o ubezwłasnowolnienie osoba, której wniosek dotyczy, musi zostać zbadana przez biegłego lekarza psychiatrę lub neurologa, a także przez psychologa (art. 553 § 1 k.p.c.). Opinia dotyczy nie tylko stanu zdrowia, ale również zakresu zdolności do samodzielnego kierowania swoim postępowaniem i prowadzenia swoich spraw. Procedura ta powinna również prowadzić do ustalenia stanowiska, preferencji i różnych aspektów sytuacji, w jakiej znajduje się osoba, której postępowanie dotyczy. Należy zauważyć, że nawet bez wniosku osoby, której dotyczy postępowanie, sąd może ustanowić dla takiej osoby adwokata lub radcę prawnego z urzędu. Dotyczy to sytuacji, gdy ze względu na stan zdrowia osoba z niepełnosprawnością nie jest zdolna do złożenia takiego wniosku, a udział profesjonalnego pełnomocnika, w ocenie sądu, jest potrzebny (art. 560¹ k.p.c.).

W postępowaniu o ubezwłasnowolnienie, jak również o uchylenie ubezwłasnowolnienia, osoba z niepełnosprawnościami ma zdolność procesową, a więc może samodzielnie, bez względu na stanowisko ustanowionego przedstawiciela, zaskarżyć postanowienie sądu (art. 560 § 1 k.p.c.). Co niezwykle istotne, do środków odwoławczych wnoszonych przez taką osobę nie stosuje się przepisów o wymaganiach formalnych apelacji (art. 560 § 2 k.p.c.). Przepis ten jest rozumiany jako podstawa uniemożliwiająca odrzucenie apelacji złożonej w sprawie o ubezwłasnowolnienie przez osobę, której dotyczy wniosek o ubezwłasnowolnienie ani z powodu braków formalnych, ani z powodu braków fiskalnych¹⁷.

Z perspektywy zapewnienia braku konfliktu interesów i „bezstronności”, zgodnie z polskim prawem, ubezwłasnowolnienie nie tylko jest orzekane wyłącznie przez sąd powszechny (gdzie sędziów dotyczą wszystkie systemowe gwarancje bezstronności i niezawisłości), ale jest to sąd okręgowy (a więc sąd wyższej instancji, gdzie z założenia orzekają sędziowie bardziej doświadczeni i z większym stażem). Następuje to w wyjątkowym w postępowaniu cywilnym składzie trzech sędziów (art. 544 k.p.c.). Od postanowienia w zakresie

¹⁷ Por. J. Jagieła, *Ochrona praw osoby, której dotyczy wniosek o ubezwłasnowolnienie, i ubezwłasnowolnionej w sprawach o ubezwłasnowolnienie i o uchylenie albo zmianę ubezwłasnowolnienia (Zagadnienia wybrane)*, [w:] *Ochrona strony słabszej stosunku prawnego. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Adamowi Zielińskiemu*, (red.) M. Boratyńska, Warszawa 2016, s. 931–932.

ubezwłasnowolnienia przysługuje apelacja (art. 518 k.p.c.) do sądu apelacyjnego (art. 367 § 2 w zw. z art. 13 § 2 k.p.c.)¹⁸. W sprawach tych (na zasadach ogólnych) można również wnieść skargę kasacyjną do Sądu Najwyższego (art. 519¹ §1 k.p.c.).

Jak już wyżej wskazano, samo orzeczenie ubezwłasnowolnienia ma charakter bezterminowy. Może ono jednak w każdej chwili zostać uchylone. Uchylenie postanowienia o ubezwłasnowolnieniu może zostać orzeczone z urzędu (art. 559 § 1 k.p.c.), ale również na wniosek (w tym osoby ubezwłasnowolnionej – art. 559 § 3 k.p.c.). Osoba ubezwłasnowolniona może w dowolnym momencie złożyć, bez zgody, a nawet wiedzy przedstawiciela ustawowego, wniosek o uchylenie czy zmianę orzeczenia o ubezwłasnowolnieniu. Sąd nie może odmówić wszczęcia postępowania w takim przypadku, a osoba z niepełnosprawnością, która składa wniosek o uchylenie czy zmianę orzeczenia o swoim ubezwłasnowolnieniu, nie ma obowiązku uiszczania opłat sądowych (art. 96 ust. 1 p. 9a ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych¹⁹). Nie ma w k.p.c. wyraźnej podstawy do wyłączenia stosowania do wniosków o uchylenie czy zmianę orzeczenia o ubezwłasnowolnieniu składanych przez osobę ubezwłasnowolnioną przepisów o wymaganiach formalnych przewidzianych dla pism procesowych. W doktrynie prawa procesowego postuluje się jednak wprowadzenie przepisu wyraźnie wyłączającego stosowanie przepisów k.p.c. o wymaganiach formalnych pism procesowych wobec wniosków o uchylenie czy zmianę orzeczenia o ubezwłasnowolnieniu składanych przez osobę ubezwłasnowolnioną²⁰.

Analizując przepisy postępowania w sprawach o ubezwłasnowolnienie z perspektywy standardów KPON, należy zwrócić również uwagę na pewne mankamenty. Po pierwsze, zgodnie z art. 554¹ § 1 k.p.c. literalnie postępowanie dowodowe w tych sprawach powinno ustalić przede wszystkim: stan zdrowia, sytuację osobistą, zawodową i majątkową osoby, której dotyczy wniosek o ubezwłasnowolnienie, rodzaj spraw wymagających prowadzenia przez tę osobę oraz sposób zaspokajania jej potrzeb życiowych. Należy uznać, że *expressis verbis* większy nacisk powinien zostać położony na rozpoznanie woli i preferencji osoby, której postępowanie dotyczy. Należałoby postulować, aby również takie elementy były obligatoryjnie przedmiotem zainteresowania sądu. Kwestie te będą miały

¹⁸ Którą, jak wyżej wskazano, może wnieść również osoba, której dotyczy orzeczenie.

¹⁹ Ustawa z dnia 28 lipca 2005 roku o kosztach sądowych w sprawach cywilnych, Dz.U. z 2022, poz. 1125.

²⁰ Por. J. Jagieła, *Ochrona praw osoby, której dotyczy wniosek o ubezwłasnowolnienie, i ubezwłasnowolnionej w sprawach o ubezwłasnowolnienie i o uchylenie albo zmianę ubezwłasnowolnienia (Zagadnienia wybrane)*, [w:] *Ochrona strony słabszej stosunku prawnego. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Adamowi Zielińskiemu*, (red.) M. Boratyńska, Warszawa 2016, s. 932–933.

większe znaczenie w toku postępowania o ustanowienie opiekuna czy kuratora dla osoby ubezwłasnowolnionej, ale stosunek osoby z niepełnosprawnościami do prowadzonego postępowania o ubezwłasnowolnienie i jego celów również powinien znajdować się bezpośrednio w zakresie zainteresowania sądu.

Zgodnie z art. 557 k.p.c. w postanowieniu o ubezwłasnowolnieniu sąd orzeka, czy ubezwłasnowolnienie jest całkowite, czy też częściowe i z jakiego powodu zostaje orzeczone. O ile rozstrzygnięcie w sentencji o rodzaju ubezwłasnowolnienia jest oczywiste, ponieważ determinuje charakter i zakres jego konsekwencji, o tyle poważne wątpliwości budzi zamieszczenie w sentencji „powodu” jego orzeczenia. Co prawda w literaturze i judykaturze przyjmuje się, że nie chodzi o wskazanie konkretnego rozpoznania (jednostki chorobowej), ale ustawowej podstawy w postaci: „choroby psychicznej”, „niedorozwoju umysłowego” lub „innych zaburzeń psychicznych”²¹, jednak takie określenie jest nie tylko wątpliwe w świetle zmian dokonujących się w nozologii psychiatrycznej, ale również należy uznać za stygmatyzujące osobę, której dotyczy orzeczenie oraz po prostu zbędne.

5. Podsumowanie

Kolejny raz należy zdecydowanie podkreślić, że szczegółowa analiza zgodności różnych aspektów regulacji ograniczeń zdolności do czynności prawnych w polskim prawie z KPON, nierozzerwalnie związana z instytucją ubezwłasnowolnienia, możliwa jest wyłącznie w przypadku uznania dopuszczalności na gruncie art. 12 KPON rozwiązań o charakterze substytucyjnym²².

Przyjmując to wstępne założenie, należy uznać, że polskie regulacje procesowe dotyczące postępowania o ubezwłasnowolnienie wykazują większą zgodność z założeniami konwencyjnymi niż regulacje materialnoprawne. Podstawowym problemem związanym ze stosowaniem regulacji materialnoprawnej dotyczącej ubezwłasnowolnienia jest jej niewielka elastyczność utrudniająca realizację subsydiarności środków związanych z substytucyjnym korzystaniem ze

²¹ Zob. Postanowienie Sądu Najwyższego z 16 kwietnia 2010 r., IV CSK 470/09. W literaturze przykładowo: A. Górski, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, tom 3, art. 506–729, (red.) T. Wiśniewski, LEX 2021, komentarz do art. 557, Nb. 1.

²² Uznanie, że stosowanie substytucyjnego modelu dokonywania czynności prawnych w imieniu osób z niepełnosprawnościami jest całkowicie niedopuszczalne pod żadnym warunkiem, czyni bezprzedmiotowymi szczegółowe analizy dotyczące tego modelu dokonywania czynności prawnych oraz zakresu, w jakim może być on stosowany.

zdolności prawnej. Należy zdecydowanie postulować stworzenie rozwiązań pośrednich, w tym nieograniczających zdolności do czynności prawnych osób z niepełnosprawnościami, które tego nie potrzebują. Ponadto, wskazane byłoby umożliwienie sądom dostosowania szczegółowych rozwiązań do woli, preferencji, sytuacji osobistej i majątkowej osób, w stosunku do których mają one znaleźć zastosowanie. Ustawa powinna określać jedynie ramy, w których sąd miałby poszukiwać najbardziej adekwatnych rozwiązań, kierując się kryteriami zgodnymi z art. 12 KPON.

Zagadnieniem wymagającym modyfikacji jest również konstrukcyjna bezterminowość ubezwłasnowolnienia. Szczegółowe rozwiązania w tym zakresie wymagają analizy i dyskusji uwzględniającej przede wszystkim rzeczywiste potrzeby osób z niepełnosprawnościami w różnych sytuacjach i w różnym stanie zdrowia. Ostrożnie należałoby postulować, aby zasadą było jednak stosowanie analizowanych środków przez oznaczony czas, którego upływ wymuszałyby ich cykliczny przegląd i weryfikację przez sąd.

Nie można również pominąć zagadnienia nazwy instytucji. Określenie „ubezwłasnowolnienie” (pozbawienie własnej woli), mające korzenie jeszcze XIX-wieczne (np. art. 489 i n. Kodeksu cywilnego Królestwa Polskiego z 1825 r.) jest przez wielu przedstawicieli doktryny, ale przede wszystkim środowiska osób z niepełnosprawnościami, uznawane za stygmatyzujące. Semantycznie, dla nieprawników, kojarzy się raczej z karą czy środkiem karnym niż instytucją, której celem jest ochrona i wsparcie osób z niepełnosprawnościami. Z tego powodu należy postulować zmianę nazwy i wprowadzenie również na tej płaszczyźnie rozwiązań mających neutralny charakter²³.

Rozwiązania proceduralne dotyczące stosowania „środków związanych z korzystaniem ze zdolności prawnej” muszą być dostosowane do rozwiązań materialnoprawnych, których stanowią urzeczywistnienie. Należy podkreślić, że polski model polegający na orzekaniu o zastosowaniu środków przez niezawisły sąd, w postępowaniu cywilnym (nieprocesowym), wydaje się optymalny i spełniający standardy wynikające z KPON.

Również inne mechanizmy, takie jak: ograniczenie kręgu osób legitymowanych do złożenia wniosku o zastosowanie środków ochrony prawnej, szczegółowe określenie uczestników z mocy prawa (których brak udziału w postępowaniu może prowadzić do jego nieważności: art. 379 pkt 5 k.p.c. w zw. z art. 13 § 2 k.p.c.²⁴), w tym uznanie za uczestnika z mocy prawa osoby, której wniosek

²³ Por. P. Machnikowski, *Instytucja opieki nad pełnoletnim w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego w latach 2012–2015*, „Państwo i Prawo” 2019, nr 4, s. 135.

²⁴ Zob. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 19 listopada 2015 r., IV CSK 379/15, Legalis.

dotyczy, należy uznać za optymalne i gwarantujące respektowanie praw osoby z niepełnosprawnościami. Pozytywnie należy ocenić również gwarancje w zakresie postępowania dowodowego: konieczność przeprowadzenia szerokiego postępowania obejmującego przygotowanie opinii przez biegłych lekarzy i psychologów, jak również konieczność wysłuchania osoby, której wniosek dotyczy. Pewne wątpliwości może budzić rozwiązanie przewidujące możliwość zaniechania doręczenia pism sądowych czy wzywania na posiedzenie osoby, której dotyczy wniosek, „jeżeli sąd uzna to za niecelowe ze względu na stan zdrowia tej osoby, określony w opiniach biegłego”. Rozwiązanie takie powinno być absolutnym wyjątkiem, zastrzeżonym dla sytuacji, gdy doręczenie, z uwagi na stan zdrowia, jest po prostu niemożliwe albo byłoby szkodliwe dla osoby, której dotyczy postępowanie.

Zdecydowanie jako zgodne z KPON należy uznać rozwiązania ułatwiające możliwość zaskarżenia orzeczenia w przedmiocie ubezwłasnowolnienia czy złożenia wniosku o jego uchylenie przez same osoby, które zostały ubezwłasnowolnione. Za prawidłowe należy uznać rozwiązania zwalniające je z opłat sądowych czy też ograniczające wymagania formalne dla takich czynności procesowych.

ANNA SYLWESTRZAK¹

b) Kuratela dla osoby ubezwłasnowolnionej częściowo w świetle standardów wynikających z art. 12 KPN

1. Wprowadzenie

Ugruntowana w prawie polskim² instytucja ubezwłasnowolnienia miała u swych podstaw dążenie do zabezpieczenia interesów osób, których sprawność umysłowa w takim stopniu odbiega od normy, że nie są w stanie w pełni, bez ryzyka doznania szkody, uczestniczyć w obrocie prawnym. W dawniejszej literaturze cywilistycznej, jak również w orzecznictwie koszt tej ochrony, polegający na utracie pełnej zdolności do czynności prawnych, usprawiedliwiano korzyściami, które go równoważą, a które polegają na dostarczeniu wsparcia osobie z zaburzeniami psychicznymi³. Zastrzegano przy tym, że ubezwłasnowolnienie powinno być środkiem ostatecznym, a sąd nie ma obowiązku go orzec, nawet gdyby były spełnione jego przesłanki, jeśli nie byłoby to celowe z punktu widzenia interesu osoby, która ma zostać ubezwłasnowolniona⁴. Pomimo tych zastrzeżeń badania praktyki sądowej wykazały szereg nadużyć w stosowaniu ubezwłasnowolnienia przez sądy, w tym zwłaszcza marginalne traktowanie dobra osoby ubezwłasnowolnionej⁵. Postępujące z biegiem lat stopniowe dojrzewanie społeczeństwa, któremu towarzyszyła ewolucja systemu prawnego w kierunku coraz silniejszego respektowania godności człowieka, jego autonomii i dóbr osobistych, czego jednym

¹ Anna Sylwestrzak – Uniwersytet Gdański, Polska, ORCID: 0000-0001-8346-1926

² Zob. dekret z dn. 29.08.1945 r. Prawo osobowe, Dz.U. z 1945, Nr 40, poz. 223 i dekret z dn. 29.08.1945 r. w sprawie postępowania o ubezwłasnowolnienie, Dz.U. z 1945, Nr 40, poz. 225.

³ Szerzej A. Sylwestrzak, Glosa do post. SN z dn. 16.04.2010 r., IV CSK 470/09, GSP-PO, 2010 r., nr 3–4, s. 63–70 i cytowane w niej orzecznictwo.

⁴ Szerzej M. Tomaszewska, *Charakter prawny decyzji o ubezwłasnowolnieniu w sądowym stosowaniu prawa*, Toruń 2008, s. 60 i nast. Zob. też post. SN z dn. 14.02.1974 r., I CR 8/74, OSN, 1975 r., nr 1, poz. 12 i post. SN z dn. 11.08.1971 r., II CR 295/71, LEX, nr 6976.

⁵ A. Firkowska-Mankiewicz, J. Parczewski, M. Szeroczyńska, *Praktyka ubezwłasnowolnienia osób z niepełnosprawnością intelektualną w polskich sądach – raport z badań*, „Człowiek–Niepełnosprawność–Społeczeństwo” 2005, nr 2, s. 87; I. Kleniewska, *Postępowanie w sprawach o ubezwłasnowolnienie w praktyce sądowej* [w:] „Prawo w Działaniu” 2006, nr 1, s. 119–134.

z przejawów było ratyfikowanie przez Polskę w dn. 6.09.2012 r. Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych (dalej: KPON), spowodowało narastanie krytyki instytucji ubezwłasnowolnienia jako coraz bardziej nieadekwatnej do oczekiwań nowoczesnego społeczeństwa⁶. Zgłaszane są obecnie coraz liczniejsze postulaty zastąpienia jej modelem wspomaganego podejmowania decyzji (tzw. *supported decision-making*)⁷.

Institucja kurateli stanowi w prawie polskim podstawowe narzędzie wsparcia i ochrony dla osoby ubezwłasnowolnionej częściowo⁸, wobec której pozostawianie pod kuratelą stanowi jeden z podstawowych skutków ubezwłasnowolnienia. Przedmiotem niniejszego opracowania będzie analiza instytucji kurateli pod kątem spełniania standardów wynikających z art. 12 KPON. Dokonywana ocena stanowi wycinek szerszego zagadnienia, a mianowicie relacji całej instytucji ubezwłasnowolnienia częściowego względem standardów KPON. Zakresem badań objęte zostaną prawnomaterialne i procesowe unormowania dotyczące instytucji kurateli ustanawianej na podstawie art. 16 § 2 k.c.

2. Wzorzec oceny przepisów prawa polskiego o ubezwłasnowolnieniu częściowym

W myśl art. 1 KPON do osób niepełnosprawnych zalicza się te osoby, które mają długotrwale naruszoną sprawność m.in. umysłową i intelektualną. Osoba ubezwłasnowolniona częściowo, jako doznająca zaburzeń psychicznych, zwłaszcza w postaci choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego, pijaństwa lub narkomanii (art. 16 k.c.) spełnia zatem kryteria zaliczenia jej do kategorii osób

⁶ Szerzej P. Machnikowski, *Pełnomocnictwo opiekuńcze w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego w latach 2012–2015*, „Rejent” 2016, nr 5, s. 50; J. Greguła, *Przedstawicielstwo opiekuńcze – projekt nowej instytucji w prawie rodzinnym*, „Krakowski Przegląd Notarialny” 2016, nr 2, s. 17.

⁷ M.in.: U. Ernst, *Ubezwłasnowolnienie*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2010, nr 4, s. 31; J. Kamiński, *Institucja ubezwłasnowolnienia*, [w:] *Polska droga do Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych ONZ*, (red.) A. Waszkiewicz, Kraków 2008, s. 104; M. Szeroczyńska, *Mozolna droga ku likwidacji instytucji ubezwłasnowolnienia*, [w:] *Prawa osób z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną w świetle międzynarodowych instrumentów ochrony praw człowieka*, (red.) D. Pudzianowska, Warszawa 2014, s. 164; M. Wilejczyk, *Zagadnienia etyczne części ogólnej prawa cywilnego*, Warszawa 2014, s. 157–158.

⁸ W roku 2012 ustanowiono kuratora dla osoby ubezwłasnowolnionej częściowo w 763 sprawach, a w roku 2013 – w 742 sprawach. Zob. D. Olczak-Dąbrowska, *Wybrane rodzaje kurateli w praktyce sądowej*, „Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne” 2014, nr 17, s. 91.

niepełnosprawnych w rozumieniu KPON i podlega przewidzianej tą konwencją ochronie.

KPON ustanawia szereg standardów zmierzających do wyeliminowania dyskryminacji osób z niepełnosprawnościami, ich „włączenia społecznego”⁹ oraz stworzenia im warunków korzystania z prawa na zasadzie równości z innymi osobami, czego wymaga przyrodzona godność i wartość każdego człowieka. Art. 12 KPON stanowi o konieczności uznania osób z niepełnosprawnościami za podmioty prawa i w konsekwencji wymaga równości pod względem zdolności prawnej osób z niepełnosprawnościami we wszystkich aspektach życia. Niepełnosprawność wymagać może zatem ustanowienia wsparcia potrzebnego przy korzystaniu ze zdolności prawnej. Kolejne standardy dotyczą charakterystyki środków związanych z korzystaniem ze zdolności prawnej: środki te mają respektować prawa, wolę i preferencje osoby, mają pozostać wolne od konfliktu interesów i bezprawnych nacisków, mają odznaczać się proporcjonalnością i dostosowaniem do sytuacji danej osoby i w końcu powinny być stosowane przez możliwie najkrótszy czas i podlegać regularnemu przeglądowi przez właściwe niezależne i bezstronne władze lub organ sądowy.

Wraz z ratyfikacją KPON Polska złożyła oświadczenie interpretacyjne do art. 12 tej konwencji, którego istotę stanowi zezwolenie na stosowanie ubezwłasnowolnienia zgodnie z polskim prawem „w sytuacji, gdy skutek choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego lub innego rodzaju zaburzeń psychicznych osoba ta nie jest w stanie kierować swoim postępowaniem”¹⁰. Zastrzeżenie to odnosi się jednak wyłącznie do sytuacji, gdy „osoba nie jest w stanie kierować swoim postępowaniem”, a stan tego rodzaju jest w prawie polskim przesłanką ubezwłasnowolnienia całkowitego, a nie częściowego, którego przesłanką jest istnienie potrzeby udzielenia pomocy osobie doznającej zaburzeń psychicznych przy prowadzeniu jej spraw. Treść zastrzeżenia nie stanowi zatem

⁹ Tak J. Sandorski, A. Zbaraszewska, *Standardy ochrony osób starszych i niepełnosprawnych w orzecznictwie międzynarodowym*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2019, nr 2, s. 164.

¹⁰ Na temat wątpliwości co do skuteczności zastrzeżenia: M. Domański, *Ubezwłasnowolnienie w prawie polskim a wybrane standardy międzynarodowej ochrony praw człowieka*, „Prawo w Działaniu” 2014, nr 17, s. 41; S. Gurbaï, *Ograniczanie czy respektowanie zdolności do czynności prawnych osób dorosłych z niepełnosprawnościami?*, [w:] *Prawa osób z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną w świetle międzynarodowych instrumentów ochrony praw człowieka*, (red.) D. Pudzianowska, Warszawa 2014, s. 71; M. Zima-Parjaszewska, *Artykuł 12 Konwencji ONZ o prawach osób z niepełnosprawnościami a ubezwłasnowolnienie w Polsce*, [w:] *Prawa osób z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną w świetle międzynarodowych instrumentów ochrony praw człowieka*, (red.) D. Pudzianowska, Warszawa 2014, s. 148

przeszkody do podejmowania oceny zgodności instytucji kurateli dla osoby ubezwłasnowolnionej częściowo ze standardami art. 12 KPON.

3. Ustanawianie kuratora

a) Postępowanie w sprawie o ubezwłasnowolnienie a postępowanie w sprawie o ustanowienie kuratora

Uregulowanie na drodze sądowej sytuacji prawnej osoby ubezwłasnowolnionej podlega w prawie polskim rozczłonkowaniu na dwa etapy, składające się z dwóch oddzielnych postępowań przed różnymi organami. O ubezwłasnowolnieniu orzeka sąd okręgowy, który nie może jednak ustanowić kuratora dla osoby ubezwłasnowolnionej, z uwagi na to, że sprawa ta należy do kognicji sądu opiekuńczego. Sądem opiekuńczym jest natomiast wydział rodzinny i nieletnich (wyjątkowo wydział cywilny) sądu rejonowego. Po uprawomocnieniu się postanowienia o ubezwłasnowolnieniu częściowym sąd okręgowy na podstawie art. 558 § 1 k.p.c. zarządza więc z urzędu przesłanie odpisu prawomocnego orzeczenia sądowi opiekuńczemu w celu ustanowienia kuratora. Tego rodzaju dwuetapowa konstrukcja stwarza poważne zagrożenie interesów osoby ubezwłasnowolnionej, ze względu na to, że skutki ubezwłasnowolnienia w postaci utraty pełnej zdolności do czynności prawnych następują już w chwili uprawomocnienia się orzeczenia o ubezwłasnowolnieniu częściowym, podczas gdy kurator zostaje ustanowiony dopiero później. Grozi to wystąpieniem nawet dłuższego okresu, w którym osoba ubezwłasnowolniona jest pozbawiona pomocy¹¹, a zatem nie może w pełni uczestniczyć w obrocie, w oczekiwaniu na rozstrzygnięcie sądu

¹¹ W świetle badań aktowych przeprowadzonych przez M. Jankowską czas ten wynosił średnio 65 dni kalendarzowych do momentu wszczęcia postępowania przed sądem opiekuńczym, z kolei czas trwania postępowania przed sądem opiekuńczym wynosił średnio do 3 miesięcy, co dodatkowo przedłuża okres pozostawania „bez pomocy”. Też, *Kuratela nad osobą ubezwłasnowolnioną częściowo*, Warszawa 2018, s. 14–15. Z kolei Rzecznik Praw Obywatelskich odnotował w praktyce sytuacje, w których pomiędzy orzeczeniem sądu okręgowego o ubezwłasnowolnieniu a rozstrzygnięciem sądu opiekuńczego mijają miesiące, a nawet lata, w czasie których dana osoba jest pozbawiona wszelkiej ochrony, zob. pismo RPO z dn. 16.01.2019 r. do Trybunału Konstytucyjnego nr IV.7024.23.2018, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/RPO-do-trybunalu-ubezwlasnowolnienie-calkowite-niekonstytucyjne> Badania przeprowadzone przez D. Olczak-Dąbrowską wyjaśniły, że najczęstszą przyczyną przewlekłości postępowania są trudności w znalezieniu kandydata na kuratora. Też, *Wybrane...*, s. 133.

opiekuńczego, co stało się już przedmiotem krytyki doktrynalnej¹². Remedium dla takiego ryzyka stanowić może ustanowienie przez sąd okręgowy doradcy tymczasowego, którego status jest analogiczny do kuratora dla osoby ubezwłasnowolnionej częściowo (art. 549 k.p.c.), lecz w odróżnieniu od niego jest instytucją prowizoryczną, ponieważ postanowienie o jego ustanowieniu traci moc wraz z ustanowieniem przez sąd opiekuńczy kuratora (art. 550 § 1 p. 2 k.p.c.). Instytucja doradcy tymczasowego może służyć zatem m.in. do wypełnienia luki w reprezentacji osoby ubezwłasnowolnionej, która powstaje w okresie poprzedzającym rozstrzygnięcie sprawy przez sąd opiekuńczy. Ustanowienie doradcy tymczasowego nie jest jednak obligatoryjne w każdej sprawie: przesłanką jest bowiem uznanie przez sąd okręgowy, że zachodzi taka konieczność dla ochrony interesów osobistych lub majątkowych osoby, względem której toczy się postępowanie (art. 548 § 1 k.p.c.). Sąd dokonuje tej oceny, opierając się na całokształcie okoliczności sprawy zachodzących w chwili rozstrzygnięcia, prognozując także przyszłość – do czasu rozstrzygnięcia przez sąd opiekuńczy – co z uwagi na dłuższy czas, który może upłynąć do tej chwili, nie może zapobiec wystąpieniu sytuacji przez sąd nieprzewidzianych, w których jednak pomoc doradcy tymczasowego, wbrew wcześniejszym prognozom, okaże się konieczna. Na występowanie takich patowych sytuacji w praktyce wskazują zresztą niedawne interwencje RPO¹³. Należy zatem postulować, by w razie utrzymania instytucji ubezwłasnowolnienia w prawie polskim **wprowadzić obligatoryjne ustanawianie doradcy tymczasowego** przez sąd okręgowy albo rozszerzenie kognicji sądu okręgowego na ustanowienie kuratora dla osoby częściowo ubezwłasnowolnionej, co, jak wskazano w doktrynie, byłoby zasadne o tyle, że podstawą prawną dla ustanowienia kurateli jest art. 16 § 2 k.c., a nie art. 181 k.r.o.¹⁴

b) Postępowanie w sprawie o ustanowienie kuratora dla osoby ubezwłasnowolnionej częściowo przed sądem opiekuńczym

Po otrzymaniu odpisu orzeczenia sądu okręgowego o ubezwłasnowolnieniu częściowym sąd opiekuńczy właściwy ze względu na miejsce zamieszkania osoby ubezwłasnowolnionej¹⁵ wszczyna, najczęściej z urzędu, postępowanie o ustano-

¹² Zob. M. Pasięka-Kuzara, *Bliski koniec instytucji ubezwłasnowolnienia?*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2021, nr 2, s. 91.

¹³ Zob. pismo RPO cyt. w przyp. nr 11.

¹⁴ G. Matusik, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, (red.) K. Osajda, Warszawa 2017, s. 1788.

¹⁵ W braku miejsca zamieszkania rozstrzygające jest miejsce pobytu i subsydiarnie sąd rejonowy dla m.st. Warszawy – art. 569 § 1 k.p.c.

wienie kuratora dla osoby ubezwłasnowolnionej (art. 506 i art. 570 k.p.c.), co nie wyklucza jednak wszczęcia go również na wniosek¹⁶. Sprawa rozpoznawana jest w postępowaniu nieprocesowym. Pomimo że te same kryteria rozstrzygają o właściwości miejscowej sądu okręgowego orzekającego ubezwłasnowolnienie, jak również o właściwości sądu opiekuńczego, ryzyko przedłużenia postępowania z uwagi na czas komunikacji pomiędzy sądami nie zostaje wyłączone, bowiem może się zdarzyć, że orzekać będą sądy położone w innych miejscowościach (np. Sąd Okręgowy w Gdańsku i Sąd Rejonowy – Wydział rodzinny i nieletnich w Sopocie).

Dalsze zastrzeżenia budzi zakres zdolności do czynności procesowych osoby ubezwłasnowolnionej częściowo w okresie przed ustanowieniem dla niej kuratora. Generalna regulacja art. 65 k.p.c. przyznaje osobie ograniczonej w zdolności do czynności prawnych zdolność procesową w sprawach wynikających z czynności prawnych, których może dokonywać samodzielnie, natomiast przy dokonywaniu innych czynności konieczna jest reprezentacja przez przedstawiciela ustawowego (art. 66 k.p.c.), którego w analizowanym przypadku brak, co może skutkować dla ubezwłasnowolnionego sytuacją patową, skazującą go na bierne oczekiwanie na ustanowienie kuratora. Ponadto, gdy chodzi o sytuację procesową ubezwłasnowolnionego w sprawie o ustanowienie dla niego kuratora, należy zauważyć, że zakres jego zdolności procesowej nie wynika jasno z art. 573 k.p.c., który przyznaje osobie posiadającej ograniczoną zdolność do czynności prawnych, a pozostającej pod władzą rodzicielską, opieką albo kuratelą, zdolność do podejmowania czynności w postępowaniu dotyczącym jej osoby. Osoba ubezwłasnowolniona częściowo nie pozostaje bowiem na razie pod kuratelą i tym samym nie wyczerpuje hipotezy wysłowionej w przytoczonym przepisie normy. Celowość przyznania jej zdolności procesowej w sprawie o ustanowienie dla niej kuratora nie powinna budzić jednak wątpliwości. Problem ten dostrzeżono w orzecznictwie, jak również w literaturze, przy czym zgodnie proponuje się wykładnię dopuszczającą stosowanie 573 k.p.c. względem osób, dla których kuratela nie została jeszcze ustanowiona¹⁷. Badania akt sądowych przeprowadzone w 2018 r. wykazały jednak, że osoby ubezwłasnowolnione częściowo były uczestnikami w postępowaniu o ustanowienie dla nich kuratora

¹⁶ Zob. P. Ryłski, *Uczestnik postępowania nieprocesowego. Zagadnienia konstrukcyjne*, Warszawa 2017, s. 213–214.

¹⁷ Uzasadnienie orz. SN z dn. 11.01.1957 r., II CR 1014/56, OSPiKA, 1958 r., nr 6, poz. 147; m.in. A. Góra-Błaszczkowska, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, tom 3, *Art. 506–729, Komentarz do art. 573 k.p.c.*, Warszawa 2021, Lex/el, teza 1.

tylko w mniej więcej połowie spraw¹⁸, co należy uznać za zjawisko niepokojące. Ochronę interesów osoby ubezwłasnowolnionej na podstawie art. 573 k.p.c. można osiągnąć dzięki pominięciu wyniku wykładni językowej na rzecz zastosowania wniosku *a fortiori* (*a maiori ad minus*) w postaci następującego rozumowania: jeżeli ustawa przyznaje zdolność procesową osobie, która ma przedstawiciela ustawowego (a więc jest w „lepszej” sytuacji niż ubezwłasnowolniony przed ustanowieniem kuratora), to tym bardziej należy przyznać tę zdolność ubezwłasnowolnionemu częściowo, który kuratora jeszcze nie ma, więc nie może być przez niego reprezentowany. W dalszej perspektywie należałoby jednak postulować nowelizację art. 573 k.p.c. pod kątem uwzględnienia uprawnień osób o ograniczonej zdolności do czynności prawnych, nieposiadających przedstawiciela, zwłaszcza wobec nagminnej praktyki sądów **pomijania włączenia** osób ubezwłasnowolnionych częściowo do postępowania.

Zgodnie z art. 514 § 1 k.p.c. w postępowaniu o ustanowienie kuratora dla osoby ubezwłasnowolnionej częściowo nie ma konieczności wyznaczenia rozprawy, lecz mimo niewyznaczenia rozprawy sąd przed rozstrzygnięciem sprawy może wysłuchać uczestników na posiedzeniu sądowym lub zażądać od nich oświadczeń na piśmie. Z obowiązujących przepisów proceduralnych nie wynika zatem obowiązek wysłuchania osoby ubezwłasnowolnionej częściowo, dla której kurator ma być ustanowiony. Kontrastuje to z procedurą ustanawiania doradcy tymczasowego, w której sąd okręgowy ma obowiązek wysłuchania osoby, której dotyczy wnioski o ubezwłasnowolnienie (art. 548 § 2 k.p.c.). Mając na uwadze standardy z art. 12 KPON, a zwłaszcza potrzebę respektowania woli i preferencji osoby niepełnosprawnej, trzeba stwierdzić, że obecny stan prawny nie realizuje w pełni tych standardów, pozostawiając sądowi opiekuńczemu spory zakres swobody co do ewentualnego wysłuchania osoby ubezwłasnowolnionej. Należałoby natomiast oczekiwać tego, że wysłuchanie odbywałoby się w reżimie obligatoryjnym, jak to ma miejsce przy ustanawianiu doradcy tymczasowego.

Dla pełniejszej charakterystyki roli sądu opiekuńczego przy kształtowaniu sytuacji prawnej osoby ubezwłasnowolnionej częściowo trzeba zauważyć, że sąd ten nie rozstrzyga o zasadności ustanowienia kuratora, albowiem konieczność taka wynika z wcześniejszego ubezwłasnowolnienia osoby, dla której kurator ma być ustanowiony. Ocena, że pomoc kuratora jest potrzebna osobie doznającej zaburzeń psychicznych, została już dokonana przez sąd okręgowy, a do sądu rejonowego należy już tylko wyznaczenie osoby, która będzie tę funkcję

¹⁸ M. Jankowska, *Kuratela...*, s. 19.

pełnić, zakresu jej kompetencji oraz dalsze sprawowanie nadzoru nad wykonywaniem kurateli.

c) Wyznaczenie osoby kuratora

Przepisy k.r.o. wskazują kryteria ustanowienia kuratora zarówno w sposób negatywny – w postaci przeszkód wyłączających zdolność osoby do bycia kuratorem (art. 148 k.r.o w zw. z art. 178 § 2 k.r.o.), jak również w sposób pozytywny – regulując pierwszeństwo pośród osób, które sąd uwzględnia przy ustanowieniu kuratora. Mianowicie, pierwszeństwo przysługuje małżonkowi, a w jego braku ojcu lub matce osoby ubezwłasnowolnionej (art. 176 w zw. z art. 178 § 2 k.r.o.); w dalszej kolejności osobie z kręgu krewnych lub innych osób bliskich ubezwłasnowolnionego albo jego rodziców (art. 149 § 2 w zw. z art. 178 § 2 k.r.o.) i na koniec osobie wskazanej przez właściwą jednostkę organizacyjną pomocy społecznej (art. 149 § 3 w zw. z art. 178 § 2 k.r.o.). Nadrzędnym kryterium przy wyborze kuratora jest jednak dobro osoby, dla której ma być on ustanowiony, które może przesądzać o pominięciu osoby mającej według ustawy pierwszeństwo¹⁹. W celu zasięgnięcia informacji na temat możliwości sprawowania kurateli, sposobu jej sprawowania oraz warunków życiowych osoby, której postępowanie dotyczy, sąd opiekuńczy na podstawie art. 570^{1a} w zw. z art. 605 k.p.c. może zarządzić przeprowadzenie wywiadu środowiskowego przez kuratora sądowego. Prawidłową praktyką byłoby nadto zwracanie się przez sąd opiekuńczy do sądu okręgowego z prośbą o nadesłanie akt sprawy, w której orzeczono ubezwłasnowolnienie, albowiem z akt sprawy może wynikać szereg okoliczności istotnych dla rozstrzygnięcia w sprawie opiekuńczej.

Wola osoby, dla której ma zostać ustanowiony kurator, stanowi jeden z elementów, który powinien być przez sąd wzięty pod uwagę w ramach całokształtu okoliczności składających się na dobro tej osoby. Należy przy tym odnotować, że brak jest regulacji prawnej, która wyraźnie nakładałaby na sąd taki obowiązek. Stan ten należy ocenić krytycznie, jako że ubezwłasnowolnienie częściowe dotyczy osoby pełnoletniej, która wykazuje pewien stopień samodzielności w zakresie prowadzenia swoich spraw, zatem jej stanowisko odnośnie do osoby będącej kandydatem na kuratora powinno mieć istotny wpływ na rozstrzygnięcie. W praktyce sądy często pomijają ustalenie preferencji osoby ubezwłasnowolnionej częściowo co do wyboru kuratora, a badania akt sądowych wykazały,

¹⁹ S. Kalus, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, (red.) K. Piasecki, Warszawa 2011, s. 1024.

że w niewielkim tylko odsetku spraw uwzględniana jest propozycja tej osoby²⁰. Tymczasem zwłaszcza sprzeciw osoby ubezwłasnowolnionej częściowo wobec konkretnego kandydata na kuratora powinien być szczególnie wnikliwie rozważany przez sąd. Sprzeciw osoby ubezwłasnowolnionej częściowo wobec wyboru określonej osoby na kuratora źle rokuje odnośnie przebiegu przyszłej współpracy kuratora i kuranda. Stan ten nie odpowiada standardowi z art. 12 ust. 4 KPON, według którego wola i preferencje osoby niepełnosprawnej powinny być respektowane. Należy zatem postulować, by w razie dalszego utrzymania w prawie polskim instytucji ubezwłasnowolnienia, doszło do nowelizacji przepisów dotyczących wyboru osoby kuratora w kierunku uwypuklenia konieczności respektowania stanowiska osoby, dla której kurator jest ustanawiany.

Ustanowienie kuratora dla osoby ubezwłasnowolnionej częściowo następuje w postanowieniu sądu opiekuńczego, które można zaskarżyć w drodze apelacji. Skarga kasacyjna w tej sprawie nie przysługuje (art. 519¹ § 2 k.p.c.). Osoba ustanowiona kuratorem przez sąd opiekuńczy obowiązana jest niezwłocznie objąć kuratelę, chyba że z ważnych powodów zostanie od tego przez sąd zwolniona (art. 152–153 k.r.o. w zw. z art. 178 § 2 k.r.o.). Wniosek o zwolnienie kurator może złożyć w ciągu tygodnia od doręczenia mu postanowienia (art. 592 k.p.c. w zw. z art. 605 k.p.c.). Ważny powód uzasadniający zwolnienie z kurateli jest zwrotem niedookreślonym, rozumianym jako wystąpienie zdarzeń, które uniemożliwiają albo w istotny sposób utrudniają objęcie i sprawowanie kurateli przez wyznaczonego kuratora²¹. Sprzeciw kuranda wobec wyboru osoby kuratora, zwłaszcza gdyby był połączony z odmową współdziałania z nim, a sytuacja nie rokowałaby rychłej poprawy, trzeba uznać za sytuację wyczerpującą przesłankę zwolnienia kuratora ze sprawowania kurateli przez sąd. Sytuacjom takim można byłoby jednak w większości przypadków zaradzić, gdyby preferencje osoby ubezwłasnowolnionej były uwzględniane już na etapie ustanawiania kuratora.

Obejmując kuratelę, kurator składa przyrzeczenie według roty określonej w art. 590 w zw. z art. 605 k.p.c., po czym sąd opiekuńczy wydaje mu zaświadczenie (art. 591 § 1 w zw. z art. 605 k.p.c.), które określa zakres jego uprawnień

²⁰ Badania M. Jankowskiej wykazały, że tylko w 57% spraw w ogóle dążono do poznania preferencji osoby, dla której miał zostać ustanowiony kurator, a tylko w 10% spraw uwzględniono jej propozycję, *Kuratela...*, s. 22 i 29. Z kolei z badań D. Olczak-Dąbrowskiej wynika, że osoba ubezwłasnowolniona nie miała wpływu na wybór osoby kuratora w 40% spraw. Też, *Wybrane...*, s. 133.

²¹ Tak na gruncie instytucji opieki J. Sadowski, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Komentarz do art. 169 k.r.o.*, (red.) J. Wierciński, Warszawa 2014, teza 3.

(art. 604 k.p.c.). Postuluje się precyzyjne określanie w zaświadczeniu zakresu kompetencji kuratora²².

4. Zakres kompetencji kuratora

a) Kompetencje kuratora, któremu sąd nie przyznał uprawnienia do reprezentowania kuranda i zarządu jego majątkiem

Podstawę do ustalenia zakresu kompetencji kuratora dla osoby ubezwłasnowolnionej częściowo stanowi art. 181 k.r.o., zgodnie z którym kurator jest powołany do reprezentowania tej osoby i do zarządu jej majątkiem tylko wtedy, gdy sąd opiekuńczy tak postanowi. W świetle tego unormowania jako zasada jawi się wyznaczenie kuratora o węższym zakresie kompetencji, skoro ten właśnie węższy zakres wiąże się automatycznie z ustanowieniem kuratora, natomiast poszerzenie jego kompetencji wymaga dodatkowego rozstrzygnięcia²³. Ujęcie takie znajduje odzwierciedlenie w praktyce, ponieważ, jak wynika z badań akt sądowych, częściej ustanawia się kuratora o „podstawowym”, czyli węższym zakresie kompetencji²⁴. Kurator taki nie może ani reprezentować kuranda, ani zarządzać jego majątkiem, co należy rozumieć w ten sposób, że nie ma on kompetencji do dokonywania czynności w zastępstwie kuranda. Uwypukla się w ten sposób funkcja tego rodzaju kurateli, którą jest pomoc osobie częściowo ubezwłasnowolnionej, a nie zastępowanie jej w prowadzeniu jej spraw²⁵. Wątpliwości dotyczą natomiast przysługiwania kuratorowi kompetencji do dokonywania czynności kontrolnych, polegających na wyrażaniu zgody/potwierdzenia bądź odmowy zgody/potwierdzenia odnośnie do czynności kuranda, które zgodnie z art. 17–19 k.c. wymagają do swej ważności zgody/potwierdzenia ze strony przedstawiciela ustawowego. Wykładnia językowa prowadzi do wniosku, że po stronie kuratora takiej kompetencji brak, jednakże konsekwencją tego byłoby wystąpienie obszernej kategorii czynności, których nie mógłby dokonać ani kurator, ani kurand, który tym samym zostałby w istotnym zakresie wyłączony z obrotu. W odniesieniu do tej kwestii wyróżnić można dwie grupy poglądów.

²² G. Matusik, [w:] *Kodeks...*, s. 1794.

²³ J. Ignatowicz, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, (red.) K. Pietrzykowski, Warszawa 2003, s. 1120.

²⁴ M. Jankowska, *Kuratela...*, s. 39.

²⁵ Tak H. Dolecki, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2013, s. 991.

Pogląd oparty na znaczeniu literalnym art. 181 k.r.o. zakłada, że kurator o „podstawowych” kompetencjach ma status jedynie doradcy odpowiedzialnego przed sądem opiekuńczym, wobec czego w przypadku, gdy zachodzi potrzeba wykonania czynności należącej do kategorii przedstawicielstwa ustawowego, kurator powinien zwrócić się do sądu opiekuńczego o upoważnienie²⁶.

Przewagę mają jednak zwolennicy przyznania kuratorowi kompetencji do dokonywania czynności, o których mowa w art. 17–19 k.c., choć różni ich przedstawiana argumentacja²⁷. Względy funkcjonalne, a zwłaszcza dążenie do ochrony interesów kuranda przemawiają za poparciem tego większościowego kierunku. Należałoby zatem uznać, że kurator o „podstawowym” zakresie kompetencji, choć nie ma statusu przedstawiciela ustawowego²⁸ (zagadnienie to jest jednak sporne), posiada kompetencje w zakresie czynności kontrolnych z art. 17–19 k.c., które powstają *ex lege*, ponieważ wiążą się ściśle z istotą tego rodzaju kurateli. Nie wyklucza tych kompetencji brak sądowego upoważnienia kuratora do zarządzania majątkiem kuranda, ponieważ wyrażanie zgody na dokonanie czynności przez kuranda nie stanowi przejawu zarządzania jego majątkiem. Czynność taka jest bowiem czynnością zarządu wykonywanego przez kuranda, zaś kurator pełni wobec niej jedynie rolę osoby trzeciej, której zgoda jest wprawdzie konieczna, lecz nie stanowi ona elementu czynności dokonywanej przez kuranda²⁹.

Brak po stronie kuratora uprawnienia do zarządu majątkiem kuranda powoduje, że kurator o „podstawowym” zakresie kompetencji nie jest na podstawie art. 22 k.c. uprawniony, by oddać kurandowi przedmioty majątkowe do

²⁶ K. Korzan, *Glosa do postanowienia SN z dn. 8.09.1970 r., II CZ 115/70*, „Państwo i Prawo”, 1972 r., nr 11, s. 165.

²⁷ W orzecznictwie – post. SN z dn. 30.09.1977 r., III CRN 132/77, OSN, 1978 r., nr 11, poz. 204 i post. SN z dn. 8.09.1970 r., II CZ 115/70, OSN, 1971 r., nr 6, poz. 104. W doktrynie m.in. H. Mądrzak, *Glosa do post. SN z dn. 8.09.1970 r., II CZ 115/70*, NP, 1973 r., nr 5, s. 794; P. Ochałek, *Glosa do postanowienia SN z dn. 30.09.1977 r., III CRN 132/77*, NP, 1981 r., nr 3, s. 161; T. Smyczyński, [w:] *System Prawa Prywatnego*, tom 12, (red.) T. Smyczyński, Warszawa 2003, s. 827; J. Strzebińczyk, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz do art. 1–534*, (red.) E. Gniewek, Warszawa 2004, s. 73.

²⁸ W doktrynie prezentowana jest również koncepcja przyznająca kuratorowi status przedstawiciela „pasywnego”, tak G. Matusik, [w:] *Kodeks...*, s. 1792–1793.

²⁹ Odnośnie do charakteru zgody zob. B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, *Problem wad oświadczeń woli w czynności prawnej dokonanej przez przedstawiciela*, [w:] *Studia z Prawa cywilnego. Księga pamiątkowa dla uczczenia pamięci prof. A. Szpunara*, Warszawa–Łódź 1983, s. 25. Szerzej A. Sylwestrzak, *Charakter prawny i kompetencje kuratora osoby ubezwłasnowolnionej częściowo*, „Przegląd Sądowy” 2011, nr 5, s. 45–57.

swobodnego użytku, ponieważ tego rodzaju czynność wchodzi w zakres czynności zarządu majątkiem kuranda³⁰.

Brak uprawnienia kuratora do zarządu majątkiem kuranda nie oznacza całkowitego odsunięcia kuratora od spraw majątkowych kuranda. Od zarządu majątkiem należy bowiem odróżnić szersze pojęcie pieczy nad majątkiem³¹, w ramach której kurator powinien orientować się w sprawach majątkowych kuranda, by móc właściwie mu doradzać przy samodzielnym podejmowaniu czynności, może on także podejmować czynności faktyczne, takie jak np. pomoc w domowej księgowości, sporządzanie listy wydatków itp., a w razie gdyby stwierdził zagrożenie interesów majątkowych kuranda, powinien wystąpić do sądu opiekuńczego z wnioskiem o interwencję. Kurator mógłby np. wnosić o ograniczenie samodzielności kuranda w rozporządzaniu zarobkiem (art. 21 k.c.), jeżeli kurand podejmuje czynności niegospodarne, grożące mu popadnięciem w liczne długi.

Poza omówionym wyżej uprawnieniem kurator o „podstawowym” zakresie kompetencji posiada uprawnienie do pieczy nad osobą kuranda, która przyjmuje postać pomocy udzielanej mu zwłaszcza w obszarze spraw zdrowotnych oraz domowych³². Kurator może w tym zakresie służyć nie tylko udzielaniem wskazówek i potrzebnych informacji, lecz dokonywać bezpośrednio czynności w tym zakresie, np. towarzyszyć kurandowi przy dokonywaniu czynności, właściwie go kierując (pomoc w dotarciu do właściwej instytucji, doprowadzenie na miejsce, pomoc w redagowaniu pism itd.), działać w charakterze posłańca, pomagać w organizacji spraw domowych i osobistych (np. przez sporządzenie listy niezbędnych zakupów, pomoc w czynnościach samoobsługowych itp.)³³.

Ocena kompetencji kuratora, któremu sąd nie powierzył reprezentacji i zarządu majątkiem kuranda, pod kątem spełniania standardów art. 12 KPN, wypada częściowo pozytywnie. Na aprobatę zasługuje znacząca sfera samodzielności kuranda, niezakłócona równoległą kompetencją kuratora do zastępowania go w czynnościach prawnych, którego rola ogniskuje się na udzielaniu pomocy przy samodzielnym działaniu kuranda. Stanowi to przejaw respektowania praw, woli i preferencji osoby poddanej kurateli. Korzystna jest również

³⁰ T. Sokołowski, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, tom 1, „Część ogólna”, (red.) A. Kidyba, Warszawa 2009, s. 104.

³¹ Np. S. Kalus, [w:] *Kodeks...*, s. 883.

³² Zob. post. SN z dn. 14.05.1973 r., I CR 207/73, LEX nr 7255. O pieczy w sprawach osobistych kuranda wspomina M. Serwach, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, (red.) M. Pyziak-Szafnicka, Warszawa 2009, s. 201; J. Strzebińczyk, [w:] *Kodeks cywilny*, tom 1, *Komentarz do art. 1–534*, (red.) E. Gniewek, Warszawa 2004, s. 69.

³³ Szerzej o sposobach udzielania pomocy osobie niepełnosprawnej D. Olczak-Dąbrowska, *Wybrane...*, s. 107.

możliwość dopasowania przez sąd zakresu kompetencji kuratora do potrzeb kuranda, co odpowiada stawianemu w art. 12 KPON wymogowi, by zakres kompetencji kuratora był ukształtowany indywidualnie w stosunku do potrzeb i elastycznie dopasowany do sytuacji uprawnionego. Należy jednak przy tym zaznaczyć, że elastyczność kształtowania kompetencji kuratora przez sąd opiekuńczy nie jest pełna, ponieważ już u podstaw została ograniczona powstałymi z mocy ustawy skutkami ubezwłasnowolnienia i wynikającą stąd koniecznością działania kuratora w określonych obszarach³⁴, której nie można pominąć. Ocena tego zagadnienia pod kątem art. 12 KPON wymagałaby szerszej analizy, ponieważ dotyczy skutków ubezwłasnowolnienia w zakresie zdolności do czynności prawnych; problematyka ta wykracza poza zakres niniejszego opracowania. Należy natomiast podnieść, że w płaszczyźnie kontroli nad prawidłowością czynności zobowiązujących i rozporządzających (art. 17–19 k.c.) kurator może stać się czynnikiem blokującym dokonanie czynności, wbrew woli i preferencjom kuranda, który chciałby czynności dokonać, przy czym nie przewidziano dla kuranda mechanizmu umożliwiającego przewyżczenie braku zgody kuratora, np. w postaci możliwości wystąpienia do sądu o zezwolenie na dokonanie oprostowanej przez kuratora czynności. W tym zakresie standardy określone w art. 12 KPON nie są zachowane. W razie dalszego utrzymania ubezwłasnowolnienia w prawie polskim należałoby sugerować wprowadzenie takiego mechanizmu, ukształtowanego, być może, na wzór art. 39 k.r.o.

Dla pełnej charakterystyki sytuacji kuranda należy zauważyć, że mógłby on skorzystać z pomocy kuratora również w sprawach, w których przysługuje mu pełna kompetencja do samodzielnego działania (np. w zakresie rozporządzania swoim zarobkiem), poprzez udzielenie kuratorowi pełnomocnictwa³⁵. Problematyka ta nie została uregulowana w sposób szczególny, więc znajdują tu zastosowanie przepisy k.c. o pełnomocnictwie. Istnienie możliwości występowania kuratora w roli pełnomocnika zasługuje na aprobatę jako jeden z dopuszczalnych sposobów udzielenia kurandowi pomocy. Być może warto byłoby rozważyć bardziej szczegółowe unormowanie tego zagadnienia z uwagi na ryzyko wystąpienia nadużyć. O ile możliwość udzielania pełnomocnictwa do poszczególnej czynności nie budzi zastrzeżeń, to w odniesieniu do ewentualnego udzielenia pełnomocnictwa rodzajowego albo pełnomocnictwa ogólnego powstaje wątpliwość, czy nie prowadziłyby to do niepożądanego, nadmiernego odsunięcia

³⁴ Sąd nie mógłby np. odmówić przyznania kuratorowi uprawnienia do wyrażania zgody na dokonywanie przez kuranda czynności, o których mowa w art. 17–19 k.c.

³⁵ Zob. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2011, s. 329.

kuranda od jego własnych spraw, a tym samym do naruszenia statuowanego w art. 12 KPON wymogu proporcjonalności.

b) Kompetencje kuratora, którego sąd powołał do reprezentowania kuranda i zarządu jego majątkiem

Uprawnienia kuratora do reprezentowania kuranda i zarządu jego majątkiem mogą przysługiwać kuratorowi tylko w razie przyznania ich przez sąd opiekuńczy w postanowieniu ustanawiającym kuratora bądź w późniejszym postanowieniu rozszerzającym pierwotny zakres jego kompetencji. Dopuszczalne jest również kreowanie sytuacji pośrednich, w których kurator uzyskuje jedynie częściowe poszerzenie swoich kompetencji (*a maiori ad minus*)³⁶. W takim przypadku należałoby postulować precyzyjne opisywanie w treści postanowienia rodzaju czynności, do których kurator jest uprawniony w celu eliminacji niepewności w tym obszarze. Jak trafnie podniesiono w doktrynie, sąd mógłby również udzielić kuratorowi upoważnienia do reprezentowania kuranda tylko w konkretnej sprawie, co do której zachodzi taka potrzeba³⁷.

Ogół czynności, które może podejmować kurator o „rozszerzonych” kompetencjach (w najszerszym dopuszczalnym zakresie kurateli) można podzielić na kilka kategorii, mianowicie: a) czynności prawne dokonywane przez kuratora w zastępstwie za kuranda w ramach przysługującego mu prawa do reprezentacji, w tym – stanowiące wykonywanie zarządu majątkiem; b) wyrażanie/odmowa zgody na czynności dokonywane samodzielnie przez kuranda (art. 17–19 k.c.); c) oddawanie kurandowi przedmiotów majątkowych do swobodnego użytku na podstawie art. 22 k.c., w ramach uprawnienia do zarządu majątkiem kuranda; d) czynności procesowe podejmowane w ramach reprezentacji kuranda; e) czynności podejmowane przed sądem opiekuńczym w związku z sądowym nadzorem nad sprawowaniem kurateli³⁸; f) czynności faktyczne. Czynności wymienione w punktach: b, e, f – należą do kompetencji kuratora w każdym przypadku, natomiast czynności wymienione w punktach: a, c, d – wymagają sądowego upoważnienia.

Odnosnie do tych kompetencji, które polegają na występowaniu kuratora w zastępstwie kuranda (wymienione wyżej w punktach a i d), zauważyć można

³⁶ Badania aktowe wykazały występowanie takiej praktyki w 17% spraw – tak D. Olczak-Dąbrowska, *Wybrane...*, s. 131; Zob. też H. Dolecki, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2013, s. 992; J. Ignatowicz, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, (red.) J. Pietrzykowski, Warszawa 1990, s. 628.

³⁷ D. Olczak-Dąbrowska, *Wybrane...*, s. 125.

³⁸ Np. wystąpienie z wnioskiem o zezwolenie na dokonanie ważniejszych czynności dotyczących osoby lub majątku kuranda (art. 156 w zw. z art. 178 § 2 k.r.o.).

istnienie równoległej kompetencji kuratora, która może naruszać autonomię reprezentowanego kuranda poprzez pomijanie jego woli, skoro czynność może zostać skutecznie dokonana wbrew woli kuranda, a nawet bez jego wiedzy. Jedynym czynnikiem nadzorującym prawidłowość działania w tej sferze jest sąd opiekuńczy (zob. uwagi w punkcie IV i V). Przyznawanie kuratorowi szerszych kompetencji niejako „na wyrost”, w sytuacji, gdy osoba, której ubezwłasnowolnienie dotyczy, jest zdolna do kontrolowanego uczestniczenia w obrocie należałoby uznać zatem za niedopuszczalne w świetle wynikającego z art. 12 ust. 4 KPON standardu zapewnienia respektowania praw, woli i preferencji osoby ubezwłasnowolnionej. Pozytywnie ocenić należy natomiast przysługiwanie kuratorowi uprawnienia do oddawania kurandowi określonych przedmiotów majątkowych do swobodnego użytku, dzięki któremu kurator ma możliwość poszerzenia sfery samodzielności kuranda w zakresie zwykłego zarządu tymi przedmiotami. W odniesieniu do osoby pełnoletniej, którą jest kurand, korzystanie z tego uprawnienia przez kuratora należałoby wzmocnić w porównaniu z analogiczną sytuacją pomiędzy rodzicem a dzieckiem, nakładając na kuratora obowiązek takiego powierzenia, jeżeli z okoliczności wynika, że kurand nie potrzebuje pomocy w sprawowaniu zwykłego zarządu określonymi przedmiotami. Istotą kurateli w świetle standardów z art. 12 KPON jest bowiem udzielanie pomocy w sytuacji, gdy jest ona potrzebna, a nie odsuwanie kuranda od możliwości samodzielnego załatwiania własnych spraw. Zasadne byłoby zatem rozważenie wprowadzenia w tym zakresie odpowiedniej regulacji prawnej. Dzięki niej organem kształtującym zakres autonomii osoby ubezwłasnowolnionej częściowo byłby, oprócz sądu okręgowego orzekającego o ubezwłasnowolnieniu oraz sądu opiekuńczego rozstrzygającego o zakresie kompetencji kuratora, również kurator, który jako osoba mająca bieżący i bezpośredni kontakt z kurandem, powinna *ad casum* posługiwać się takim narzędziem. Uwagi krytyczne odnośnie do uprawnienia kuratora w zakresie kontroli dokonywania przez kuranda czynności z art. 17–19 k.c. omówiono w poprzednim punkcie i w tym miejscu zachowują one pełną aktualność.

5. Sprawowanie kurateli

Kurator obowiązany jest przy wykonywaniu czynności zachowywać należytą staranność, uwzględniając dobro kuranda (art. 154 w zw. z art. 178 § 2 k.r.o.). W orzecznictwie z zakresu instytucji opieki podkreślono, że ocena dobra

podopiecznego powinna być wszechstronna³⁹, co zachowuje aktualność także na gruncie kurateli, z uwzględnieniem jednak jej specyfiki. Skoro mamy do czynienia z osobą pełnoletnią, lecz wymagającą pomocy, należy w ramach elementów składających się na jej dobro nie tylko dostrzegać i zapewniać jej bieżącą egzystencję i odpowiednie leczenie, lecz nadto silnie uwypuklić dbałość o zachowanie i rozwój jej samodzielności oraz respektowanie jej stanowiska, co powinno zmierzać do uniknięcia wykluczenia społecznego i powstania stanu wtórnej bezradności⁴⁰. Z uwagi na to, że z mocy odesłania kaskadowego do sprawowania kurateli stosuje się, w zakresie nieuregulowanym w przepisach o opiece, przepisy o władzy rodzicielskiej (art. 155 § 2 k.r.o.), zasadne jest odpowiednie stosowanie art. 95 k.r.o. Odrzucić należy jednak nieprzystający do sytuacji osoby częściowo ubezwłasnowolnionej element wychowania, jak również posłuszeństwa, natomiast uwzględnić wyrażony w § 1 obowiązek poszanowania godności i praw osoby poddanej kurateli. Zastosowanie znajdzie nadto zmodyfikowany odpowiednio § 4, na mocy którego kurator przed powzięciem ważniejszych decyzji dotyczących kuranda powinien go wysłuchać, jeżeli rozwój umysłowy, stan zdrowia i stopień jego dojrzałości na to pozwala, oraz uwzględnić w miarę możliwości jego rozsądne życzenia. Należy zauważyć, że stopień zadośćuczynienia przez tak sformułowaną normę wymogom z art. 12 KPON jest umiarkowany. Kurator wprawdzie zobligowany jest do konsultowania swych poczynań z kurandem, co jest stanem pożądanym, jednak obowiązek ten jest osłabiony poprzez ograniczenie do ważniejszych tylko decyzji. W przypadku kurateli zasadnym byłoby konsultowanie z kurandem, co do zasady wszelkich działań w sferze jego autonomii, a jeśli nawet nie poszczególnych drobnych czynności, to przynajmniej ogólnego ich kierunku. Poza tym wydaje się, że kurator powinien mieć obowiązek informowania kuranda o dokonywanych przez siebie czynnościach, nawet tych drobnych, w zakresie uzależnionym od zdolności do rozumienia takich sprawozdań przez kuranda. Tymczasem brak w przepisach k.r.o. wyraźnego ukonstytuowania takiego obowiązku. Można wprawdzie próbować wyprowadzać taką powinność z obowiązku starannego wykonywania czynności przez kuratora, wzmocnionego klauzulą dobra kuranda, jednakże podstawa taka nie jest jednoznaczna i nie zabezpiecza dostatecznie interesu kuranda w bieżącym rozeznaniu własnej sytuacji prawnej. Nie odpowiada to określonemu w art. 12 KPON standardowi respektowania woli i preferencji osoby poddanej kurateli, która

³⁹ Post. SN z dn. 6.01.1975 r., III CRN 440/74, LexPolonica nr 322085.

⁴⁰ O priorytecie prawa kuranda do decydowania o własnym życiu A. Moszyńska, *Komentarz do art. 181 k.r.o.*, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, (red.) M. Habdas, M. Fras, Warszawa 2021, Lex/el, teza 10.

powinna móc dowiadywać się o sprawach jej dotyczących po to, by móc następnie w sposób niewadliwy wyrażać swoją wolę i preferencje.

Ogół czynności kuratora podejmowanych podczas sprawowania kurateli można, na podstawie art. 156 k.r.o. w zw. z art. 178 § 2 k.r.o., podzielić na czynności podejmowane samodzielnie oraz czynności dokonywane za zezwoleniem sądu opiekuńczego, na wniosek kuratora (art. 593 k.p.c. w zw. z art. 605 k.p.c.). Kryterium tego podziału – stopień ważności sprawy (tylko sprawy „ważniejsze” wymagają zezwolenia) – jest nieostre i ocenne. Mając na uwadze różnorodność sytuacji w praktyce, zapewnia ono elastyczność i aktualność, kosztem jednak powstającej niepewności. W doktrynie zaleca się, by w razie wątpliwości, czy sprawa należy do katalogu spraw wymagających zezwolenia, kurator występował o nie do sądu przed dokonaniem czynności⁴¹. Badanie, czy kurator nie podejmuje samowolnie ważniejszych spraw kuranda bez zezwolenia sądu, jest zadaniem sądu w toku nadzoru nad sprawowaniem kurateli. Mając na uwadze standardy z art. 12 KPON należałoby postulować w zakresie wykładni pojęcia „ważniejszej” sprawy, że za taką sprawę powinna być uważana sprawa, w której pomiędzy kuratorem a kurandem powstał konflikt. Respektowanie woli i preferencji kuranda wymaga tego, by jego stanowisko miało rzeczywisty wpływ na jego własną sytuację i by nie mogło być z łatwością przewyciężane przez kuratora działającego wbrew niemu. Sytuację kuranda należy tu stanowczo odróżnić od sytuacji dziecka poniżej 18. roku życia, wobec którego rodzicom przysługuje atrybut wychowania i kierowania wraz z odpowiadającym mu posłuszeństwem dziecka, podczas gdy kurand nie pozostaje pod władzą rodzicielską, zatem wszelkie działania w jego sferze prawnej wbrew jego woli znajdują znacznie słabsze umocowanie.

Art. 159 k.r.o. w zw. z art. 178 § 2 k.r.o. wymienia kategorie spraw, w których kurator nie może reprezentować kuranda⁴², a gdy zachodzi potrzeba ich dokonania, sąd ustanawia w tym celu innego kuratora (art. 99 k.r.o. w zw. z art. 155 § 2 i 178 § 2 k.r.o.). Rozwiązanie to ma na celu wyeliminowanie sytuacji, w których wątpliwa jest bezstronność przedstawiciela, jak to ma miejsce w przypadku, gdy czynność byłaby dokonywana przez przedstawiciela „z samym sobą” albo gdy wchodziłyby w grę interesy któregoś z członków jego rodziny. Rozwiązanie to odpowiada

⁴¹ H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, *Opieka i kuratela. Komentarz do art. 145–184 k.r.o. oraz związanych z nimi regulacji k.p.c.*, Warszawa 2017, s. 93.

⁴² Są to: czynności prawne między osobami pozostającymi pod kuratelą tego samego kuratora oraz czynności prawne między jedną z tych osób a opiekunem albo jego małżonkiem, zstępnyymi, wstępnyymi lub rodzeństwem, chyba że czynność polega na bezpłatnym przysporzeniu na rzecz kuranda.

wymaganemu w art. 12 KPON wyeliminowaniu konfliktu interesów i bezprawnych nacisków i zasługuje na pozytywną ocenę.

Środek przewidziany w art. 160 k.r.o. w zw. z art. 178 § 2 k.r.o. (sporządzenie inwentarza majątku) ma na celu ustalenie stanu majątku kuranda w celu jego skutecznej kontroli. Jako taki nie budzi on wątpliwości co do zasadności jego stosowania. Natomiast środek przewidziany w art. 161 § 1 k.r.o. w zw. z art. 178 § 2 k.r.o. (zobowiązanie do złożenia do depozytu sądowego określonych przedmiotów majątkowych⁴³) należy postrzegać w istocie jako przejaw ingerencji w sferę kompetencji nie tylko kuratora, lecz także kuranda, który na mocy takiego postanowienia traci samodzielność zarządzania tymi przedmiotami, gdyż do ich odebrania konieczne staje się zezwolenie sądu opiekuńczego. Wobec osoby pełnoletniej, którą jest kurand, stosowanie tego środka powinno następować z dużą ostrożnością. Odpowiedniej modyfikacji powinno być natomiast poddane stosowanie względem kuranda art. 161 § 2 k.r.o. w zw. z art. 178 § 2 k.r.o., skąd wynika, że gotówka, która nie jest potrzebna do zaspokajania uzasadnionych potrzeb, powinna być złożona w instytucji bankowej, a jej odebranie jest możliwe przez przedstawiciela tylko za zezwoleniem sądu opiekuńczego. Należy mieć bowiem na uwadze, że kurand jako osoba o ograniczonej zdolności do czynności prawnych posiada w zakresie rozporządzania swoim zarobkiem pełną kompetencję, która może zostać wyłączona/ograniczona przez sąd opiekuńczy tylko z ważnych powodów (art. 21 k.c.). Wobec tego bezwzględny obowiązek opiekuna złożenia gotówki w instytucji bankowej nie powstaje w przypadku kurateli, gdy chodzi o gotówkę pochodzącą z zarobków kuranda.

Kurator ponosi względem kuranda odpowiedzialność odszkodowawczą za nienależyte sprawowanie kurateli, przy czym roszczenie kuranda z tego tytułu przedawnia się z upływem 3 lat od ustania kurateli lub zwolnienia kuratora (art. 164 k.r.o. w zw. z art. 178 § 2 k.r.o.). Termin ten można zaaprobować w świetle standardów z art. 12 KPON, jako że jego bieg rozpoczyna się dopiero wraz z zakończeniem kurateli, przez co jego realizacja może następować swobodnie, bez ryzyka bezprawnego nacisku ze strony kuratora. Na marginesie warto także wspomnieć o analogicznej intencji, która przyświeca regulacji zawieszenia biegu przedawnienia roszczeń w art. 121 p. 2) k.c. co do roszczeń, które przysługują osobom niemającym pełnej zdolności do czynności prawnych przeciwko kuratorowi przez czas sprawowania kurateli. Przepis ten uzupełnia art. 164 k.r.o.,

⁴³ Są to: kosztowności, papiery wartościowe i inne dokumenty.

prowadząc do tego, że dopiero faktyczne ustanie kurateli spowoduje rozpoczęcie dalszego biegu terminu przedawnienia⁴⁴.

6. Nadzór nad sprawowaniem kurateli

Nadzór nad sprawowaniem kurateli normowany w art. 165–168 k.r.o. w zw. z art. 178 § 2 k.r.o. wykonuje sąd opiekuńczy w sposób bieżący, w postaci zróżnicowanych narzędzi o różnym stopniu intensywności: wskazówek, poleceń, żądania od kuratora wyjaśnień i przedstawienia dokumentów, badania sprawozdań kuratora co do osoby kuranda i rachunków z zarządu jego majątkiem, zarządzania ich sprostowania lub uzupełnienia, jak również rozstrzygania w przedmiocie ich zatwierdzenia, a w końcu wydawania odpowiednich zarządzeń, potrzebnych dla zażegnania skutków nienależytego sprawowania kurateli i zapobieżeniu tego na przyszłość.

Sprawozdanie kuratora dotyczące osoby kuranda powinno obejmować dane o stanie zdrowia i jego warunkach bytowych; przy czym na gruncie instytucji opieki postuluje się, by sąd opiekuńczy w toku wykonywania nadzoru co pewien czas wysłuchał podopiecznego, o ile pozwala na to jego rozwój umysłowy i stan zdrowia, w celu weryfikacji sprawozdań i oceny stopnia wywiązania się z obowiązków przez opiekuna⁴⁵. Postulat ten należy odnieść również do nadzoru nad sprawowaniem kurateli, jako że zawsze istnieje ryzyko nierzetelności kuratora przy sporządzaniu sprawozdań, której nie uda się wychwycić, jeśli analiza zostanie ograniczona do badania samego tylko sprawozdania⁴⁶.

O częstotliwości składania sprawozdań i rachunku z zarządu rozstrzyga sąd opiekuńczy; są one składane nie rzadziej niż raz do roku; w praktyce najczęściej dwa razy do roku⁴⁷ w formie ustnej bądź pisemnej (art. 595 k.p.c.). W ten sposób

⁴⁴ Kurator może bowiem jeszcze po ustaniu kurateli prowadzić pilne sprawy związane z zarządem majątkiem kuranda (art. 171 k.r.o. w zw. z art. 178 § 2 k.r.o.). Zob. P. Zakrzewski, [w:] *Komentarz do art. 164 k.r.o.*, [w:] *Kodeks...*, Lex/el., 2021, teza 4.

⁴⁵ Tak na gruncie opieki H. Dolecki, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, (red.) H. Dolecki, T. Sokołowski, Warszawa 2013, s. 976.

⁴⁶ W praktyce wykazano przypadki, w których kuratorzy nadużywali swoich kompetencji ze szkodą dla kuranda, co nie znajdowało odzwierciedlenia w treści sprawozdań – tak D. Olczak-Dąbrowska, *Wybrane...*, s. 134.

⁴⁷ I. Kleniewska, *Praktyka sądowa w zakresie ustanawiania i nadzorowania opieki dla osoby ubezwłasnowolnionej całkowicie*, „Prawo w Działaniu” 2008, nr 4, s. 118.

zostaje zrealizowany wynikający z art. 12 ust. 4 KPON wymóg, by środki związane z korzystaniem ze zdolności prawnej „podlegały regularnemu przeglądowi przez właściwe niezależne i bezstronne władze lub organ sądowy”. Dzięki regularności i obligatoryjności składania przez kuratora okresowych sprawozdań sąd opiekuńczy może interweniować w przypadku, gdyby kurator niewłaściwie sprawował kuratelę, bądź gdyby z okoliczności wynikało, że pierwotnie określony przez sąd opiekuńczy zakres kompetencji kuratora nie odpowiada potrzebom kuranda i wymaga zmiany (rozszerzenia bądź ograniczenia na podstawie art. 181 § 1 k.r.o.). Jeżeli sąd opiekuńczy w toku nadzoru nad wykonywaniem kurateli uzna, że stan umysłowy kuranda uległ poprawie na tyle, że uzasadnione byłoby uchylenie ubezwłasnowolnienia, a żadna z osób legitymowanych takiego wniosku nie złożyła, powinien zawiadomić o tym prokuratora (art. 59 k.p.c.). Na marginesie trzeba podkreślić, że sąd okręgowy może uchylić ubezwłasnowolnienie także z urzędu, jeżeli stwierdzi, że ustały jego przyczyny (art. 559 § 1 k.p.c.). Należy zauważyć, że nadzór sprawowany przez sąd opiekuńczy, ukierunkowany bezpośrednio na weryfikowanie działań kuratora, może pośrednio posłużyć również weryfikacji zasadności dalszego utrzymywania ubezwłasnowolnienia. Pełna realizacja standardów z art. 12 KPON wymagałaby jednak ustanowienia dodatkowego narzędzia weryfikacyjnego ukierunkowanego bezpośrednio na zasadność stosowania instytucji ubezwłasnowolnienia. Powinno ono przybrać postać obligatoryjnej okresowej oceny w tym przedmiocie, dokonywanej albo przez sąd okręgowy, albo przez sąd opiekuńczy przy okazji sprawowania nadzoru nad wykonywaniem kurateli; w tym drugim przypadku – z obowiązkiem zawiadomienia sądu okręgowego o potrzebie uchylenia ubezwłasnowolnienia. *De lege ferenda* należałoby postulować w tym kierunku interwencję ustawodawcy.

7. Zwolnienie kuratora

Kuratela nad osobą ubezwłasnowolnioną częściowo ustaje albo z mocy prawa, w razie uchylenia ubezwłasnowolnienia (art. 181 § 2 k.r.o.) bądź zmiany ubezwłasnowolnienia częściowego na całkowite albo na skutek postanowienia sądu o zwolnieniu kuratora. Zwolnienie może nastąpić z ważnych powodów na żądanie kuratora, a z urzędu – z powodu wystąpienia przeszkody do sprawowania kurateli bądź ze względu na uchybienia przy wykonywaniu kurateli naruszające dobro kuranda, których dopuścił się kurator podczas wykonywania kurateli

(art. 169 k.r.o. w zw. z art. 178 § 2 k.r.o.). Zwolnienie kuratora wiązać się będzie następnie z wyznaczeniem nowego kuratora. Aby zapobiec powstaniu sytuacji, w której osoba ubezwłasnowolniona częściowo pozbawiona byłaby wsparcia pomiędzy zwolnieniem kuratora a ustanowieniem nowego, dotychczasowy kurator obowiązany jest nadal prowadzić pilne sprawy związane z opieką, chyba że sąd opiekuńczy postanowi inaczej. Dzięki temu zachowana jest ciągłość pieczy nad kurandem, co odpowiada standardom z art. 12 KPON.

Postawa kuranda, a zwłaszcza brak jego akceptacji dla poczynań kuratora objawiający się trwałym konfliktem, może wyczerpywać przesłankę ważnego powodu dla zwolnienia kuratora⁴⁸. Legitymacja kuranda do dokonywania czynności w sprawie o zwolnienie kuratora nasuwa jednak wątpliwości. W odniesieniu do małoletnich mających ograniczoną zdolność do czynności prawnych istnieje spór co do tego, czy przysługuje im legitymacja do dokonywania czynności w postępowaniu o pozbawienie bądź ograniczenie władzy rodzicielskiej na podstawie art. 573 § 1 k.p.c.⁴⁹. W doktrynie wyrażono jednak godne poparcia stanowisko, że osoba ubezwłasnowolniona częściowo może wystąpić z wnioskiem o zmianę kuratora⁵⁰. Inicjatywa kuranda może być bowiem istotnym sygnałem, że sprawowanie kurateli przez określoną osobę pozostaje w sprzeczności z dobrem kuranda, zatem sąd powinien ustalić, czy rzeczywiście istnieją powody do zmiany kuratora.

W konsekwencji zwolnienia kurator obowiązany jest złożyć rachunek końcowy z zarządu majątkiem (art. 172 k.r.o.), co dotyczy tylko kuratora, któremu kompetencja do zarządu majątkiem została przyznana. Na gruncie art. 596 k.p.c. problematyczne jest, kogo sąd opiekuńczy ma obowiązek wezwać do wzięcia udziału w badaniu tego rachunku, ponieważ w świetle tego przepisu w przypadku, gdy sprawa dotyczy majątku osoby, która nie ma pełnej zdolności do czynności prawnych, sąd wzywa przedstawiciela ustawowego tej osoby. Jak wynika z wcześniejszych wywodów odnośnie do kompetencji kuratora, kurator nie zawsze ma status przedstawiciela ustawowego (chyba że wykonywanie kontroli w zakresie czynności z art. 17–19 k.c. zostałyby zakwalifikowane jako przejaw przedstawicielstwa). Być może rozsądnym wyjściem w takiej sytuacji byłoby wezwanie do

⁴⁸ Występowanie w praktyce takiej przyczyny zwolnienia kuratora odnotowano w badaniach aktowych: zob. M. Jankowska, *Kuratela...*, s. 65

⁴⁹ Za brakiem legitymacji opowiedział się m.in. P. Pruś, *Komentarz do art. 573 k.p.c.*, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, tom 2, M. Manowska (red.), Lex/el, 2020 r., teza 2, z kolei za przyznaniem legitymacji: J. Bodio, *Komentarz do art. 573 k.p.c.*, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz do art. 1–729*, tom 1, (red.) A. Jakubecki, Lex/el, 2017 r., teza 1.

⁵⁰ M. Jankowska, *Kuratela...*, s. 66.

udziału w badaniu rachunku końcowego zarówno kuratora niebędącego przedstawicielem ustawowym kuranda, jak również samego kuranda.

Należy podkreślić, że sąd opiekuńczy nie jest władny do zakończenia instytucji kurateli, dopóki sąd okręgowy ubezwłasnowolnienia nie uchyli. Dopóki trwa ubezwłasnowolnienie częściowe, zachodzi potrzeba posiadania przez osobę ubezwłasnowolnioną kuratora, którego ustanowienie należy do sądu opiekuńczego. Legitymacja do złożenia wniosku o uchylenie ubezwłasnowolnienia przysługuje jednak osobie ubezwłasnowolnionej (art. 559 § 3 k.p.c.), dzięki czemu może on doprowadzić, poprzez uchylenie ubezwłasnowolnienia, do ustania kurateli. Rozstrzygnięcie sądu okręgowego w przedmiocie dalszego utrzymania ubezwłasnowolnienia opiera się jednak na ocenie ziszczenia przesłanek ubezwłasnowolnienia (art. 16 k.c.), pośród których wola osoby ubezwłasnowolnionej częściowo jest tylko jednym z czynników, które mogą wpływać na ocenę celowości stosowania tej instytucji. Kurand nie ma więc możliwości, by po prostu „zrezygnować” z udzielanej mu pomocy, a jego wola w tym przedmiocie nie musi zostać uszanowana. Pozostaje to w sprzeczności ze standardami art. 12 KPON jako przejaw modelu substytucyjnego wsparcia, w którym stosowana jest ingerencja wbrew woli osoby niepełnosprawnej⁵¹.

Na zakończenie wywodów w przedmiocie zwolnienia kuratora trzeba uznać, że ocena przepisów k.r.o. i k.p.c. dotyczących zwolnienia kuratora pod kątem zgodności ze standardami KPON wypada pozytywnie, pod warunkiem prawidłowej ich wykładni uwzględniającej te standardy, a zwłaszcza zapewniającej kurandowi legitymację do udziału w sprawie o zwolnienie kuratora. Natomiast negatywnie wypada ocena braku wiążącego wpływu kuranda na uchylenie ubezwłasnowolnienia wraz z kuratelą, w czego konsekwencji może on pozostawać pod kuratelą wbrew własnej woli.

8. Wnioski

W podsumowaniu dokonanej analizy trzeba stwierdzić, że instytucja kurateli dla osoby ubezwłasnowolnionej częściowo w pewnym tylko zakresie odpowiada standardom ustanowionym w art. 12 KPON dla środków związanych

⁵¹ Zob. analizę przepisów o ubezwłasnowolnieniu w świetle art. 12 KPON, dokonaną przez M. Domańskiego, *Ubezwłasnowolnienie...*, s. 41–45.

z korzystaniem przez osoby z niepełnosprawnościami ze zdolności prawnej. Na pozytywną ocenę zasługuje m.in.:

- możliwość stosunkowo elastycznego określenia kompetencji kuratora na podstawie art. 181 k.r.o., przy uwzględnieniu potrzeb kuranda;
- brak równoległej kompetencji kuratora do reprezentowania kuranda jako podstawowy model zakresu kurateli z art. 181 k.r.o.;
- możliwość poszerzenia zakresu kompetencji kuranda poprzez oddanie mu określonych przedmiotów majątkowych do swobodnego użytku na podstawie art. 22 k.c. (możliwość ta zachodzi jednak tylko w przypadku rozszerzonych kompetencji kuratora o zarząd majątkiem kuranda);
- możliwość działania kuratora w charakterze pełnomocnika kuranda;
- wyłączenie kompetencji kuratora w sytuacji, gdy nie gwarantuje on bezstronności (art. 159 k.r.o.)
- okresowa weryfikacja funkcjonowania kurateli za pomocą sprawozdań kuratora.

Z kolei pośród elementów niespełniających standardów statuowanych w art. 12 KPON wymienić można m.in.:

- orzekanie w sprawie ubezwłasnowolnienia i w sprawie ustanowienia kuratora przez różne organy, co grozi wystąpieniem dłuższego okresu pomiędzy uprawomocnieniem się pierwszego z orzeczeń a wydaniem drugiego, w którym to okresie osoba ubezwłasnowolniona pozbawiona jest kuratora i w konsekwencji możliwości pełnego uczestnictwa w obrocie;
- brak obowiązku wysłuchania przez sąd opiekuńczy osoby ubezwłasnowolnionej częściowo, dla której ma być ustanowiony kurator, jak również brak obowiązku uwzględnienia woli i preferencji tej osoby co do wyboru osoby kuratora;
- zbyt mało uwypuklony obowiązek wysłuchania kuranda przez kuratora, jak również istniejące ryzyko pomijania woli i preferencji kuranda przy wykonywaniu kurateli, zwłaszcza w przypadku rozszerzenia kompetencji kuranda o reprezentację i zarząd majątkiem kuranda;
- brak obowiązku kuratora bieżącego informowania kuranda o dokonanych czynnościach;
- brak mechanizmu umożliwiającego przewyższenie przez kuranda braku zgody kuratora na dokonanie czynności z art. 17–19 k.c.;
- brak mechanizmu okresowo weryfikującego zasadność utrzymywania kurateli i ubezwłasnowolnienia. Mechanizm nadzoru sądu opiekuńczego nad sprawowaniem kurateli jest w tym przedmiocie niewystarczający.

MAŁGORZATA BALWICKA-SZCZYRBA¹

c) Kuratela dla osoby niepełnosprawnej w świetle standardów wynikających z art. 12 KPO

1. Wprowadzenie

Zgodnie z obowiązującymi standardami ochrony praw człowieka każdy człowiek jest równy wobec prawa, a państwo, i istniejący w nim system prawny, powinno być ostatecznym strażnikiem osób, które nie mogą same zadbać o swoje prawa i interesy². W obszarze mechanizmów ochronnych istotną rolę odgrywają prawne narzędzia wsparcia określonych podmiotów, w tym także instytucje tzw. prawa opiekuńczego – opieki i kurateli. Mają one charakter powszechny w tym znaczeniu, że ustanawia się je dla każdego potrzebującego pieczy, pomocy czy wsparcia, na zasadach prawnie określonych.

Wymaga zaakcentowania doniosłość społeczna analizowanych w niniejszym opracowaniu zagadnień odnoszących się do jednego z takich narzędzi – instytucji kurateli dla osoby niepełnosprawnej. W Polsce żyje bowiem około 4,5 miliona osób z niepełnosprawnościami³, zauważa się przy tym, iż sądowe ustanawianie kuratora dla tej grupy osób w Polsce ma tendencję wzrostową⁴. Istnienie odpowiednich rozwiązań prawnych, spójnych ze standardami międzynarodowymi, jest absolutną podstawą należytej ochrony i wsparcia tychże osób.

Należy we wstępie podkreślić, iż zgodnie z nowoczesnym podejściem do niepełnosprawności unormowania prawne dotyczące osób z niepełnosprawnościami nie powinny mieć charakteru dyskryminującego, a w przypadkach, gdy z uwagi na sytuację bądź cechy danej osoby jest to konieczne charakter

¹ Małgorzata Balwicka-Szczyrba – Uniwersytet Gdański, Polska, ORCID: 0000-0002-7981-5602

² W systemie prawnym *common law* koncepcja ta jest określana jako *parens patriae*. Zob. szerzej R. Dinerstein, E.G. Grewal, J. Martinis, *Emerging international trends and practices in guardianship law for people with disabilities*, „ILSA Journal of International & Comparative Law” 2016, vol. 22, s. 436.

³ Zgodnie z danymi z konferencji prasowej Biura Rzecznika Praw Obywatelskich z dnia 21.01.2016 r. Materiał dostępny na stronie: Rzecznik Praw Obywatelskich (brpo.gov.pl).

⁴ Zob. badania przeprowadzone przez D. Olczak-Dąbrowską, *Wybrane rodzaje kurateli w praktyce sądowej*, „Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne” 2014, nr 17, s. 102.

wspierający i wyrównujący. Nowoczesny model ochronny opiera się bowiem na założeniu, że osoby te powinny być widziane przez system prawny nie jako przedmiot działań medycznych czy opieki, ale równoprawny podmiot prawa⁵. W konsekwencji rozwiązania prawne ich dotyczące powinny być zróżnicowane i dostosowane do różnych form niepełnosprawności, w zależności od potrzeb tej grupy osób. W takim ujęciu uwaga podmiotów stanowiących i stosujących prawo powinna skupiać się na wyrównaniu szans osób z niepełnosprawnościami, aby mogły one jak najpełniej uczestniczyć w obrocie cywilnoprawnym. Odpowiednie działania prawne nie powinny wpływać jednak na uprzywilejowanie pozycji tej grupy osób w obrocie „cywilnoprawnym, kosztem innych, lecz wyważenie interesów wszystkich jego uczestników tak, by pozycja strony słabszej była odpowiednio wzmocniona i aby przywrócić równowagę stron, zachwianą z uwagi na problemy natury zdrowotnej. Rekomendowane jest wprowadzanie narzędzi opartych na tzw. modelu *supported decision making*⁶.

Przedmiotem niniejszego opracowania jest instytucja kurateli dla osoby niepełnosprawnej, która została uregulowana w art. 183 k.r.o.⁷ Instytucja ta zosta-

⁵ Zob. m.in. M. Domański, *Ubezważnowolnienie w prawie polskim a wybrane aspekty międzynarodowej ochrony praw człowieka*, „Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne” 2014, nr 17, s. 10 i lit. tam przywołana.

⁶ Tak m.in. M. Domański, *Ubezważnowolnienie...*, s. 11; M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrak, *Instytucja ubezważnowolnienia w perspektywie unormowań Konstytucji RP oraz konwencji o prawach osób niepełnosprawnych*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2018, tom XL, s. 166; U. Ernst, *Ubezważnowolnienie*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2010, nr 4, s. 31.

⁷ Art. 183 k.r.o. stanowi, iż dla osoby niepełnosprawnej ustanawia się kuratora, jeżeli osoba ta potrzebuje pomocy do prowadzenia wszelkich spraw albo spraw określonego rodzaju lub do załatwienia poszczególnej sprawy. Instytucja kuratora dla osoby niepełnosprawnej została zmodyfikowana ustawą z 28 lipca 2023 r. o zmianie ustawy Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2023, poz. 1606), która wejdzie w życie 15 lutego 2024 r. Zdecydowanie uelastyczniony został zakres czynności, do których kurator może zostać umocowany. Pociągnęło to za sobą rewizję ogólnej natury tej kurateli. Sąd opiekuńczy *expressis verbis* został wyposażony w kompetencję do umocowania kuratora osoby niepełnosprawnej do reprezentowania tej osoby (art. 183 § 1¹ k.r.o.). Przy wyborze kuratora i określeniu zakresu jego obowiązków oraz uprawnień sąd opiekuńczy uwzględni w szczególności sposób funkcjonowania osoby niepełnosprawnej, w tym w zakresie jej funkcji intelektualnych oraz sposobu porozumiewania się z otoczeniem (art. 183 § 1³ k.r.o.). Natura i zakres kurateli dla osoby niepełnosprawnej będą mogły zostać ukształtowane przez sąd w sposób adekwatny do potrzeb tej osoby. Sąd podejmując decyzję o charakterze i zakresie kurateli, będzie brał pod uwagę wszystkie okoliczności mające istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia konkretnej sprawy. Ponadto będzie zobowiązany do wysłuchania osoby z niepełnosprawnością przed podjęciem decyzji o ustanowieniu dla niej kurateli, chyba że brak możliwości jakiegokolwiek porozumienia się z nią zostanie potwierdzony przez lekarza (art. 600 § 3 k.p.c.). Osoba z niepełnosprawnością będzie mogła wskazać kandydata na kuratora (art. 183 § 1² k.p.c.).

nie poddana analizie w kontekście spełniania standardów określonych w art. 12 Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych (zwana w dalszej części opracowania także KPON). Rozważania dotyczyć będą w pierwszej kolejności zagadnień terminologicznych i systemowych, w dalszej – właściwej – materialnoprawnych i procesowych aspektów ustanowienia kuratora dla osoby niepełnosprawnej.

We wstępie należy postawić tezę, iż instytucja kurateli dla osoby niepełnosprawnej w swoim obecnym kształcie w znacznym stopniu realizuje gwarancje wynikające z art. 12 wskazanej Konwencji. Istnieją jednak obszary, które zostaną określone w opracowaniu, co do których warte rozważenia byłoby działanie legislacyjne, mające na celu zwiększenie spójności z zobowiązaniami Polski objętymi Konwencją.

Artykuł 183 k.r.o. oraz art. 600 k.p.c. zostały zmienione ustawą z 28 lipca 2023 r. o zmianie ustawy Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw⁸, która wejdzie w życie 15 lutego 2024 r. W wyniku tej zmiany regulacja zawarta w art. 183 k.r.o. oraz art. 600 k.p.c. spełni wiele ze sformułowanych poniżej postulatów. Niniejszy rozdział nie tylko przedstawia stan prawny aktualny na moment zakończenia nad nim prac, lecz również wskazuje, które postulaty *de lege ferenda* zostały uwzględnione nowelizacją z 28 lipca 2023 r., a które nadal pozostają aktualne. Wiele uwag i spostrzeżeń dotyczących art. 183 k.r.o. w jego brzmieniu sprzed 15 lutego 2024 r. pozostanie nadal aktualne.

2. Standardy wynikające z art. 12 KPON

Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych⁹ jest uznawana za „najbardziej znane na świecie narzędzie ochrony praw osób z niepełnosprawnościami”¹⁰. Zauważa się, że wprowadziła ona nowy model postrzegania niepełnosprawności, oparty na prawach człowieka. Jest to model społeczny, zbudowany na czynnikach systemowych i względach równościowych, a nie na postrzeganiu medycznym¹¹. Celem Konwencji, zgodnie z jej art. 1, stało się popieranie, ochrona i zapewnienie

⁸ Dz.U. z 2023, poz. 1606.

⁹ Konwencja została sporządzona w Nowym Jorku 13.12.2006 r., podpisana przez Polskę w dniu 30.03.2007 r. i ratyfikowana dnia 6.09.2012 r., Dz.U. z dn. 25.10.2012 r., poz. 1169.

¹⁰ Tak R. Dinerstein, E.G. Grewal, J. Martinis, *Emerging international...*, s. 439.

¹¹ Zob. F. Beaupert, L. Steele, P. Gooding, *Introduction to Disability, Rights and Law Reform in Australia: Pushing Beyond Legal Futures*, „Law in Context” 2017, vol. 35, nr 2, s. 1–2.

pełnego i równego korzystania ze wszystkich praw człowieka i podstawowych wolności przez wszystkie osoby niepełnosprawne oraz popieranie poszanowania ich przyrodzonej godności.

Art. 12 KPON, odnoszący się do równości wobec prawa, wprowadza konkretne standardy ochrony osób z niepełnosprawnościami oraz gwarancje ich realizacji. Standardy te i gwarancje powinny mieć odzwierciedlenie w unormowaniach prawnych przyjętych w ramach danego państwa-strony. Wymaga podkreślenia, iż Komitet ds. osób niepełnosprawnych, powołany zgodnie z art. 34 KPON, w Komentarzu do art. 12 KPON uznał prawo do równego traktowania za obowiązujące generalnie, a zatem brak jest możliwości jego ograniczenia. Równość i niedyskryminacja zostały w nim uznane za kamień węgielny gwarantowanej ochrony¹².

Pierwszym standardem wynikającym z art. 12 KPON jest prawo uznania osób niepełnosprawnych za podmioty prawa.

Drugim, gwarancją zdolności prawnej na równi z innymi podmiotami we wszystkich aspektach życia. Wymaga przy tym wy tłumaczenia, że użyte w art. 12 ust. 2 KPON pojęcie *legal capacity* w polskim przekładzie zostało sformułowane w sposób niewłaściwy, tj. według tłumaczenia dosłownego jako „zdolność prawna”. Trafnie podnosi się, że określenie to, biorąc pod uwagę pełną treść art. 12 KPON, odnosi się nie tylko do płaszczyzny statycznej podmiotowości, lecz także płaszczyzny dynamicznej¹³. Ideę Konwencji lepiej odzwierciedlałoby zatem określenie „zdolność w sferze prawa”, obejmujące zarówno zdolność prawną, jak i zdolność do czynności prawnych¹⁴.

Trzecim standardem wynikającym z art. 12 KPON jest zobowiązanie państw do podjęcia odpowiednich środków w celu zapewnienia osobom niepełnosprawnym dostępu do wsparcia, którego mogą potrzebować przy korzystaniu ze zdolności prawnej. Wymaga przy tym podkreślenia, iż przewidziane w prawie

¹² Komitet Praw Osób Niepełnosprawnych, General comment No. 6 (2018) on equality and non-discrimination, dostępny na stronie: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD/C/GC/6&Lang=en.

¹³ M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, *Instytucja ubezwłasnowolnienia...*, s. 152.

¹⁴ Zob. szerzej M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, *Instytucja ubezwłasnowolnienia...*, s. 152; M. Domański, *Ubezwłasnowolnienie...*, s. 33; A. Błaszczak, *Zastrzeżenia i oświadczenia interpretacyjne Polski do Konwencji o prawach osób z niepełnosprawnościami*, [w:] *Prawa osób z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną w świetle międzynarodowych instrumentów ochrony praw człowieka*, (red.) D. Pudżianowska, Warszawa 2014, s. 35; S. Gurbai, *Ograniczanie czy respektowanie zdolności do czynności prawnych osób dorosłych z niepełnosprawnościami?*, [w:] *Prawa osób z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną w świetle międzynarodowych instrumentów ochrony praw człowieka*, (red.) D. Pudżianowska, Warszawa 2014, s. 68–69.

krajowym narzędzia wsparcia osób z niepełnosprawnościami przyznają pierwszeństwo woli i preferencjom osoby niepełnosprawnej.

Po czwarte, zgodnie z ust. 4 art. 12 KPON, państwa-strony zagwarantują, że wszelkie środki związane z korzystaniem ze zdolności prawnej obejmować będą odpowiednie i skuteczne zabezpieczenia w celu zapobiegania nadużyciom, zgodnie z międzynarodowym prawem praw człowieka. Zabezpieczenia zapewnią, że środki związane z korzystaniem ze zdolności prawnej będą respektowały prawa, wolę i preferencje osoby, będą wolne od konfliktu interesów i bezprawnych nacisków, będą proporcjonalne i dostosowane do sytuacji danej osoby, będą stosowane przez możliwie najkrótszy czas i będą podlegały regularnemu przeglądowi przez właściwe niezależne i bezstronne władze lub organ sądowy. Zabezpieczenia powinny być proporcjonalne do stopnia, w jakim takie środki wpływają na prawa i interesy danej osoby. Należy zatem przyjmować, iż tak rozumiane działania powinny być oparte na narzędziach o charakterze wspierającym, wg modelu *supported decision making*¹⁵. Realność pomocy i dostosowanie do sytuacji danej osoby, przy poszanowaniu jej autonomii, powinny stanowić priorytet modelu wspierającego.

Po piąte, państwa-strony podejmą wszelkie odpowiednie i efektywne środki celem zagwarantowania równego prawa osób niepełnosprawnych do posiadania i dziedziczenia własności, kontroli własnych spraw finansowych oraz do jednakowego dostępu do pożyczek bankowych, hipotecznych i innych form kredytów oraz zapewnią, że osoby niepełnosprawne nie będą samowolnie pozbawiane własności.

3. Niepełnosprawność – zagadnienia definicyjne

Podejście ustawodawcy do terminu „niepełnosprawność” jest co najmniej dwojaki. Istnieją akty prawne, w których ustawodawca powołuje się na to pojęcie, jednakże go nie definiuje. Można spotkać także regulacje zawierające definicję legalną, zawężającą zakres omawianego pojęcia do elementów wskazanych w jej treści. Przykładem pierwszego podejścia są przepisy kodeksu rodzinnego i opiekuńczego – tak zwłaszcza art. 112⁶ k.r.o., dotyczący pieczy zastępczej nad niepełnosprawnym dzieckiem, czy art. 135 § 2 k.r.o., określający sposób wykonania

¹⁵ Zob. M. Domański, *Ubezłasnowolnienie...*, s. 11.

obowiązku alimentacyjnego względem osoby niepełnosprawnej. Problem użycia terminu „niepełnosprawność”, bez nawet przykładowego wyliczenia jego składników, dotyczy także art. 183 k.r.o., regulującego instytucję kuratora. W tym zakresie stan prawny nie ulegnie zmianie po wejściu w życie ustawy z 28 lipca 2023 r. o zmianie ustawy Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw, która dotyczy w szczególności art. 183 k.r.o. i art. 600 k.p.c., co ma nastąpić dnia 15 lutego 2024 roku.

Istnieją również akty prawne, w których ustawodawca zdefiniował w sposób wyraźny pojęcia „niepełnosprawności”. W Karcie praw osób niepełnosprawnych, przyjętej uchwałą Sejmu RP z dnia 1 sierpnia 1997 r. – Karta praw osób niepełnosprawnych¹⁶, za osoby niepełnosprawne uznano osoby, których sprawność fizyczna, psychiczna lub umysłowa trwale lub okresowo utrudnia, ogranicza lub uniemożliwia życie codzienne, naukę, pracę oraz pełnienie ról społecznych. Jako przykład regulacji rangi ustawowej warto wskazać na ustawę z 27.08.1997 r.¹⁷ O rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych, która definiuje niepełnosprawność w art. 2 pkt 10 jako trwałą lub okresową niezdolność osoby do wypełniania ról społecznych z powodu stałego lub długotrwałego naruszenia sprawności organizmu, w szczególności powodującą niezdolność do pracy.

Odnosząc się do wskazanych powyżej koncepcji legislatora wydaje się, iż wprowadzenie w niektórych aktach prawnych pojęcia „niepełnosprawność” bez jego szczegółowego zdefiniowania jest celowym działaniem ustawodawczym. Przechodząc na grunt art. 183 k.r.o., zabieg ten jawi się jako korzystny. Ustawodawca nie zawęża bowiem tego terminu do konkretnych właściwości/cech danej osoby, pozwalając na szerokie jego ujęcie, uwzględniające wskazówki wynikające zarówno z zasad polskiego systemu prawnego, jak i standardów międzynarodowych. Podejście to jest spójne z Konwencją o prawach osób niepełnosprawnych, która wprowadza szerokie rozumienie „niepełnosprawności”, zaliczając do grona osób niepełnosprawnych osoby, które mają długotrwale naruszoną sprawność fizyczną, lecz także psychiczną, intelektualną lub w zakresie zmysłów co może, w oddziaływaniu z różnymi barierami, utrudniać im pełny i skuteczny udział w życiu społecznym, na zasadzie równości z innymi osobami. Należy podzielić stanowisko, że szeroką definicję konwencyjną „niepełnosprawności” można stosować wobec braku definicji ustawowej w k.r.o.¹⁸ Jest ona zbieżna z definicją ze

¹⁶ M.P. Nr 50, poz. 475.

¹⁷ Dz.U. z 2020, poz. 426 ze zm.

¹⁸ Tak A. Sylwestrzak, *Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych a unormowania kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, „Acta Iuris Stetinensis” 2014, nr 6, s. 621. Kodeks rodzinny po wielkich nowelizacjach.

Słownika języka polskiego PWN, określającą osobę niepełnosprawną jako osobę, która nie osiąga pełnej zdolności „fizycznej lub psychicznej”¹⁹.

Próbę definiowania niepełnosprawności można także znaleźć w orzecznictwie sądowym. Tutaj, poza wskazanymi powyżej fizycznymi i psychicznymi aspektami tego pojęcia, uwaga jest zwracana również na społeczny wymiar niepełnosprawności. Przykładowo, w świetle wyroku SN z dnia 20.08.2003 r.²⁰ niepełnosprawność oznacza nie tylko naruszenie sprawności organizmu, ale również utrudnienie, ograniczenie bądź niemożność wypełniania ról społecznych jako elementu uczestnictwa w życiu społecznym. Z kolei w wyr. WSA w Warszawie z dnia 29.11.2006 r. wskazuje się, iż niepełnosprawnością jest stan fizyczny, psychiczny, umysłowy trwale lub okresowo utrudniający, ograniczający bądź uniemożliwiający wypełnianie ról społecznych, a w szczególności zdolności do wykonania pracy zawodowej. Akcentuje się dodatkowo, iż niepełnosprawność jest szerszym pojęciem niż inwalidztwo, co można wywodzić właśnie z owego społecznego wymiaru skutków niepełnosprawności.

Na gruncie wywodów terminologicznych warto podkreślić, iż polski ustawodawca początkowo nie posługiwał się terminem „osoba niepełnosprawna”, ale „osoba ułomna”. Instytucja kuratora dla osoby ułomnej (taka była bowiem nazwa poprzednika obecnej instytucji kuratora dla osoby niepełnosprawnej) była uregulowana już w dekrecie Prawo opiekuńcze z dnia 14.05.1946 r.²¹ Jego art. 57 § 1 wskazywał, że dla osób ułomnych, w szczególności ślepych, głuchych i niemych, ustanawia się na ich wniosek kuratora, jeżeli potrzebują pomocy do prowadzenia swoich spraw lub spraw określonego rodzaju. Art. 57 § 1 dekretu przewidywał zatem otwarty katalog ułomności, których wystąpienie mogło stanowić podstawę ustanowienia kuratora, eksponując niepełnosprawności związane z wadami wzroku, słuchu i mowy. Ustawodawca zastosował tu zatem mieszany model regulacyjny – katalog przykładowy, lecz nakierowany na pewną grupę cech. Pomimo że kodeks rodzinny z 1950 r. nie wprowadzał instytucji kurateli dla osoby ułomnej, została ona ujęta w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym z 1964 r. Akt ten w początkowym swoim brzmieniu nadal nie posługiwał się pojęciem osoby niepełnosprawnej, ale osoby ułomnej. Pojęcie to dopiero po wielu latach, tj. z dniem 7.10.2007 r.²², zostało zastąpione terminem „osoba

¹⁹ *Słownik języka polskiego PWN*, dostępny na stronie: <https://sjp.pwn.pl/slowniki/niepe%C5%82nosprawno%C5%9B%C4%87.html>

²⁰ Wyr. SN z dnia 20.08.2003 r., II UK 386/02, LEX nr 107174.

²¹ Dz.U. z 1946, Nr 20, poz. 130.

²² Ustawą z 09.05.2007 r. o zmianie ustawy Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. Nr 121, poz. 831.

niepełnosprawna”. Jak wskazuje się w uzasadnieniu projektu ustawy nowelizującej²³, określenie „osoba ułomna” uznano za pejoratywne ze względu na coraz powszechniejsze używanie zobiektywizowanego określenia „osoba niepełnosprawna”. Trafnie zauważono, iż brak odpowiedniej i nienacechowanej negatywnie nazwy dla instytucji mógł zniechęcać osoby niepełnosprawne do występowania z wnioskami o ustanowienie kuratora.

W ramach rozważań związanych ze stosowaną terminologią należy wyeksponować słuszny osąd, iż bardziej trafnym pojęciem niż „osoba niepełnosprawna”, w świetle prezentowanego w tym opracowaniu nowoczesnego podejścia, jest określenie „osoba z niepełnosprawnością”²⁴. Tłumaczony na język angielski tytuł Konwencji to *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, a więc jest to Konwencja o prawach osób z niepełnosprawnościami, a nie Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych. Zatem zdecydowanie w tym duchu, traktującym niepełnosprawność w aspekcie właściwości danej osoby, a nie w aspekcie podmiotowym, powinny nastąpić zmiany terminologiczne pojęć używanych przez polskiego ustawodawcę²⁵. Ujęcie akcentujące właściwości a nie osobę ma charakter zdecydowanie mniej piętnujący i w szerszym zakresie gwarantuje poszanowanie godności danej osoby, zagwarantowane w art. 12 KPON. Uwagę tę należy odnieść do omawianej w niniejszym opracowaniu instytucji kurateli dla osoby niepełnosprawnej z art. 183 k.r.o. *De lege ferenda* osoba kuratora tam przywołana powinna otrzymać nazwę odnoszącą się do niepełnosprawności jako cechy, przy czym zauważając szeroki zakres możliwej „niepełnosprawności”, warto już w samej nazwie akcentować jej wymiar fizyczny bądź psychiczny. W konsekwencji osoba kuratora z art. 183 k.r.o. nosiłaby nazwę: kurator dla osoby z niepełnosprawnością fizyczną lub psychiczną, a sama instytucja – kurateli dla osoby z niepełnosprawnością fizyczną lub psychiczną. Ten postulat pozostanie aktualny po wejściu w życie ustawy z 28 lipca 2023 roku o zmianie ustawy Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw., która dotyczy w szczególności art. 183 k.r.o., co ma nastąpić dnia 15 lutego 2024 roku.

²³ Uzasadnienie projektu ustawy z dnia 09.05.2007 r. o zmianie ustawy Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw.

²⁴ Tak m.in. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, *Instytucja ubezwłasnowolnienia...*, s. 158; W. Rożdżeński, *Wykorzystanie instytucji kurateli dla osoby niepełnosprawnej dla realizowania czynności właściwych pełnomocnictwu zdrowotnemu*, „Przegląd Prawa Medycznego” 2021, nr 1–2, s. 125.

²⁵ Tak też M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, *Instytucja ubezwłasnowolnienia...*, s. 158.

4. Kurator dla osoby niepełnosprawnej a pozostałe środki ochrony prawnej interesów osób z niepełnosprawnościami w obrocie prawnym

Kuratela stanowi formę ograniczonej i częściowej pieczy nad osobą lub majątkiem²⁶. Kuratelę dla osoby niepełnosprawnej, wobec zróżnicowanych form kurateli prawem przewidzianych, kwalifikuje się, podobnie jak kuratelę nad osobą częściowo ubezwłasnowolnioną, jako typ kurateli trwałej o znacznym zakresie²⁷. Instytucja kuratora dla osoby niepełnosprawnej stanowi jedno z narzędzi uregulowanych przez polski system prawny dla ochrony tej grupy osób. W rozważaniach wstępnych warto uplasować to narzędzie na tle pozostałych instytucji dedykowanych osobom z niepełnosprawnościami.

W nauce prawa cywilnego zaproponowano podział unormowań odnoszących się do sytuacji osób niepełnosprawnych na trzy grupy²⁸. Po pierwsze, środki zmierzające do ochrony i zabezpieczenia interesów osoby niepełnosprawnej. W ramach tej grupy wyróżnia się przykładowo narzędzia prawne zmierzające do wyrównania szansy uczestnictwa w obrocie osób faktycznie niezdolnych do skorzystania ze środków zwykłych (np. forma zastępcza podpisu – art. 79 k.c.). Po drugie, środki zmierzające do ochrony interesów osób trzecich, naruszonych (zagrożonych) wskutek niepełnosprawności jednego z uczestników obrotu. Tutaj przykładem są unormowania wprowadzające odpowiedzialność za szkodę wyrządzoną przez osobę niepełnosprawną, w związku z jej ułomnością. Po trzecie, środki zapewniające bezpieczeństwo obrotu poprzez zakaz korzystania przez osoby niepełnosprawne z określonych instytucji prawnych ze względu na niezdolność do prawidłowej realizacji celów tych instytucji, przykładowo zakazy adresowane do osób głuchych i niemych, które nie mogą sporządzić testamentu allograficznego (art. 951 § 3 k.c.) czy przepisy o niezdolności do bycia świadkiem przy sporządzaniu testamentu (art. 956 k.c.)²⁹.

W tak zakrojonym spektrum spraw odnoszących się do osób z niepełnosprawnościami uplasowanie instytucji kurateli dla osoby niepełnosprawnej, w większości przypadków, może być dwupłaszczyznowe. Po pierwsze, jest to instytucja mająca na celu ochronę praw i interesów osób z niepełnosprawnościami.

²⁶ H. Haak, *Opieka i kuratela. Komentarz*, Toruń 2004, s. 267.

²⁷ Tak J. Strzebińczyk, [w:] *System Prawa Prywatnego. Prawo rodzinne i opiekuńcze*, tom 12, (red.) T. Smoczyński, J. Strzebińczyk, Warszawa 2011, s. 906.

²⁸ A. Sylwestrzak, *Kurator dla osoby niepełnosprawnej*, „Przegląd Sądowy” 2014, nr 9, s. 17 i przykłady tam wskazane.

²⁹ Tamże, s. 17.

Instytucja ta pełni bowiem funkcję pomocową. Można jednak uznać, że realizuje ona także, co najmniej w niektórych przypadkach, funkcję zmierną do ochrony interesów osób trzecich, naruszonych (zagrożonych) wskutek niepełnosprawności jednego z uczestników obrotu. Skoro bowiem kurator powinien dbać o interesy kuranda, to także o prawidłowość czynności faktycznych i prawnych z jego udziałem. Należycie sprawowana pomoc kuratora dla osoby niepełnosprawnej, w tym jego funkcja doradcza, wpływa na sytuację pozostałych uczestników obrotu. Instytucja kurateli dla osoby niepełnosprawnej ma zatem cechy właściwe dla pierwszej i drugiej ze wskazanych powyżej grup narzędzi. Wielość funkcji instytucji kurateli dla osoby niepełnosprawnej, a w szczególności jej wymiar ochronny wobec kuranda, lecz, w dużej liczbie przypadków, także osób trzecich, należycie realizuje gwarancje wynikające z art. 12 KPN w zakresie zapewnienia prawidłowego uczestnictwa osób z niepełnosprawnościami w obrocie prawnym. Wymaga zwłaszcza zaakcentowania, że w powyższym rozumieniu instytucja kurateli dla osoby niepełnosprawnej stanowi narzędzie oparte na tzw. *supported decision making* (modelu wspieranego podejmowania decyzji), który jest zgodny z art. 12 KPN, jako nieograniczający udziału osoby niepełnosprawnej w obrocie cywilnoprawnym, a ją wspierającym³⁰. Zmiana art. 183 k.r.o., która wejdzie w życie dnia 15 lutego 2024 roku, dostarcza dodatkowych argumentów przemawiających za taką oceną kurateli dla osoby niepełnosprawnej.

5. Aspekty materialnoprawne ustanowienia kuratora dla osoby niepełnosprawnej

W świetle art. 183 k.r.o. dla osoby niepełnosprawnej ustanawia się kuratora, jeżeli osoba ta potrzebuje pomocy do prowadzenia wszelkich spraw albo spraw określonego rodzaju lub do załatwienia poszczególnej sprawy. Przesłankami ustanowienia kuratora są zatem: po pierwsze niepełnosprawność, po drugie, potrzeba pomocy, która to potrzeba odnosi się albo do wszelkich spraw, albo do spraw określonego rodzaju bądź do załatwienia poszczególnej sprawy. Przesłanki te muszą zostać spełnione łącznie. Przesłanki ustanowienia kurateli dla osoby niepełnosprawnej pozostaną niezmienione również po zmianie art. 183 k.r.o., która wejdzie w życie dnia 15 lutego 2024 roku.

³⁰ Tak też D. Olczak-Dąbrowska, *Wybrane rodzaje kurateli w praktyce sądowej*, „Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne” 2014, nr 17, s. 103.

We wstępie prowadzonych rozważań ukazano szerokie rozumienie pojęcia „niepełnosprawność”, właściwe także dla wykładni tego terminu zgodnie z art. 183 k.r.o. Należy dodać, iż już w okresie obowiązywania regulacji odnoszących się do kuratora dla osoby ułomnej w nauce kwestionowano zawężające rozumienie pojęcia „ułomności”. Zwracano przede wszystkim uwagę, iż pojęcie ułomności (a zatem, jak należy wywodzić, także niepełnosprawności) nie powinno być interpretowane ściśle ze względów humanitarnych³¹. Podejście takie spójne jest ze standardami z art. 12 KPON.

Definiując osobę niepełnosprawną w rozumieniu art. 183 k.r.o., jako uprawnioną do wystąpienia o ustanowienie kuratora, należy wprowadzić jednak pewne kryteria podmiotowe. Po pierwsze, wskazać należy, że kurator z art. 183 k.r.o. może być ustanowiony wyłącznie na rzecz osoby, która ma pełną zdolność do czynności prawnych³². W konsekwencji instytucja kurateli dla osoby niepełnosprawnej nie znajdzie zastosowania w stosunku do osób małoletnich, te osoby nie mają bowiem pełnej zdolności do czynności prawnej i są reprezentowane przez przedstawicieli ustawowych. *De lege lata* kurator ustanowiony na podstawie art. 183 k.r.o. ma pomagać osobie niepełnosprawnej, a nie ją zastępować. Ta cecha charakterystyczna kurateli dla osoby niepełnosprawnej pozostanie aktualna również po zmianie art. 183 k.r.o., która wejdzie w życie 15 lutego 2024 roku. Bez względu na to, czy kurator będzie umocowany do reprezentowania kuranda, czy też nie, osoba ta zachowa zdolność do czynności prawnych w dotychczasowym zakresie tak długo, jak długo nie zostanie ona ograniczona na jakiegokolwiek innej podstawie.

Także w przypadku osoby, dla której ustanowiono doradcę tymczasowego, ustanowienie kuratora z art. 183 k.r.o. jest niezasadne, albowiem osoba niepełnosprawna ma w tym przypadku zapewnioną pomoc³³.

W związku z szerokim ujęciem „niepełnosprawności” kuratela, zgodnie z art. 183 k.r.o., jest ustanawiana z powodu kalectwa, ale też z uwagi na wszelkie stany organizmu, które utrudniają zajmowanie się własnymi sprawami³⁴. W orzecznictwie do takich okoliczności zalicza się zwłaszcza choroby utrudniające poruszanie się i komunikację czy nieporadność spowodowaną podeszłym

³¹ Tak zwłaszcza A. Józefowicz, *Kuratela ustanawiana dla osób ułomnych*, „Nowe Prawo” 1975, nr 7–8, s. 982. Zob. też W. Ziętek, *Kurator dla osoby ułomnej – de lege ferenda*, „Rodzina i Prawo” 2007, nr 2, s. 982.

³² Por. A. Józefowicz, *Kuratela...*, s. 983; D. Olczak-Dąbrowska, *Wybrane rodzaje kurateli...*, s. 96.

³³ Tak A. Sylwestrzak, *Kurator dla osoby...*, s. 21.

³⁴ Zob. m.in. A. Sylwestrzak, *Kurator...*, s. 19.

wiek³⁵. Potwierdzają to badania przeprowadzone przez D. Olczak-Dąbrowską wykazujące, że choroby związane ze starzeniem, w szczególności choroba Alzheimera, Parkinsona, czy zespół otępienny, występowały w prawie połowie spraw o ustanowienie kuratora³⁶.

Trafnie przyjmuje się ponadto, iż niepełnosprawność na gruncie art. 183 k.r.o. nie obejmuje z zasady choroby psychicznej, gdyż ta stanowi przesłankę ubezwłasnowolnienia, a nie ustanowienia kuratora dla osoby niepełnosprawnej³⁷. Jedynie choroba psychiczna o lekkim przebiegu, który nie uzasadnia ubezwłasnowolnienia, mogłaby stać się podstawą do ustanowienia kuratora dla osoby niepełnosprawnej³⁸. Należy przyjmować, iż osoba niepełnosprawna, dla której ma zostać ustanowiony kurator, jest w stanie kierować swoim postępowaniem, a także samodzielnie o sobie decydować, a zatem nie są spełnione przesłanki ubezwłasnowolnienia całkowitego bądź częściowego. Dla zaakcentowania także psychicznego wymiaru możliwej niepełnosprawności, uzasadniającej ustanowienie kuratora, warto w treści art. 183 k.r.o. uszczegółwić przesłankę zastosowania tej instytucji, którą stanowiłaby niepełnosprawność fizyczna lub psychiczna.

Drugą przesłanką z art. 183 k.r.o. jest potrzeba pomocy istniejąca po stronie osoby niepełnosprawnej. Potrzeba pomocy odnosi się albo do wszelkich spraw, albo do spraw określonego rodzaju, bądź do załatwienia poszczególnej sprawy. W konsekwencji możliwe jest ustanowienie kurateli o charakterze incydentalnym, przy czym najczęściej będzie to jednak pomoc stała. Samo pojęcie „sprawy” może dotyczyć szerokiej kategorii czynności faktycznych i prawnych, jednakże jedynie w celu zapewnienia ochrony prawnej. Trafnie zauważa się, że poza sferą prawną jest zapewnienie pieczy czysto faktycznej, jak np. dotrzymanie towarzysstwa³⁹. Sprawy objęte wsparciem kuratora mogą dotyczyć zarówno osoby, jak i majątku kuranda.

W wyżej zaprezentowanym ujęciu rozwiązania zawarte w art. 183 k.r.o. cechuje elastyczność z uwagi na możliwe wielopłaszczyznowe wykorzystanie tej instytucji do szerszej bądź węższej kategorii spraw, a nawet do jednej sprawy. Tak elastyczne dostosowanie instytucji do konkretnej sytuacji osoby niepełnosprawnej jest zabiegiem prawidłowym, spójnym ze standardami wynikającymi z art. 12 KPON. Pozwala bowiem na indywidualne określenie wsparcia adekwatnego do

³⁵ Post. SN z dnia 08.12.2016 r., III CZP 54/16, LEX nr 2186578.

³⁶ D. Olczak-Dąbrowska, *Wybrane rodzaje kurateli...*, s. 104.

³⁷ Zob. m.in. L. Kociucki, *Pieczna nad ludźmi starymi...*, s. 138; W. Rożdżeński, *Wykorzystanie instytucji kurateli...*, s. 126; D. Olczak-Dąbrowska, *Wybrane rodzaje kurateli...*, s. 96.

³⁸ Tak m.in. W. Rożdżeński, *Wykorzystanie instytucji kurateli...*, s. 126.

³⁹ A. Sylwestrzak, *Kurator...*, s. 22.

sytuacji faktycznej i prawnej danej osoby i jej potrzeb. Zmiana art. 183 k.r.o., która wejdzie w życie 15 lutego 2024 roku, dostarcza dodatkowych argumentów przemawiających za taką oceną kurateli dla osoby niepełnosprawnej.

6. Aspekty procesowe wszczęcia postępowania o ustanowienie kuratora dla osoby niepełnosprawnej

Sprawa o ustanowienie kurateli dla osoby niepełnosprawnej, do której odnosi się art. 600 k.p.c., należy do spraw z zakresu kurateli uregulowanych w kodeksie postępowania cywilnego. Są to sprawy procedowane w postępowaniu nieprocesowym, a właściwym do ich rozpoznania jest sąd opiekuńczy. Właściwość wyłączna związana jest z miejscem zamieszkania osoby, której postępowanie ma dotyczyć, a w braku miejsca zamieszkania – z miejscem jej pobytu. Przepisy regulują także, iż jeżeli brak i tej podstawy, właściwy jest sąd rejonowy dla m.st. Warszawy (art. 569 k.p.c.). Dla zapewnienia należytej ochrony praw i interesów osoby niepełnosprawnej ustawa wprowadza rozwiązania szczególne. W sytuacjach nagłych, wobec braku właściwości, sąd opiekuńczy wydaje z urzędu wszelkie potrzebne zarządzenia nawet w stosunku do osób, które nie podlegają jego właściwości miejscowej, zawiadamiając o tym sąd opiekuńczy miejscowo właściwy (art. 569 § 2 k.p.c.). Owa elastyczność w zakresie właściwości sądu zasługuje na aprobatę w świetle standardów z art. 12 KPON.

Postępowanie o ustanowienie kuratora dla osoby niepełnosprawnej wszczywane jest, zgodnie z art. 600 k.p.c., na trzy sposoby. Po pierwsze na wniosek osoby niepełnosprawnej. Wnioskowy tryb wszczynania postępowania w najszerszym zakresie odpowiada standardom z art. 12 KPON, albowiem w pełni realizuje wolę i preferencje osoby niepełnosprawnej, która wystąpiła o ustanowienie kuratora.

W świetle art. 7 k.p.c. wniosek o wszczęcie postępowania może złożyć także prokurator. Ponadto, za zgodą tej osoby ustanowienie kuratora dla osoby niepełnosprawnej może nastąpić na wniosek organizacji pozarządowej, do której zadań statutowych należy ochrona praw osób niepełnosprawnych, udzielanie pomocy takim osobom lub ochrona praw człowieka. Wymaga przy tym zaznaczenia, iż w świetle art. 546 § 3 k.p.c. wskazane organizacje pozarządowe mogą wstąpić do postępowania w każdym jego stadium. W takim przypadku pozycja

procesowa organizacji pozarządowej przypomina pozycję procesową prokuratora⁴⁰. W konsekwencji wyrok prawomocny zapadły w sprawie wytoczonej przez organizację pozarządową ma powagę rzeczy osądzonej pomiędzy stroną, na rzecz której zostało wytoczone powództwo, a stroną przeciwną.

Odnosząc się do art. 12 KPON, możliwość wszczęcia postępowania przez organizację pozarządową należy ocenić pozytywnie. Pomimo że wnioskodawcą, w przypadku sposobu drugiego, jest organizacja pozarządowa, to oferowana przez nią pomoc, a także doświadczenie w prowadzeniu tego rodzajów spraw, będzie stanowić odpowiednie wsparcie dla osoby niepełnosprawnej, która może nie mieć odpowiedniej wiedzy prawniczej, aby przygotować wniosek. Z uwagi na to, że prawo do wniesienia sprawy do sądu i dochodzenia roszczeń za pośrednictwem stowarzyszeń, organizacji lub innych osób prawnych uznano za realizujące zasadę równości⁴¹, dobrze się stało, że w tym kierunku dokonano zmian ustawodawczych w Polsce. W nauce postuluje się jeszcze szersze umożliwienie występowania z wnioskiem o ustanowienie kuratora dla osoby niepełnosprawnej innym podmiotom – także ośrodkom pomocy społecznej oraz powiatowym centrom pomocy rodzinie⁴². Postulat ten należy poprzeć jako zgodny z art. 12 KPON, lecz przy pewnej modyfikacji, tj. w zakresie możliwości występowania z takim wnioskiem przez odpowiednie jednostki samorządu terytorialnego, zobowiązane do świadczenia pomocy społecznej na zasadach określonych w art. 16 ustawy z dnia 12.03.2004 r. o pomocy społecznej. Także w tym przypadku wszczęcie postępowania powinno odbywać się za zgodą osoby niepełnosprawnej, a podmioty te powinny działać na takich zasadach jak organizacje pozarządowe.

Po trzecie, postępowanie o ustanowienie kuratora dla osoby niepełnosprawnej może być także wszczynane z urzędu. Przy czym zgodnie z art. 600 § 2 k.p.c. możliwość taka istnieje w przypadku, gdy stan osoby niepełnosprawnej wyłącza możliwość złożenia wniosku lub wyrażenia zgody. Ponadto sąd może ustanowić kuratora z urzędu także w przypadku, o którym mowa w art. 558 § 2 k.p.c., a więc w razie oddalenia wniosku o ubezwłasnowolnienie. W takiej sytuacji sąd

⁴⁰ Zgodnie z art. 62 k.p.c. do organizacji pozarządowych wytaczających powództwa na rzecz osób fizycznych stosuje się odpowiednio przepisy o prokuratorze wytaczającym powództwo na rzecz oznaczonej osoby, z wyjątkiem art. 58 zd. 2 k.p.c. Zob. szerzej na ten temat M. Maciejewska-Szałas, *Organizacje pozarządowe i formy ich uczestnictwa w postępowaniu cywilnym*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2017, nr 2, s. 133.

⁴¹ Komitet Praw Osób Niepełnosprawnych, General comment No. 6 (2018) on equality and non-discrimination, pkt 31. Dostępny na stronie: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD/C/GC/6&Lang=en.

⁴² Postulat taki zgłosił W. Ziętek, *Kurator dla osoby ułomnej – de lege ferenda*, „Rodzina i Prawo” 2007, nr 2, s. 62.

zawiadamia sąd opiekuńczy o potrzebie ustanowienia kuratora dla osoby niepełnosprawnej. Zasadne jest bowiem przyjęcie, iż gdy stan danej osoby nie kwalifikuje się jako choroba psychiczna, niedorozwój umysłowy lub inny rodzaj zaburzeń psychicznych uzasadniających ubezwłasnowolnienie, a stanowi niepełnosprawność w rozumieniu art. 183 k.r.o., odpowiednim środkiem ochrony interesów procesowych osoby niepełnosprawnej może być podjęcie przez sąd orzekający kroków zmierzających do ustanowienia dla tej osoby kuratora, o którym mowa w art. 183 k.r.o.⁴³

W zakresie sposobu trzeciego należy wskazać, iż możliwość działania przez sąd także z urzędu w celu ustanowienia kuratora dla osoby niepełnosprawnej została wprowadzona dopiero od 2007 r.⁴⁴ Początkowe brzmienie przepisów proceduralnych umożliwiało jedynie postępowanie wnioskowe. W kontekście należytej ochrony praw osoby niepełnosprawnej omawiane zmiany proceduralne należy ocenić pozytywnie. Postulaty o poszerzenie możliwości ustanowienia kuratora także na tryb urzędowy były podnoszone w nauce, zwłaszcza wobec przypadków, gdy stan danej osoby uniemożliwia złożenie wniosku⁴⁵. Osoby takie praktycznie były pozbawione możliwości otrzymania pomocy. Wymaga także podkreślenia, że zawężenie przesłanek działania przez sąd z urzędu, jedynie do opisanej powyżej sytuacji, jest usprawiedliwione i należy je uznać za działanie w interesie osób niepełnosprawnych. Niewątpliwie wszczynając sprawę z urzędu sąd nie może ustanowić kuratora dla zadośćuczynienia interesom innych osób niż osoba niepełnosprawna. W takim ujęciu trzeci z omawianych sposobów wszczęcia postępowania o ustanowienie kuratora dla osoby niepełnosprawnej należy uznać za spójny z art. 12 KPN, ma on bowiem charakter ochronny. Zmiana art. 183 k.r.o., która wejdzie w życie dnia 15 lutego 2024 roku, dostarcza dodatkowych argumentów przemawiających za taką oceną kurateli dla osoby niepełnosprawnej. Wynika to w szczególności stąd, że zgodnie z nowym brzmieniem art. 600 k.p.c. sąd będzie zobowiązany do wysłuchania osoby z niepełnosprawnością przed podjęciem decyzji o ustanowieniu dla niej kurateli, chyba że brak jest możliwości jakiegokolwiek porozumienia się z nią i zostanie to potwierdzone przez lekarza.

⁴³ Zob. post. SN z dnia 08.12.2016 r., III CZP 54/16, LEX nr 2186578.

⁴⁴ W wyniku nowelizacji kodeksu postępowania cywilnego ustawą z dnia 09.05.2007 r. o zmianie ustawy Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. z 2007 poz. 121.831.

⁴⁵ Tak m.in. A. Józefowicz, *Kuratela ustanawiana dla osób...*, s. 982. Zob. też W. Ziętek, *Kurator dla osoby ułomnej – de lege ferenda*, „Rodzina i Prawo” 2007, nr 2, s. 983; E. Marszałkowska-Krześ, *Postępowanie nieprocesowe w sprawach osobowych oraz rodzinnych*, Wrocław 2012, s. 288–289.

7. Pozostałe aspekty procesowe postępowania o ustanowienie kuratora dla osoby niepełnosprawnej

Oceniając realizację standardów z art. 12 KPON w zakresie przebiegu postępowania o ustanowienie kuratora z art. 183 k.r.o., a więc po jego wszczęciu, warto dokonać analizy dalszych przepisów proceduralnych, a także przepisów k.r.o. z nimi związanych.

Po pierwsze, warto wskazać, iż skoro w świetle art. 510 § 1 k.p.c. zainteresowanym w sprawie jest każdy, czyich praw dotyczy wynik postępowania, to uczestnikiem postępowania powinien być także kandydat na kuratora⁴⁶. Zaangażowanie kandydata na kuratora w postępowanie jawi się jako właściwe narzędzie kontroli osoby kandydata także pod względem możliwości i predyspozycji do podjęcia powierzonej mu roli, co jest zgodne ze standardami z art. 12 KPON w zakresie gwarancji odpowiedniej pomocy i wsparcia.

Po drugie, należy zauważyć, iż zgodnie z art. 514 § 1 k.p.c. wyznaczenie rozprawy w sprawie o ustanowienie kuratora dla osoby niepełnosprawnej zależy od uznania sądu. Mimo niewyznaczenia rozprawy sąd przed rozstrzygnięciem sprawy może wysłuchać uczestników na posiedzeniu sądowym lub zażądać od nich oświadczeń na piśmie. W tym zakresie wątpliwości może budzić brak rozwiązań, na wzór regulacji postępowania o ubezwłasnowolnienie, o obowiązku wysłuchania osoby (zob. art. 547 § 1 k.p.c.), wszakże narzędzie to pozwoliłoby ustalić szerzej wolę osoby niepełnosprawnej oraz właściwy zakres pomocy. Wysłuchanie to nie musiałyby być jednak prowadzone w obecności biegłego psychologa i lekarza psychiatry, jak to ma miejsce w art. 547 § 1 k.p.c., aby nie utrudniać i nie przedłużać postępowania. Warto rekomendować zatem wprowadzenie do k.p.c. takiego unormowania, które nakładałoby na sąd obowiązek wysłuchania osoby, której dotyczy postępowanie, za wyjątkiem sytuacji, gdy wysłuchanie takie nie jest możliwe, w przypadku działania przez sąd z urzędu zgodnie z art. 600 § 2 k.p.c., tj. gdy stan danej osoby wyłącza możliwość złożenia wniosku lub wyrażenia zgody na wszczęcie postępowania. Postulat ten został uwzględniony przez ustawodawcę w ustawie z 28 lipca 2023 r., Dz. U. z 2023 r., poz. 1606, która wchodzi w życie 15 lutego 2024 r. i zmieni w szczególności art. 183 k.r.o. oraz art. 600 k.p.c.

Oceniając sam przebieg postępowania o ustanowienie kuratora dla osoby niepełnosprawnej, trafnie zwraca się uwagę, iż jest ono mniej sformalizowane niż w przypadku postępowania o ubezwłasnowolnienie, a zwłaszcza wobec braku

⁴⁶ Tak też D. Olczak-Dąbrowska, *Wybrane rodzaje kurateli...*, s. 101.

konieczności przeprowadzania dowodu opinii z biegłego w zakresie stanu zdrowia osoby niepełnosprawnej⁴⁷. Rozwiązanie to jawi się jako korzystne, mając na uwadze konieczność zapewnienia jak najszerszych uproszczeń dla osoby niepełnosprawnej w dochodzeniu swoich praw.

Ważnym zagadnieniem jest kwestia zastępstwa procesowego w postępowaniu o ustanowienie kuratora dla osoby kuranda. W orzecznictwie przyjmuje się, iż w sprawie o ustanowienie kuratora dla osoby niepełnosprawnej ustanowienie pełnomocnika procesowego dla tej osoby bez jej wniosku jest niedopuszczalne⁴⁸. Osoba taka może być reprezentowana jedynie wtedy, gdy z własnej woli ustanowi pełnomocnika bądź wystąpi o jego ustanowienie przez sąd. Podkreśla się, iż poza dwiema sytuacjami określonymi w art. 560¹ k.p.c. i art. 48 ust. 1 u.o.z.p, ustawodawca nie przewidział możliwości ustanowienia przez sąd z urzędu adwokata lub radcy prawnego bez wniosku osoby zainteresowanej. W ocenie SN nie ma zatem uzasadnionych podstaw do przyjęcia, że występuje tu luka konstrukcyjna, wymagająca zastosowania któregoś z przytoczonych wyżej przepisów *per analogiam*⁴⁹. *De lege lata* stanowisko to należy uznać za słuszne i spójne ze standardami art. 12 KPON. Pierwszeństwo należy bowiem przyznać woli osoby niepełnosprawnej, która sama określa, czy chce być reprezentowana przez pełnomocnika, czy działać samodzielnie. Dodatkowo, za zgodą tej osoby ustanowienie kuratora dla osoby niepełnosprawnej może nastąpić na wniosek organizacji pozarządowej, do której zadań statutowych należy ochrona praw osób niepełnosprawnych. Zatem, w sytuacji, gdy prowadzenie przez osobę niepełnosprawną postępowania może być utrudnione, ma ona możliwość skorzystania z takiej pomocy, co stanowi kolejny argument za trafnością zaprezentowanego powyżej stanowiska.

Postępowanie sądowe w sprawie ustanowienia kuratora dla osoby niepełnosprawnej kończy się wydaniem postanowienia, które można zaskarżyć poprzez wniesienie apelacji. W świetle art. 519¹ § 2 k.p.c. w tego rodzaju sprawie nie przysługuje skarga kasacyjna.

W odniesieniu do treści postanowienia kończącego postępowanie należy wskazać, iż zakres uprawnień i obowiązków kuratora powinien być określony stosownie do wniosku osoby niepełnosprawnej. Zastosowanie znajdzie tu art. 321 § 1 k.p.c. w zw. z art. 13 § 2 k.p.c. wskazujący, iż sąd nie może wyrokować co do przedmiotu, który nie był objęty żądaniem, ani zasądzać ponad żądanie. W konsekwencji osoba niepełnosprawna będzie miała istotny wpływ na to, w jakich sprawach będzie działać kurator dla niej ustanowiony, co stanowi rozwiązanie spójne

⁴⁷ Zauważa to D. Olczak-Dąbrowska, *Wybrane rodzaje kurateli...*, s. 116.

⁴⁸ Wyr. SN z dnia 25.07.2019 r., III CZP 16/19, LEX nr 2719114.

⁴⁹ Uzasadnienie wyr. SN z dnia 25.07.2019 r., III CZP 16/19, LEX nr 2719114.

z art. 12 KPON, zapewniającym uwzględnienie woli i preferencji osoby niepełnosprawnej. W orzecznictwie podkreśla się, iż związanie sądu żądaniem ma bowiem charakter bezwzględny i sąd nie może wyrokować co do przedmiotu, który nie był objęty żądaniem, ani zasądzać ponad żądanie. Powyższe oznacza, że o treści postanowienia zarówno w sensie pozytywnym, jak i negatywnym decyduje żądanie strony. Sąd nie może zasądzać czego innego od tego, czego żądał wnioskodawca (*aliud*), więcej niż żądał wnioskodawca (*super*) ani na innej podstawie faktycznej niż wskazana przez wnioskodawcę. Zakaz orzekania ponad żądanie odnosi się zatem bądź do samego żądania (*petitum*), bądź do jego podstawy faktycznej (*causa petendi*)⁵⁰. Zauważyć jednak należy, iż jeżeli treść żądania sformułowana jest niewłaściwie, sąd może odpowiednio je zmodyfikować, wyłącznie w celu nadania objawionej w treści żądania poprawnej juretycznej formy⁵¹. Warto także dodać, iż w zakresie doboru osoby kuratora przez sąd orzekający należy również stosować kryteria określone kodeksem rodzinnym i opiekuńczym dla opiekuna, a zwłaszcza ustawowe wyłączenia (zob. art. 148 i 149 w zw. z art. 178 § 2 k.r.o.). Szczególne kryteria wyboru kuratora zostały przyjęte ustawą z 28 lipca 2023 r., która wchodzi w życie 15 lutego 2024 r. Zgodnie z wprowadzonym art. 183 § 1² k.r.o. kuratorem takim będzie mogła zostać pełnoletnia osoba, której kwalifikacje osobiste uzasadniają przekonanie, że będzie należycie wywiązywała się z powierzonych jej obowiązków kuratora osoby niepełnosprawnej. Kandydat na kuratora będzie mógł zostać wskazany przez osobę z niepełnosprawnością, dla której ma być ustanowiona kuratela.

W przypadku orzekania na wniosek organizacji pozarządowej bądź z urzędu problem uwzględnienia woli i preferencji osoby niepełnosprawnej jest bardziej złożony. W pierwszym przypadku, organizacja pozarządowa, skoro działa za zgodą osoby niepełnosprawnej, powinna samodzielnie dążyć do ustalenia jej woli i preferencji. Warto rekomendować, aby w treści zgody na wszczęcie postępowania osoba niepełnosprawna wskazała osobę kuratora i pożądany zakres jego uprawnień i obowiązków. W przypadku działania przez sąd z urzędu wola i preferencje osoby niepełnosprawnej powinny stanowić przedmiot ustalenia sądu orzekającego, o ile jest to możliwe. W przeciwnym razie, jeżeli nie jest możliwe ustalenie woli i preferencji jednostki, pomimo podjęcia wysiłków, należy stosować kryterium najlepszej wykładni woli i preferencji jednostki zamiast jej najlepszego interesu⁵². W takim ujęciu, przy dążeniu do jak najpełniejszego ustalenia woli i preferencji osoby niepełnosprawnej, zapewniona jest spójność

⁵⁰ Tak w uzasadnieniu wyr. S. Apel. w Warszawie z dnia 15.09.2002 r., I ACa 258/20, LEX nr 3113193.

⁵¹ Zob. wyr. S. Apel. w Szczecinie z dnia 29.12.2020 r., I ACa 496/20, LEX nr 3150090.

⁵² Zob. M. Domański, *Ubezważnowolnienie...*, s. 35 i źródła tam wskazane.

polskich rozwiązań z gwarancjami z art. 12 KPON. Brak przepisów proceduralnych wprost wprowadzających obowiązek sądu w powyższym przedmiocie spowodował zmianę art. 183 k.r.o. oraz art. 600 k.p.c., która wejdzie w życie 15 lutego 2024 r. W efekcie do k.p.c. zostanie wprowadzona regulacja nakazująca jak najpełniejsze uwzględnienie woli i preferencji kuranda przy orzekaniu w postępowaniu o ustanowienie kuratora dla osoby niepełnosprawnej. Wprowadzenie takiej regulacji dodatkowo wzmocni realizację standardów konwencyjnych.

Osoba ustanowiona kuratorem przez sąd opiekuńczy obowiązana jest niezwłocznie objąć swoje obowiązki i wykonywać je z najwyższą starannością, mając na uwadze dobro kuranda i interes społeczny (art. 154 k.r.o. w zw. z art. 178 § 2 k.r.o.).

8. Uprawnienia i obowiązki kuratora dla osoby niepełnosprawnej

W świetle art. 183 k.r.o. zakres obowiązków i uprawnień kuratora określa sąd opiekuńczy. Są one precyzowane w zaświadczeniu dla kuratora wydawanym zgodnie z art. 604 k.p.c. Zaświadczenie to pełni funkcję potwierdzającą, nie budzi wątpliwości, że kurator musi precyzyjnie znać swoje uprawnienia i obowiązki, do których go powołał sąd.

Wskazana regulacja z art. 183 k.r.o. przesądza, iż zakres obowiązków kuratora dla osoby niepełnosprawnej może być zróżnicowany (w tym nawet w bardzo znacznym zakresie) wobec okoliczności danego przypadku. Sąd opiekuńczy *ad casum* będzie oceniał zakres wymaganej pomocy. Już z samej Konwencji można wywodzić, iż wsparcie osób niepełnosprawnych jest pojęciem szerokim, dotyczącym działań różnego rodzaju i o zróżnicowanej intensywności⁵³. Koncepcja zróżnicowanego i dostosowanego do indywidualnych potrzeb mechanizmu wsparcia zasługuje na poparcie w świetle standardów z art. 12 KPON.

Wyeksponować należy, że podstawowe kompetencje kuratora to kompetencje pomocowe. Art. 183 k.r.o. wskazuje na trzy grupy tzw. spraw pomocowych. Pierwsza, najszersza, to wszystkie sprawy kuranda, z zastrzeżeniami niżej poczynionymi. Druga, to sprawy danego rodzaju. Trzecia, to określona sprawa. O tym, jak szeroka będzie kuratela, przesądza sytuacja faktyczna i prawna kuranda co do potrzeby wsparcia i pomocy. W tym zakresie wymagane jest dogłębne zbadanie

⁵³ Zob. R. Dinerstein, E.G. Grewal, J. Martinis, *Emerging international trends...*, s. 447.

potrzeb osoby niepełnosprawnej i ustalenie jej woli, a także zakresu wymaganej ochrony jej interesów. W nauce trafnie zauważa się, iż ogólna regulacja art. 183 k.r.o. pozwala na w miarę elastyczne ustalanie kompetencji kuratora, a nadto, iż zakres tych kompetencji powinien być ustalany przez sąd w możliwie pełnym zakresie z udziałem kuranda⁵⁴.

W literaturze wskazuje się na poniższe możliwe kompetencje do działania przez kuratora dla osoby niepełnosprawnej⁵⁵:

- czynności faktyczne z zakresu zarządu majątkiem;
- dokonywanie innych czynności faktycznych, np. pobieranie renty;
- doradztwo przy czynnościach prawnych;
- załatwianie wszelkich spraw osoby niepełnosprawnej, którymi osoba ta nie może się zająć z uwagi na swoją niepełnosprawność;
- czynności posłańcze;
- czynności pełnomocnicze (lecz jedynie w przypadku udzielenia kuratorowi przez kuranda pełnomocnictwa na zasadach ogólnych i zlecenia mu dokonania danej czynności prawnej). W wyniku zmiany art. 183 k.r.o. wprowadzonej ustawą z 28 lipca 2023 roku o zmianie ustawy Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw, sąd *expressis verbis* został wyposażony w kompetencję do umocowienia kuratora do reprezentacji osoby niepełnosprawnej. Sąd może przyznać takie uprawnienie kuratorowi, gdy przemawia za tym w szczególności sposób funkcjonowania osoby z niepełnosprawnością analizowany z uwzględnieniem jej funkcji intelektualnych oraz sposobu porozumiewania się z otoczeniem (art. 183 § 1³ k.r.o.). Bez względu na to, czy kurator dla osoby niepełnosprawnej jest umocowany do jej reprezentowania, czy też nie, kurand zachowuje zdolność do czynności prawnych w dotychczasowym zakresie tak długo, jak długo nie zostanie ona ograniczona na jakiegokolwiek innej podstawie.

Bardzo dyskusyjnym jest zagadnienie, czy kurator dla osoby niepełnosprawnej, ustanowiony przed 15 lutego 2024 r., ma uprawnienia do reprezentacji kuranda. Za przeważający należy uznać pogląd, iż kurator ustanowiony w trybie art. 183 § 1 k.r.o. nie jest przedstawicielem ustawowym takiej osoby⁵⁶. Według poglądu mniejszościowego, trudnego jednak do przejścia *de lege lata*, kuratela

⁵⁴ W. Rożdżeński, *Wykorzystanie instytucji kurateli...*, s. 152.

⁵⁵ Zob. L. Kociucki, *Piecza nad ludźmi starymi w polskim prawie cywilnym i opiekuńczym na tle porównawczym*, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny” 1999, nr 1, s. 140; A. Józefowicz, *Kuratela ustanawiana...*, s. 982. Zob. też W. Ziętek, *Kurator dla osoby ułomnej...*, s. 984.

⁵⁶ Tak m.in. L. Kociucki, *Piecza nad ludźmi starymi...*, s. 140; A. Sylwestrzak, *Kurator...*, s. 24. Z orzecnictwa zob. post. SN z dnia 24.05.1995 r., III CRN 22/95, LEX nr 4231.

może być połączona z uprawnieniem kuratora do reprezentacji na zasadzie przedstawicielstwa ustawowego⁵⁷. Uznając za trafne stanowisko pierwsze, należy przyjmować, iż orzeczenie sądu uprawnia kuratora do podejmowania czynności faktycznych, natomiast dodatkowe udzielenie pełnomocnictwa jest potrzebne dla dokonania czynności prawnych i procesowych. Wyjątek stanowi przypadek z art. 87 § 1 k.p.c. – jeżeli kurator należałby do osób bliskich, o których tam mowa, mógłby być uznany za jej pełnomocnika procesowego⁵⁸. W tym aspekcie za niepokojące należy uznać doniesienia D. Olczak-Dąbrowskiej, iż w 83% badanych przez nią spraw sąd przyznawał kuratorom prawo do reprezentacji kuranda, tak jak ma to miejsce w przypadku kuratora dla osoby ubezwłasnowolnionej⁵⁹. *De lege lata* brak jest podstawy prawnej orzekania w takim zakresie.

Analizując przedstawione powyżej zagadnienie, należy zauważyć, iż pozbawienie kuratora dla osoby niepełnosprawnej możliwości reprezentacji kuranda (poza okolicznością udzielenia mu pełnomocnictwa) istotnie zawęża jego kompetencje. Z tego powodu art. 183 k.r.o. zostanie zmieniony ustawą z 28 lipca 2023 r. o zmianie ustawy Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw, która wejdzie w życie 15 lutego 2024 r. Sąd *expressis verbis* zostanie wyposażony w kompetencję do umocowania kuratora do reprezentacji osoby z niepełnosprawnością. Możliwość przyznania takiego uprawnienia kuratorowi będzie istniała, gdy przemawia za tym w szczególności sposób funkcjonowania osoby z niepełnosprawnością analizowany z uwzględnieniem jej funkcji intelektualnych oraz sposobu porozumiewania się z otoczeniem. Bez względu na to, czy kurator dla osoby niepełnosprawnej zostanie umocowany do jej reprezentowania, czy też nie, kurand zachowa zdolność do czynności prawnych w dotychczasowym zakresie tak długo, jak długo nie zostanie ona ograniczona na jakiegokolwiek innej podstawie. Interpretacja art. 183 k.r.o., która była uzasadniona w świetle jego dotychczasowego brzmienia, budziła pewne zastrzeżenia wobec zobowiązań płynących z art. 12 ust. 4 Konwencji. Stanowi on, iż państwa-strony zagwarantują osobie z niepełnosprawnością wszelkie środki związane z korzystaniem ze zdolności prawnej. Z tego powodu należało pozytywnie ocenić wyrażony w literaturze⁶⁰ wniosek *de lege ferenda* co do uzupełnienia art. 183 k.r.o. w taki sposób, by sąd mógł przyznać kuratorowi prawo do reprezentacji osoby niepełnosprawnej.

⁵⁷ Zob. K. Kruk, *Zgoda pokrzywdzonego na przekazanie ścigania karnego*, „Państwo i Prawo” 2002, nr 3, s. 60.

⁵⁸ Tak D. Olczak-Dąbrowska, *Wybrane rodzaje kurateli...*, s. 100.

⁵⁹ D. Olczak-Dąbrowska, *Wybrane rodzaje kurateli...*, s. 116. Badania przeprowadzono w latach 2011–2013.

⁶⁰ Tak m.in. A. Sylwestrzak, *Kurator...*, s. 24.

Postulat ten został uwzględniony sygnalizowaną wyżej nowelizacją. W wyniku wejścia w życie ustawy z 28 lipca 2023 r. sposób reprezentacji kuranda z niepełnosprawnością będzie musiał być uzgodniony z osobą z niepełnosprawnością (art. 183 § 1⁴ k.r.o.). Narzędzie to będzie zatem elastyczne, ponieważ to sąd, w zależności od potrzeb osoby niepełnosprawnej, mających odzwierciedlenie w złożonym przez nią wniosku, będzie ustanawiał kuratora-pomocnika albo kuratora-przedstawiciela, bądź kuratora łączącego obie te sfery jego działania. Elastyczność wskazanego rozwiązania wypełni standardy z art. 12 KPON.

9. Sądowy nadzór nad kuratorem dla osoby niepełnosprawnej

Zgodnie z art. 165 § 1 k.r.o., odpowiednio stosowanym do instytucji kurateli, sąd opiekuńczy wykonuje nadzór nad sprawowaniem kurateli, zaznajamiając się na bieżąco z działalnością kuratora oraz udzielając mu wskazówek i poleceń. W szczególności może żądać od kuratora wyjaśnień we wszelkich sprawach należących do zakresu kurateli oraz przedstawiania dokumentów związanych z jej sprawowaniem.

Szczegółowy zakres nadzoru nad kuratorem jest określany w postanowieniu o ustanowieniu kuratora dla osoby niepełnosprawnej, wydawanym przez sąd orzekający. Podstawowym narzędziem nadzoru są sprawozdania kuratora składane do sądu opiekuńczego. Skoro bowiem w sprawach nieuregulowanych zastosowanie znajdują przepisy o opiece, zastosowanie znajdzie także art. 595 k.p.c. Sprawozdanie z zarządu majątkiem należy składać na piśmie, chyba że sąd zezwoli na złożenie sprawozdania do protokołu. W konsekwencji sprawozdanie w zakresie innym niż dotyczącym zarządu majątkiem może być składane ustnie. W świetle art. 166 § 1 k.r.o. w zw. z art. 178 § 2 k.r.o. obowiązek sprawozdawczy kuratora powinien być realizowany w terminach wskazanych przez sąd opiekuńczy nie rzadziej niż raz w roku.

W zależności od treści orzeczenia sprawozdanie z wykonania obowiązków kuratora powinno w sposób wyczerpujący relacjonować wykonywanie uprawnień i obowiązków kuratora poprzez wskazanie, jakie sprawy zostały załatwione i jakie czynności podjęte dla osoby niepełnosprawnej⁶¹. W świetle odpowiednio stosowanego art. 167 § 1 k.r.o. sąd opiekuńczy bada sprawozdania pod

⁶¹ A. Józefowicz, *Kuratela ustanawiana...*, s. 986.

względem rzeczowym i rachunkowym, zarządza w razie potrzeby ich sprostowanie i uzupełnienie. Jeżeli zauważone są jakieś nieprawidłowości w działaniu kuratora, sąd może podjąć konkretne działania dla dobra kuranda, wydając zarządzenie (art. 168 k.r.o. w zw. z art. 178 § 2 k.r.o.). W szczególności, iż sąd opiekuńczy może z urzędu, bez wniosku osoby niepełnosprawnej, zmienić kuratora, nie uchylając kurateli, o ile ustali, że kurator dopuszcza się czynów i zaniedbań naruszających dobro osoby, dla której go ustanowiono⁶². Zmiana osoby kuratora stanowi niewątpliwie najdalej idące narzędzie wynikające ze sprawowania nadzoru przez sąd opiekuńczy.

Wskazane działania nadzorcze, dokonywane w interesie osoby niepełnosprawnej, należy uznać za spełniające gwarancje z art. 12 KPON, którego ust. 4 wprowadza obowiązek podejmowania przez instytucje państwowe działań kontrolnych. Działania te zabezpieczają interes kuranda, stanowiąc wyraz opieki państwa nad prawidłowością przyznanego wsparcia.

10. Uchylenie/wygaśnięcie kurateli dla osoby niepełnosprawnej

Długość trwania kurateli ma ścisły związek z jej zakresem, a co za tym idzie – potrzebami osoby niepełnosprawnej. Wpływ na nią ma zwłaszcza rodzaj sprawy/spraw, do których został powołany kurator. Z zasady sąd, który ustanowił kuratora, uchyli kuratelę, gdy odpadnie jej cel (art. 180 § 1 k.r.o.), co może nastąpić na wniosek lub z urzędu. Jeżeli zatem kuratela dla osoby niepełnosprawnej została ograniczona zakresem, w tym zwłaszcza do danego rodzaju spraw (na co pozwala art. 183 k.r.o.), ich zrealizowanie uzasadnia uchylenie kurateli. Jeżeli jednak kurator został ustanowiony do załatwienia poszczególnej sprawy, kuratela ustaje z chwilą jej ukończenia (art. 180 § 2 k.r.o.). W takim przypadku mamy do czynienia z wygaśnięciem kurateli *ex lege*.

Powyżej wskazane unormowania czynią kuratelę dla osoby niepełnosprawnej instytucją elastyczną także w aspekcie jej bytu prawnego. Odpadnięcie podstawy jej ustanowienia łączy się z możliwością jej uchylenia bądź nawet wygaśnięcia z mocy prawa. Rozwiązanie to jawi się jako zgodne z art. 12 KPON, gdzie akcentuje się elastyczność narzędzi wsparcia osób niepełnosprawnych oraz dostosowanie ich do konkretnych potrzeb. Możliwość działania w sprawie uchylenia

⁶² Uchw. SN z dnia 14.12.1982 r., III CZP 55/82, LEX nr 163 4500.

kurateli na wniosek kuranda sprawia, że ma on wpływ na istnienie kurateli, w tym na jej uchylenie.

Przepisy prawne przewidują także możliwość zwolnienia kuratora z kurateli. Stosując art. 169 § 1 k.r.o. w zw. z art. 178 § 2 k.r.o. sąd opiekuńczy może uczynić to z ważnych powodów na żądanie kuratora. Wskazuje się w orzecznictwie, że powołanie osoby fizycznej na kuratora wbrew jej woli stanowi ważny powód⁶³. Ważny powód mogą stanowić także inne istotne okoliczności uniemożliwiające pełnienie powierzonych funkcji, w tym te niezależne od kuratora, np. jego choroba, jak i te od niego zależne, np. sytuacja skonfliktowania z kurandem. Ponadto sąd opiekuńczy zwolni kuratora, jeżeli z powodu przeszkód faktycznych lub prawnych kurator jest niezdolny do sprawowania opieki albo dopuszcza się czynów lub zaniedbań, które naruszają dobro kuranda (art. 169 § 2 k.r.o.). Narzędzie ochronne kuranda przewiduje odpowiednio stosowany § 3 tegoż artykułu, albowiem, jeżeli sąd opiekuńczy nie postanowił inaczej, kurator będzie obowiązany prowadzić nadal pilne sprawy do czasu ich objęcia przez nowego kuratora. Unormowanie to, chroniące kuranda przed sytuacją pozostawienia go bez wsparcia, należy uznać za zgodne ze standardami z art. 12 KPON. Sprawia, że kurand z zasady nie pozostaje bez ochrony, a jeżeli zamiana kuratora jest konieczna, to przebiega ona przy zachowaniu ciągłości ochrony i wsparcia.

11. Podsumowanie

Instytucja kuratora dla osoby niepełnosprawnej z art. 183 k.r.o. stanowi doniosłe praktyczne narzędzie wsparcia osób z niepełnosprawnościami. Przeprowadzona w niniejszym opracowaniu analiza pozwoliła wykazać postawioną we wstępie tezę, iż instytucja ta, w jej obecnym kształcie, w znacznym stopniu realizuje standardy wynikające z art. 12 Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych. Zmiana art. 183 k.r.o., która wejdzie w życie 15 lutego 2024 roku, dostarcza dodatkowych argumentów przemawiających za taką oceną kurateli dla osoby z niepełnosprawnością.

W regulacjach ustawowych odnoszących się do omawianej instytucji widoczne są dążenia do jak najszerzego uwzględnienia woli i preferencji kuranda, a sama instytucja jawi się jako elastyczna, odpowiadająca potrzebom

⁶³ Uchw. SN z dnia 27.12.2021, III CZP 59/20.

osoby niepełnosprawnej w zależności od danej sytuacji jej dotyczącej. W konsekwencji należy uznać, iż przewidziana w k.r.o. kuratela dla osoby niepełnosprawnej w sposób należyty wpisuje się w model *supported decision making*, zapewniający wsparcie osób niepełnosprawnych o charakterze pomocowym, a nie wykluczającym. Stanowi zatem narzędzie ochrony praw i interesów pozwalające na samodzielne i jak najpełniejsze uczestnictwo osoby niepełnosprawnej w obrocie cywilnoprawnym, przy przyznaniu jej odpowiedniej pomocy, wsparcia, wyrównaniu szans.

Na aprobatę, w świetle standardów wynikających z art. 12 KPON, zasługują zwłaszcza:

- możliwość stosowania, wobec braku zdefiniowania osoby niepełnosprawnej na gruncie art. 183 k.r.o., szerokiej konwencyjnej definicji „niepełnosprawności”;
- poszerzony katalog sposobów wszczęcia postępowania, w tym możliwość wszczynania postępowania o ustanowienie kuratora dla osoby niepełnosprawnej także na wniosek organizacji pozarządowej, za zgodą osoby niepełnosprawnej, a nadto z urzędu, lecz jedynie w bardzo ograniczonym i uzasadnionym zakresie – w przypadkach określonych w art. 600 § 2 k.p.c.;
- elastyczny zakres uprawnień i obowiązków kuratora, które mają charakter pomocowy i wspierający, i które z zasady określane są przez wnioskodawcę, w tym elastyczny zakres spraw pomocowych, w związku z którymi kurator jest ustanawiany (wszelkie sprawy/sprawy danego rodzaju/sprawa);
- instytucja sądowego nadzoru nad kuratorem, w tym możliwość szerokiej kontroli sądu nad należytym wykonywaniem powierzonych mu obowiązków;
- elastyczność rozwiązań prawnych dotyczących długości trwania kurateli w zależności od konkretnego przypadku, w tym możliwość wygaśnięcia kurateli *ex lege* w sytuacji, gdy ustanowiona została ona w związku z określoną sprawą, która została ukończona, a w pozostałych sprawach, z uwagi na możliwość działania na wniosek kuranda w sprawie uchylenia kurateli;
- korzystne rozwiązania proceduralne o charakterze ochronnym wobec osoby niepełnosprawnej w postępowaniu o ustanowienie kuratora, m.in. elastyczne unormowania w zakresie właściwości miejscowej sądu czy uproszczone procedury sądowe.

Istnieją jednak obszary warte działań legislacyjnych, których celem byłoby zwiększenie spójności regulacji odnoszących się do kuratora dla osoby niepełnosprawnej ze standardami określonymi w art. 12 Konwencji. Najważniejsze z nich zostaną poniżej wskazane.

1. Dla zapewnienia spójności terminologicznej z KPON osoba kuratora z art. 183 k.r.o. powinna otrzymać nazwę odnoszącą się do niepełnosprawności jako

cechy, przy czym zauważając szeroki zakres możliwej „niepełnosprawności”, warto już w samej nazwie akcentować jej wymiar fizyczny bądź psychiczny. W konsekwencji osoba kuratora z art. 183 k.r.o. powinna otrzymać nazwę: kurator dla osoby z niepełnosprawnością fizyczną lub psychiczną, a sama instytucja – kurateli dla osoby z niepełnosprawnością fizyczną lub psychiczną. W takim samym ujęciu, akcentującym niepełnosprawność fizyczną lub psychiczną jako przesłankę ustanowienia kuratora, powinna zostać zmieniona treść art. 183 k.r.o. Ten postulat pozostanie aktualny również po zmianie art. 183 k.r.o., która wejdzie w życie 15 lutego 2024 r.

2. Wątpliwości budzi brak implementowania rozwiązań, na wzór regulacji dotyczących ubezwłasnowolnienia, o obowiązku wysłuchania osoby (zob. art. 547 § 1 k.p.c.) także w postępowaniu o ustanowieniu kuratora dla osoby niepełnosprawnej. Stan prawny w tym zakresie ulegnie zmianie 15 lutego 2024 roku, kiedy wejdzie w życie zmiana art. 600 k.p.c. Narzędzie to pozwoli zweryfikować bądź ustalić szerzej wolę osoby wnioskującej oraz właściwy zakres pomocy. Pozytywnie należy ocenić wprowadzenie do k.p.c. takiego unormowania, które nakłada na sąd obowiązek wysłuchania osoby niepełnosprawnej, za wyjątkiem sytuacji, gdy wysłuchanie takiej nie jest możliwe, zwłaszcza w przypadku działania przez sąd z urzędu, o której mowa w art. 600 §2 k.p.c., tj. gdy stan danej osoby wyłącza możliwość złożenia wniosku lub wyrażenia zgody na wszczęcie postępowania.
3. Pozytywnie należy ocenić wprowadzenie przepisu proceduralnego, zgodnie z którym sąd orzekający w postępowaniu o ustanowieniu kuratora dla osoby niepełnosprawnej powinien jak najpełniej uwzględnić jej wolę i preferencje.
4. Na pozytywną ocenę zasługuje również to, że uwzględniono wyrażony w literaturze wniosek *de lege ferenda* w zakresie uzupełnienia art. 183 k.r.o. w taki sposób, by sąd mógł przyznać kuratorowi prawo do reprezentacji osoby niepełnosprawnej. Ta zmiana również wejdzie w życie 15 lutego 2024 r. Zastosowane rozwiązanie jest elastyczne, ponieważ to sąd, w zależności od potrzeb osoby niepełnosprawnej, mających odzwierciedlenie w złożonym przez nią wniosku, będzie ustanawiał kuratora-pomocnika albo kuratora-przedstawiciela, bądź kuratora łączącego obie te formy.

MACIEJ DOMAŃSKI¹, BOGUSŁAW LACKOROŃSKI²

d) Opieka nad osobą ubezwłasnowolnioną całkowicie w świetle standardów wynikających z art. 12 KPON

1. Zagadnienia wstępne

Instytucja opieki nad osobą ubezwłasnowolnioną całkowicie jest w polskim systemie prawnym bardzo ściśle powiązana z samym ubezwłasnowolnieniem. Konieczność jej wyróżnienia i odrębnej analizy wynika ze specyfiki rozwiązań przyjętych w polskim prawie, gdzie orzeczenie ubezwłasnowolnienia następuje w jednym postępowaniu, a ustanowienie opieki nad osobą już ubezwłasnowolnioną i powołanie opiekuna w drugim, zupełnie odrębnym. Co więcej, każde z tych postępowań jest prowadzone przez inny sąd³. O ubezwłasnowolnieniu orzeka w I instancji sąd okręgowy, w składzie 3 sędziów zawodowych, a w sprawie ustanowienia opieki i powołaniu opiekuna rozstrzyga w I instancji sąd rejonowy (sąd opiekuńczy). Konsekwencją ustanowienia opieki i powołania opiekuna jest rozpoczęcie stałego postępowania nadzorczego nad sprawowaniem opieki. Dopiero opis łączny wszystkich etapów postępowania sądowego od ubezwłasnowolnienia, przez postępowanie opiekuńcze, aż po postępowanie nadzorcze nad opieką i weryfikacyjne zmierzające do stwierdzenia, czy utrzymują się przyczyny ubezwłasnowolnienia, daje pełny obraz konstrukcji „środków związanych z korzystaniem ze zdolności prawnej”, o którym mowa w art. 12 ust. 4 KPON.

Zaliczenie opieki nad osobą całkowicie ubezwłasnowolnioną do środków, do których odnosi się art. 12 ust. 4 KPON przesądza, że również ta instytucja powinna spełniać określone tam standardy, a więc: respektować prawa, wolę i preferencje osoby, której dotyczy, być wolna od konfliktu interesów i bezprawnych nacisków, być proporcjonalna i dostosowana do okoliczności konkretnej

¹ Maciej Domański – Uniwersytet Warszawski; Instytut Wymiaru Sprawiedliwości w Warszawie, Polska, ORCID: 0000-0002-9155-8354

² Bogusław Lackoroński – Uniwersytet Warszawski, Polska, ORCID: 0000-0003-2245-6036

³ S. Kalus, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, (red.) K. Piasecki, Warszawa 2006, komentarz do art. 175, s. 919.

osoby, stosowana przez możliwie najkrótszy czas oraz podlegać regularnemu przeglądowi przez niezależne i obiektywne władze lub organ sądowy.

Uprawomocnienie się orzeczenia o ubezwłasnowolnieniu, które ma charakter konstytutywny, powoduje jego skuteczność (art. 521 § 1 k.p.c.) i kończy pierwszy etap postępowania. Zgodnie z art. 558 § 1 k.p.c. sąd, który orzekł ubezwłasnowolnienie, zarządza z urzędu przesłanie sądowi opiekuńczemu odpisu prawomocnego postanowienia o ubezwłasnowolnieniu. Sąd opiekuńczy wszczyna z urzędu (art. 570 k.p.c.) postępowanie o ustanowienie opieki⁴, otwierając drugi etap stosowania „środków związanych z korzystaniem ze zdolności prawnej”, przez osobę, która (zasadniczo) jest już pozbawiona zdolności do czynności prawnych.

Już wstępnie należy zasygnalizować istotny problem z oceną rozwiązań w zakresie różnych aspektów opieki nad osobą ubezwłasnowolnioną całkowicie w świetle standardów konwencyjnych. Wynika on z problematycznej techniki legislacyjnej przyjętej przez polskiego ustawodawcę. Regulacje materialnoprawne, jak również część regulacji o charakterze procesowym, znajdują się w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym. Ustawodawca nie uregulował jednak zagadnienia opieki nad osobą ubezwłasnowolnioną w sposób autonomiczny i wyczerpujący. W art. 176 i 177 k.r.o. znalazły się jedynie szcztatkowe regulacje, dotyczące powołania opiekuna i wygaśnięcia opieki na osobą ubezwłasnowolnioną całkowicie. W art. 175 k.r.o. przewidziano ogólne odesłanie do odpowiedniego stosowania do opieki nad osobą ubezwłasnowolnioną całkowicie przepisów o opiece nad małoletnim. Regulacja opieki nad małoletnim również nie ma charakteru kompleksowego. W odniesieniu do sprawowania opieki w art. 155 § 2 k.r.o. przewidziano odpowiednie stosowanie przepisów o władzy rodzicielskiej. W efekcie do sprawowania opieki nad osobą ubezwłasnowolnioną całkowicie należy, w drodze kaskadowego odesłania, stosować odpowiednio przepisy o władzy rodzicielskiej. Specyfika odpowiedniego stosowania przepisów zakłada, że część regulacji, do której następuje odesłanie, jest stosowana bez żadnych zmian, część ze zmianami, a część w ogóle nie znajdzie zastosowania⁵. Wskazanie, które przepisy znajdują zastosowanie, a które nie i ewentualnie, jak należy zmodyfikować normę rekonstruowaną za pomocą takiego odniesienia, jest wysoce problematyczne, a efekty

⁴ Pomijam zagadnienie, czy postępowanie to może również zostać wszczęte na wniosek i kto ewentualnie byłby do tego legitymowany.

⁵ J. Nowacki, *Odpowiednie stosowanie przepisów prawa*, „Państwo i Prawo” 1964, nr 3, s. 370 i n. Por. również S. Kalus, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, (red.) K. Piasecki, Warszawa 2006, komentarz do art. 175, s. 918–919; J. Sadowski, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, (red.) J. Wierciński, Warszawa 2014, komentarz do art. 175, s. 1054, Nb. 4.

zastosowania wskazanego odesłania niejasne⁶. Z uwagi na sporność wskazanego zagadnienia zarówno w doktrynie prawa, jak i orzecznictwie sądowym, ustalenie wypełniania standardu konwencyjnego w odniesieniu do tak niejednoznacznej normatywnie instytucji jest dyskusyjne.

Należy również podkreślić, że z perspektywy samych standardów KPON, zbudowanej na podstawie zasad: autonomii, swobody dokonywania wyborów, niezależności i niedyskryminacji wszystkich osób z niepełnosprawnościami (art. 3 KPON), wskazana technika legislacyjna, polegająca na odesłaniu do stosowania przepisów o opiece nad małoletnim, a nawet władzy rodzicielskiej, budzi wątpliwości. Dostrzeżenie specyfiki sytuacji osób dorosłych, dla których ustanawiana jest opieka, ich szczególnych potrzeb i odrębności od sytuacji dzieci pozostających pod władzą rodzicielską albo opieką, powinna zdecydowanie przemawiać za przyjęciem wyczerpującej i autonomicznej regulacji odmienności dzielących każdy z tych dwóch rodzajów opieki dla osoby ubezwłasnowolnionej całkowicie i dla małoletniego. Nie oznacza to oczywiście, że istnieje konieczność zupełnego rozdzielenia regulacji opieki nad małoletnim i opieki nad osobą ubezwłasnowolnioną całkowicie. Wiele zagadnień wiążących się z każdym z tych dwóch rodzajów opieki są wspólne i takie same lub bardzo podobne do siebie na tyle, że mogą być uregulowane w przepisach wspólnych. Chodzi o to, aby przepisy o opiece nad osobami ubezwłasnowolnionymi całkowicie umożliwiały, a może nawet nakazywały sądowi uwzględnianie faktu, że są one stosowane najczęściej wobec osoby dorosłej w różnym stopniu zdolnej do wyrażenia swoich preferencji, w szczególności w sprawach osobistych⁷. W szczególności powinno to przybrać postać ustawowego nakazu rozważenia przez sąd opiekuńczy kandydata wskazanego przez osobę ubezwłasnowolnioną całkowicie, jeśli wyraża ona w tym zakresie jakiegokolwiek preferencje⁸. Adekwatnej i szczególnej w stosunku do art. 154 k.r.o. regulacji wymaga sposób sprawowania opieki nad osobą ubezwłasnowolnioną całkowicie. Zgodnie z art. 154 k.r.o. opiekun jest obowiązany wykonywać czynności z należytą starannością, tak jak tego wymaga dobro pozostającego pod opieką i interes społeczny. Kategoria należytej staranności odwołuje się do pewnych zobiektywizowanych wzorców postępowania. Również dobro osoby podlegającej opiece jest interpretowane raczej z perspektywy obiektywnej. Wskazane kryteria nie odwołują się do konieczności uwzględnienia stanowiska samej

⁶ Por. G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2017, komentarz do art. 175, s. 1076–1077, Nb. 1 i 2.

⁷ Por. S. Kalus, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, (red.) K. Piasecki, Warszawa 2006, komentarz przed art. 175, s. 917–918.

⁸ Stosownej zmiany wymaga w naszej ocenie art. 176 k.r.o.

osoby ubezwłasnowolnionej. Brak jest nawet normy, która jednoznacznie nakazywałaby opiekunowi stanowisko to ustalić. Stosowna regulacja mogłaby być zamieszczona na przykład w dodanym § 2 do art. 176 k.r.o.

Wydaje się, że godnym rozważenia rozwiązaniem jest również wprowadzenie wyraźnej podstawy ustawowej zapewniającej czynny i osobisty (niezależny od udziału jej przedstawiciela ustawowego) udział osoby, która jest już ubezwłasnowolniona we wszystkich postępowaniach dotyczących jej ubezwłasnowolnienia (jego zmiany lub uchylecia)⁹ oraz postępowaniach opiekuńczych, niezależnie od tego z czyjej inicjatywy te postępowania są wszczynane. W aktualnym stanie prawnym uczestnictwo z mocy prawa jest wyraźnie przyznane osobie, której dotyczy wnioski o ubezwłasnowolnienie, jedynie w postępowaniu o ubezwłasnowolnienie (art. 546 § 1 pkt 1 k.p.c.)¹⁰.

2. Ustanowienie opieki i powołanie opiekuna

Z perspektywy KPON, nie budzi raczej wątpliwości wypełnianie przez postępowanie o ustanowienie opiekuna wymagania wolności od konfliktu interesów i bezprawnych nacisków. Opiekuna ustanawia sąd opiekuńczy (art. 145 § 2 w zw. z art. 175 k.r.o.). Sądem opiekuńczym jest sąd rodzinny (art. 568 k.p.c.), a więc wydział sądu, do którego właściwości należą sprawy z zakresu prawa rodzinnego i opiekuńczego, dotyczące demoralizacji i czynów karalnych nieletnich, jak również leczenia osób uzależnionych od alkoholu oraz od środków odurzających i psychotropowych (art. 21 ust. 1 ustawy z 18 sierpnia 2011 r. o zmianie ustawy Prawo o ustroju sądów powszechnych oraz niektórych innych ustaw¹¹). Sądem tym obecnie jest najczęściej wydział rodzinny i nieletnich sądu rejonowego (art. 12 § 1 p. 3 ustawy Prawo o ustroju sądów powszechnych).

⁹ Konieczność udziału osoby ubezwłasnowolnionej w postępowaniach dotyczących uchylecia lub zmiany ubezwłasnowolnienia jest uznawana w doktrynie procesu cywilnego i w orzecznictwie. Por. J. Gudowski, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, tom 4, *Postępowanie rozpoznawcze. Postępowanie zabezpieczające*, (red.) T. Ereciński, Warszawa 2016, komentarz do art. 559, s. 214, Nb. 11.

¹⁰ Por. K. Korzan, *Postępowanie nieprocesowe*, Warszawa 1997, s. 307, Nb. 493; P. Rylski, *Uczestnik postępowania nieprocesowego – zagadnienia konstrukcyjne*, Warszawa 2017, s. 180; J. Bodio, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, tom 1, *Komentarz do art. 1–729*, (red.) A. Jakubowski, Warszawa 2017, komentarz do art. 559, s. 930, Nb. 6.

¹¹ Dz.U. z 2011 r., poz. 203, nr 1192.

Ustanowienie opieki przez sąd powszechny powoduje, że ma on wszelkie systemowe gwarancje bezstronności i niezawisłości. Postępowanie opiekuńcze, prowadzone przez sąd opiekuńczy, ma szczególny charakter i wykazuje liczne odrębności w stosunku do zwykłego postępowania nieprocesowego. Jest to związane ze szczególną funkcją sądu – zapewnieniem pieczy prawnej i ochrony dobra osoby, której postępowanie dotyczy. Przykładowo, sąd opiekuńczy w szerokim zakresie może działać z urzędu jak również może zmienić swoje nawet prawomocne postanowienie, jeżeli wymaga tego dobro osoby, której postępowanie dotyczy (art. 577 k.p.c.). Rozwiązanie to stanowi istotny wyjątek od prawomocności materialnej orzeczeń w postępowaniu cywilnym.

Bardziej problematyczne jest wypełnienie wymagania respektowania praw, woli i preferencji osoby z niepełnosprawnościami (ubezwłasnowolnionej całkowicie). Co prawda, jak się przyjmuje w literaturze, osoba taka jest uczestnikiem postępowania¹² (a więc przykładowo powinna zostać powiadomiona o wszczęciu postępowania czy o terminach posiedzeń wyznaczonych na rozprawę), jednak po pierwsze, nie wynika to jasno z przepisów, co prowadzi do niepewności praktyki sądowej w tym zakresie¹³, i po drugie, fundamentalne wątpliwości budzi sposób udziału ubezwłasnowolnionego w tym postępowaniu, nawet jeżeli zostanie uznany za uczestnika. W przypadku, gdy w toku postępowania o ubezwłasnowolnienie ustanowiono doradcę tymczasowego (art. 549 k.p.c.) do reprezentowania osoby, której dotyczy wnioski o ubezwłasnowolnienie, może ona być przedstawicielem ustawowym również po zakończeniu postępowania o ubezwłasnowolnienie (art. 550 § 1 p. 2 k.p.c.), a więc również w toku postępowania o ustanowienie opieki i powołanie opiekuna. Jeżeli jednak doradcy tymczasowego nie ustanowiono, osoba ubezwłasnowolniona znajduje się w „pustce prawnej”. Nie ma już zdolności do czynności prawnych, z czym związany jest brak zdolności procesowej (art. 65 § 1 k.p.c.), a jednocześnie nie ma jeszcze przedstawiciela ustawowego, ponieważ dopiero toczy się postępowanie o jego ustanowienie.

Problematyczna jest kwestia istnienia jurydycznych wymagań poznania stanowiska osoby ubezwłasnowolnionej w toku postępowania. W analizowanych sprawach nie jest obowiązkowe wyznaczenie rozprawy. W przypadku, gdy

¹² Zob. S. Kalus, *Opieka nad osobą całkowicie ubezwłasnowolnioną*, Katowice 1989, s. 106. Tak w odniesieniu do statusu osoby ubezwłasnowolnionej częściowo w postępowaniu o ustanowienie kurateli: D. Olczak-Dąbrowska, *Wybrane rodzaje kurateli w praktyce sądowej*, „Prawo w Działaniu” 2014, vol. 17, s. 128.

¹³ W badaniu D. Olczak-Dąbrowskiej, dotyczącym ustanawiania kurateli dla osoby częściowo ubezwłasnowolnionej, aż w 40% spraw osoby te nie były przez sądy traktowane jako uczestnicy postępowania: D. Olczak-Dąbrowska, *Wybrane rodzaje kurateli w praktyce sądowej*, „Prawo w Działaniu” 2014, vol. 17, s. 133.

sąd traktuje osobę ubezwłasnowolnioną jako uczestnika postępowania ma ona ogólne prawo do wysłuchania¹⁴. Ustawodawca nie przewidział jednak, tak jak w niektórych innych postępowaniach opiekuńczych (przykładowo: art. 561 § 3, 576 § 1 k.p.c.), obowiązku wysłuchania osoby, dla której opieka ma zostać ustanowiona. Należy postulować wprowadzenie takiego rozwiązania. *De lege lata* brak jest rozwiązań gwarantujących, że stanowisko i preferencje osoby ubezwłasnowolnionej zostaną w postępowaniu o ustalenie opieki w ogóle ustalone, a tym bardziej uwzględnione.

Kluczowym zagadnieniem postępowania o ustanowienie opieki i powołanie opiekuna jest wybór osoby, która opiekę tę będzie sprawowała. Zgodnie z art. 176 k.r.o., jeżeli wzgląd na dobro pozostającego pod opieką nie stoi temu na przeszkodzie, opiekunem ubezwłasnowolnionego całkowicie powinien być ustanowiony przede wszystkim jego małżonek, a w braku tegoż – jego ojciec lub matka. W zakresie wyboru opiekuna należy wziąć pod uwagę również odpowiednie stosowanie art. 149 k.r.o., w szczególności § 3, który należy interpretować tak, że w braku takich osób sąd zwraca się o wskazanie kandydata na opiekuna do właściwej jednostki organizacyjnej pomocy społecznej albo do organizacji społecznej, ewentualnie placówki, w której przebywa ubezwłasnowolniony. Regulacje określające wybór opiekuna nie przewidują, aby sąd miał rozważyć jako kandydata osobę wskazaną przez ubezwłasnowolnionego całkowicie.

Podstawowym kryterium wyboru osoby opiekuna pozostaje dobro osoby pozostającej pod opieką, a sąd nie może ustanowić również opiekunem tego, w stosunku do kogo zachodzi prawdopodobieństwo, że nie wywiąże się należycie z obowiązków opiekuna. Wskazane przepisy można interpretować w kierunku obowiązku uwzględnienia w pierwszej kolejności osoby wskazanej (preferowanej) przez ubezwłasnowolnionego. Wykładnia taka nie jest jednak przyjęta. Należy zdecydowanie postulować wprowadzenie do przepisów regulacji określającej priorytet powołania na opiekuna osoby wskazanej przez ubezwłasnowolnionego, a przynajmniej konieczności rozważenia powołania takiej osoby. Jest to zapewne jedna z reminiscencji niedostatecznego uregulowania odrębności opieki dla osoby ubezwłasnowolnionej całkowicie oraz opieki nad małoletnim i władzy rodzicielskiej.

¹⁴ A. Laskowska-Hulisz, [w:] *System Prawa Procesowego Cywilnego*, tom 4, cz. 1, vol. 2, (red.) T. Ereciński, K. Lubiński, Warszawa 2021, s. 1424.

3. Sprawowanie opieki

Zakres obowiązków i kompetencji opiekuna jest ściśle determinowany ubezpieczeniem całkowitym i zakresem ograniczeń z niego wynikających. Opiekun sprawuje więc pieczę nad osobą i majątkiem pozostającego pod opieką (art. 155 w zw. z art. 175 k.r.o.). Jest również jego przedstawicielem ustawowym.

Polskie rozwiązania dotyczące sprawowania opieki zdecydowanie spełniają standard wolności od konfliktu interesów i bezprawnych nacisków, jak również podlegania stałemu przeglądowi przez niezależny i obiektywny organ sądowy. Zgodnie z art. 156 k.r.o. (stosowanym odpowiednio z mocy odesłania w art. 175 k.r.o.) opiekun powinien *ex ante* uzyskiwać zezwolenie sądu opiekuńczego we wszystkich ważniejszych sprawach, które dotyczą zarówno osoby, jak i majątku podopiecznego. Zgodnie z dominującym poglądem czynność prawna dokonana bez zezwolenia sądu jest nieważna¹⁵. W polskim prawie realizowana jest w pełnym zakresie zasada oceny *ex ante* przez sąd wszystkich ważniejszych czynności dokonywanych przez opiekuna.

W kodeksie rodzinnym i opiekuńczym przewidziano również szereg wyłączeń możliwości reprezentacji przez opiekuna, z uwagi na ewentualność konfliktu interesów. Zgodnie z art. 159 § 1 k.r.o. opiekun nie może reprezentować osób pozostających pod jego opieką, przy czynnościach prawnych między tymi osobami, przy czynnościach prawnych między jedną z tych osób a opiekunem albo jego małżonkiem, zstępny, wstępnymi lub rodzeństwem, chyba że czynność prawna polega na bezpłatnym przysporzeniu na rzecz osoby pozostającej pod opieką. Ponadto, wskazane reguły stosuje się odpowiednio w postępowaniu przed sądem lub innym organem państwowym.

Zgodnie z art. 160 § 1 k.r.o. niezwłocznie po objęciu opieki opiekun obowiązany jest sporządzić inwentarz majątku osoby pozostającej pod opieką i przedstawić go sądowi. Przepis powyższy stosuje się odpowiednio, w razie późniejszego nabywania majątku przez osobę pozostającą pod opieką. Jedynie wyjątkowo, gdy majątek podopiecznego jest nieznaczny, sąd może zwolnić opiekuna od obowiązku sporządzenia spisu inwentarza (§ 2). Sąd może również zobowiązać opiekuna do złożenia do depozytu sądowego kosztowności, papierów wartościowych i innych dokumentów należących do pozostającego pod opieką. Przedmioty te nie mogą zostać odebrane bez zezwolenia sądu (art. 161 § 1 k.r.o.). Gotówka pozostającego

¹⁵ Zob. przykładowo J. Sadowski, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, (red.) J. Wierciński, Warszawa 2014, komentarz do art. 156, Nb. 10.

pod opieką, jeżeli nie jest potrzebna do zaspokajania jego uzasadnionych potrzeb, powinna być złożona przez opiekuna w instytucji bankowej. Opiekun może podejmować ulokowaną gotówkę tylko za zezwoleniem sądu (art. 161 § 2 k.r.o.). Opisane rozwiązania należy ocenić jako z jednej strony niezwykle formalistyczne, a z drugiej strony ustanawiające wysoki standard ochrony osoby z niepełnosprawnościami przed nadużyciami ze strony opiekuna.

Sąd opiekuńczy, po ustanowieniu opieki i powołaniu opiekuna, sprawuje stały nadzór nad wykonywaniem opieki. Polega on na bieżącym zaznajamianiu się z działalnością opiekuna, jak również udzielaniu mu wskazówek i poleceń (art. 165 § 1 k.r.o.). Sąd może również żądać od opiekuna wyjaśnień we wszystkich sprawach należących do zakresu opieki czy przedstawienia dokumentów związanych z jej sprawowaniem (art. 165 § 2 k.r.o.).

Środkiem nadzoru nad sprawowaniem opieki są cykliczne sprawozdania dotyczące osoby podlegającej opiece oraz rachunki z zarządu jej majątkiem, które muszą być składane sądowi nie rzadziej niż raz na rok (art. 166 § 1 k.r.o.). Jedynie wyjątkowo, gdy dochody z majątku nie przekraczają prawdopodobnych kosztów utrzymania pozostającego pod opieką, sąd może zwolnić opiekuna od przedstawiania szczegółowych rachunków z zarządu, ale i tak konieczne jest składanie ogólnego sprawozdania o zarządzie majątkiem (art. 166 § 2 k.r.o.).

Podobnie jak w przypadku wyboru i powołania opiekuna, na tle obowiązujących regulacji, problematyczne jest istnienie mechanizmów gwarantujących respektowanie woli i preferencji osoby ubezwłasnowolnionej. Zgodnie z art. 154 k.r.o. opiekun jest obowiązany wykonywać czynności z należytą starannością, tak jak tego wymaga dobro pozostającego pod opieką i interes społeczny. Kategoria należytej staranności odwołuje się do pewnych zobiektywizowanych wzorców postępowania. Również dobro osoby podlegającej opiece jest interpretowane raczej z perspektywy obiektywnej. Wskazane kryteria nie odwołują się do konieczności uwzględnienia stanowiska samej osoby ubezwłasnowolnionej. Brak jest nawet normy, która jednoznacznie nakazywałaby opiekunowi stanowisko to ustalić. Jedynie pośrednio można uznać, że poprzez „kaskadowe” odesłanie zastosowanie powinien znaleźć art. 95 § 4 k.r.o., regulujący obowiązek wysłuchania dziecka przez rodziców sprawujących władzę rodzicielską. Należy jednak zaznaczyć, że rodzice mają obowiązek wysłuchania dziecka, tylko „jeżeli rozwój umysłowy, stan zdrowia i stopień dojrzałości dziecka na to pozwala”. Można argumentować, że w świetle brzmienia przepisu, z uwagi na stan zdrowia osoby całkowicie ubezwłasnowolnionej, stosowanie art. 95 § 4 k.r.o. do opieki nad ubezwłasnowolnionym jest wyłączone. Nawet jednak przyjmując pogląd o stosowaniu cytowanego przepisu, rodzice (opiekun) nie mają obowiązku uwzględniać

stanowiska dziecka, ale jedynie „w miarę możliwości” i to tylko w zakresie „rozsądnych życzeń”.

4. Zwolnienie opiekuna

Opieka nad ubezwłasnowolnionym całkowicie ustaje z mocy prawa w razie uchylenia ubezwłasnowolnienia lub jego zmiany na częściowe (art. 177 k.r.o.). Sąd może również zwolnić opiekuna. Zwolnienia może zażądać sam opiekun, a materialnoprawną podstawą są ważne powody (art. 169 § 1 k.r.o.). Poza tym, sąd zwolni opiekuna, jeżeli z powodu przeszkód faktycznych lub prawnych opiekun jest niezdolny do sprawowania opieki albo dopuszcza się czynów lub zaniedbań, które naruszają dobro pozostającego pod opieką (art. 169 § 2 k.r.o.). Postępowanie w tym przypadku wszczynane jest z urzędu.

Z perspektywy respektowania praw, woli i preferencji osoby ubezwłasnowolnionej, wątpliwości budzi brak możliwości złożenia przez nią wniosku o zwolnienie opiekuna. Oczywiście osoba taka może zawiadomić sąd opiekuńczy o potrzebie zwolnienia (zmiany), jednak nie może złożyć wiążącego sąd wniosku w tym zakresie. Sąd opiekuńczy jedynie może z urzędu wszcząć takie postępowanie (art. 570 k.p.c.)¹⁶. Osoba ubezwłasnowolniona nie tylko nie może samodzielnie złożyć wniosku, ale również nie może samodzielnie działać w postępowaniu o zwolnienie opiekuna z uwagi na brak zdolności procesowej. Należy postulować, aby do postępowania o zwolnienie opiekuna przenieść rozwiązania analogiczne jak w przypadku postępowania o ubezwłasnowolnienie: uznać osobę ubezwłasnowolnioną za uczestnika postępowania (*de lege lata* status taki może wynikać jedynie z ogólnego art. 510 k.p.c., zgodnie z którym zainteresowanym w sprawie, a więc osobą która może wziąć udział w postępowaniu, jest każdy, czyich praw dotyczy wynik postępowania), przyznać takiej osobie zdolność procesową, wprowadzić rozwiązanie, zgodnie z którym do wniosku o zwolnienie opiekuna czy też apelacji od orzeczenia w tym zakresie nie stosuje się regulacji o wymaganiach formalnych, jak również, że nie można odrzucić z tego powodu wniosku czy środka odwoławczego, a ponadto, że wniosek takiej osoby zwolniony jest z opłat.

¹⁶ Co oczywiście nie oznacza dowolności. W każdym przypadku, gdy sąd uzyska informacje uzasadniające wszczęcie postępowania, powinien tego dokonać. Zob. przykładowo A. Góra-Błaszczkowska, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, tom 3, art. 506–729, (red.) T. Wiśniewski, LEX 2021, komentarz do art. 570, Nb. 1.

Powinna istnieć również możliwość ustanowienia dla osoby ubezwłasnowolnionej adwokata lub radcy prawnego z urzędu nawet bez jej wniosku.

5. Podsumowanie

Jak już wyżej zostało podkreślone, opieka nad osobą ubezwłasnowolnioną nie ma charakteru „samodzielnej” instytucji, ale jest bardzo ściśle powiązana z ubezwłasnowolnieniem. Z tego powodu ocena rozwiązań takich, jak: bezterminowość, zakres ograniczenia zdolności do czynności prawnych, zakres obowiązków oraz uprawnień opiekuna powinna być dokonywana w ramach analizy samego ubezwłasnowolnienia.

Analiza rozwiązań normatywnych z zakresu ustanowienia opieki i powołania opiekuna, wykonywania opieki i nadzoru sądowego, jak również odwołania (zmiany) opiekuna prowadzi do wniosku, że polskie regulacje spełniają wszelkie standardy związane z zapewnieniem rozwiązań wolnych od konfliktu interesów, bezprawnych nacisków, jak również podlegają stałemu nadzorowi (i przegłądowi) przez sąd. Można nawet zaryzykować stwierdzenie, że przyjęte rozwiązania tak formalizują sprawowanie opieki i nakładają na opiekuna tyle obowiązków w szczególności sprawozdawczych, że w praktyce może to utrudniać znalezienie opiekuna, jak również wykonywanie czynności realnie dotyczących osoby ubezwłasnowolnionej.

Zdecydowanie gorzej wypada ocena zapewnienia respektowania woli i preferencji osoby z niepełnosprawnościami. System został oparty na założeniu, że osoba niezdolna ma być raczej „beneficjentem” różnych czynności i zabiegów dokonywanych dla jej obiektywnie pojmowanego dobra, a nie ich czynnym uczestnikiem. Podejście to ujawnia się chociażby przez odesłanie do stosowania regulacji dotyczących władzy rodzicielskiej. W tym zakresie obowiązujące w prawie polskim rozwiązania należy uznać za niezgodne z KPN. Należy postulować, aby w ramach postępowań związanych z ustanowieniem i wykonywaniem opieki, powołaniem opiekuna oraz dokonywaniem przez niego różnych czynności znalazły się regulacje zapewniające realny udział ubezwłasnowolnionego, łącznie z jego wysłuchaniem, jak również w miarę możliwości uwzględniające jego stanowisko w ramach podejmowanych rozstrzygnięć czy decyzji.

Ze względu na wątpliwości, jakie z punktu widzenia art. 12 KPN budzi zarówno ubezwłasnowolnienie, jak i opieka dla osób ubezwłasnowolnionych

całkowicie, w latach 2012–2015 w ramach Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego przygotowywano zmianę polskiego k.c. i k.r.o. Zmianom w prawie materialnym miały towarzyszyć adekwatne zmiany przepisów procesowych zawartych w k.p.c. Zmiany te w zakresie prawa materialnego miały polegać na odpowiedniej modyfikacji przepisów k.c. o czynnej zdolności prawnej, uchyleniu przepisów k.c. o ubezwłasnowolnieniu, uchyleniu przepisów k.r.o. o opiece nad osobą ubezwłasnowolnioną całkowicie (art. 175–177 k.r.o.), przepisu k.r.o. o kuratorze dla osoby ubezwłasnowolnionej częściowo (art. 181 k.r.o.) oraz przepisu k.r.o. o kuratorze dla osoby niepełnosprawnej (art. 183 k.r.o.). Przepisy, które miały zostać uchylone, miały zostać zastąpione nowymi przepisami regulującymi instytucję opieki nad osobą pełnoletnią. Opieka nad osobą pełnoletnią miała być uregulowana przepisami zawartymi w Tytule III k.r.o. w art. 177¹–177²⁸ k.r.o.¹⁷ Projektowana regulacja miała zapewnić możliwość doboru stosowanych wobec osób z niepełnosprawnościami rodzajów opieki oraz zakresu ograniczeń czynnej zdolności prawnej osób z niepełnosprawnościami w sposób adekwatny do ich potrzeb. Projekt przewidywał możliwość wprowadzania ograniczeń czynnej zdolności prawnej osób z niepełnosprawnościami, których zakres mógł być kształtowany przez sąd w sposób dostosowany do potrzeb konkretnej osoby. Projekt ten nie zakładał całkowitego odejścia od substytucyjnego modelu dokonywania czynności prawnych przez osoby z niepełnosprawnościami, zapewniając jednak możliwość ukształtowania go w sposób dostosowany do indywidualnej sytuacji konkretnej osoby oraz ograniczając czasową możliwość jego stosowania. Czasowe ograniczenie możliwości stosowania substytucyjnego modelu dokonywania czynności prawnych przez osoby z niepełnosprawnościami wymusiłoby regularne sprawdzanie przez sąd aktualności przesłanek jego stosowania. Prace nad tym projektem zmian w polskim prawie prywatnym i procesowym nie zostały dokończone ze względu na odwołanie przewodniczącego, zastępcy przewodniczącego i wszystkich członków Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego w 2015 roku.

¹⁷ P. Machnikowski, *Instytucja opieki nad pełnoletnim w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego w latach 2012–2015*, „Państwo i Prawo” 2019, nr 4, s. 136.

SZYMON PAWELEC¹

Znaczenie regulacji zdolności do czynności prawnych dla karnoprawnej ochrony osób z niepełnosprawnościami

1. Pojęcie osoby niepełnosprawnej

Na gruncie prawa międzynarodowego definicję osoby niepełnosprawnej zawiera Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r. (dalej jako: KPON)². Akt ten został w dniu 26 lipca 2012 r. ratyfikowany przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej za zgodą Sejmu wyrażoną w ustawie³ i wszedł do polskiego porządku prawnego z dniem 25 października 2012 r. W tym miejscu należy podkreślić, że zgodnie z art. 91 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. „ratyfikowana umowa międzynarodowa, po jej ogłoszeniu w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, stanowi część krajowego porządku prawnego i jest bezpośrednio stosowana, chyba że jej stosowanie jest uzależnione od wydania ustawy”. Stosownie zaś do ust. 2 tej normy „umowa międzynarodowa ratyfikowana za uprzednią zgodą wyrażoną w ustawie ma pierwszeństwo przed ustawą, jeżeli ustawy tej nie da się pogodzić z umową”.

W art. 1 KPON strony ustaliły, że jej celem jest „popieranie, ochrona i zapewnienie pełnego i równego korzystania ze wszystkich praw człowieka i podstawowych wolności przez wszystkie osoby niepełnosprawne oraz popieranie poszanowania ich przyrodzonej godności”. Według akapitu drugiego tego

¹ Szymon PAWELEC – Uniwersytet Warszawski, Polska, ORCID: 0000-0001-7166-9180

² Dz.U. z 2012, poz. 1169 ze zm.

³ Ustawa z dnia 15 czerwca 2012 r. o ratyfikacji Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzonej w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r. (Dz.U. z 2012, poz. 882).

artykułu „do osób niepełnosprawnych zalicza się te osoby, które mają długotrwale naruszoną sprawność fizyczną, psychiczną, intelektualną lub w zakresie zmysłów co może, w oddziaływaniu z różnymi barierami, utrudniać im pełny i skuteczny udział w życiu społecznym, na zasadzie równości z innymi osobami”.

Na poziomie ustawowym w Polsce ochrona osób niepełnosprawnych regulowana jest przede wszystkim w ustawie z dnia 27 sierpnia 1997 r. O rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych⁴. Artykuł 2 pkt 10 tego aktu niepełnosprawność definiuje jako „trwałą lub okresową niezdolność do wypełniania ról społecznych z powodu stałego lub długotrwałego naruszenia sprawności organizmu, w szczególności powodującą niezdolność do pracy”. W art. 3 ust. 1 ustawodawca ustalił trzy stopnie niepełnosprawności: znaczny, umiarkowany i lekki. Uzyskanie, zgodnie z procedurą przewidzianą w cytowanej ustawie, orzeczenia ustalającego stopień niepełnosprawności stanowi podstawę do przyznawania ulg i uprawnień przewidzianych dla osób niepełnosprawnych w innych przepisach.

Na gruncie kodeksu karnego⁵ sformułowanie osoba niepełnosprawna pojawia się tylko w jednym miejscu, a mianowicie w art. 225 § 4. Przepis ten statuuje typ czynu zabronionego, polegającego na udaremnianiu lub utrudnianiu osobie upoważnionej wykonywania czynności służbowych w zakresie nadzoru i kontroli w jednostkach organizacyjnych pomocy społecznej lub w placówkach zapewniających całodobową opiekę osobom niepełnosprawnym, przewlekle chorym lub osobom w podeszłym wieku.

Należy zauważyć, że sformułowanie „osoba niepełnosprawna” w omawianej normie nie występuje jako pojęcie samodzielne, lecz jest częścią innego pojęcia, tj. „placówki zapewniającej całodobową opiekę osobom niepełnosprawnym, przewlekle chorym lub osobom w podeszłym wieku”. Działalność tego typu instytucji uregulowana jest w ustawie z dnia 12 marca 2004 r. O pomocy społecznej⁶, w rozdziale 3 zatytułowanym „Działalność gospodarcza w zakresie prowadzenia placówki zapewniającej całodobową opiekę osobom niepełnosprawnym, przewlekle chorym lub osobom w podeszłym wieku” (art. 67–69).

Wskazane wyżej pojęcie nie zostało zdefiniowane przez legislatora wprost, jednak odtworzenie jego najważniejszych elementów możliwe jest na podstawie pozostałych norm ustawy. Jak zauważył Naczelny Sąd Administracyjny w uzasadnieniu wyroku z dnia 6 września 2018 r. „Ustawodawca nie wprowadził definicji legalnej placówki zapewniającej całodobową opiekę osobom niepełnosprawnym,

⁴ Dz.U. z 2021, poz. 573.

⁵ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. z 2020, poz. 1444 ze zm.).

⁶ Dz.U. z 2020 r. poz. 1876 ze zm.

przewlekłe chorym lub osobom w podeszłym wieku. Nie znaczy to jednak, że z całokształtu regulacji ustawowej nie można zrekonstruować konstytutywnych elementów dla tejże placówki. W świetle ustawy o pomocy społecznej placówka taka ma świadczyć usługi określonego rodzaju w stosunku do określonej kategorii osób. Działalnością placówki mają być objęte osoby niepełnosprawne, przewlekłe chore lub osoby w podeszłym wieku (element podmiotowy). Natomiast katalog świadczonych całodobowo usług został ujęty w art. 68 ust. 1 i 3 u.p.s. (element przedmiotowy)⁷.

Użyte w ustawie karnej sformułowanie „osoba niepełnosprawna”, nie będąc terminem autonomicznym, nie odnosi się do definicji osoby niepełnosprawnej zawartej w KPON. Jednak należy zauważyć, że w art. 225 § 4 k.k. objawia się wola legislatora do zabezpieczenia dobrostanu osób niepełnosprawnych przebywających w placówkach zapewniających całodobową opiekę. W literaturze wskazuje się, że głównym przedmiotem ochrony w omawianej normie karnej jest prawidłowość czynności kontrolnych i nadzorczych we wskazanych w przepisie jednostkach opiekuńczych, ubocznym zaś – prawa osób w nich przebywających⁸.

W tym miejscu należy dodać, że omawiany przepis został dodany do kodeksu karnego ustawą z dnia 12 lutego 2010 r. o zmianie ustawy o pomocy społecznej oraz niektórych innych ustaw⁹ i wszedł w życie z dniem 31 marca 2010 r. W uzasadnieniu projektu nowelizacji projektodawcy podkreślali, że celem dodania tej normy ma być zapewnienie prawidłowości i skuteczności przeprowadzonych kontroli oraz zwiększenie poczucia bezpieczeństwa inspektorów. Wskazywano również na konieczność przeciwdziałania zagrożeniom dla życia lub zdrowia osób starszych i chorych. Powołano się nawet na występujące w praktyce i zgłaszane wielokrotnie przez inspektorów wojewódzkich do Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej przypadki szczucia ich psami, zamykania bramy wejściowej do placówki, niewpuszczania do wszystkich pomieszczeń w obiekcie¹⁰.

⁷ Wyrok NSA z 06.09.2018 r., I OSK 2446/16, LEX nr 2629441.

⁸ M. Kulik, [w:] *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, (red.) M. Mozgawa, LEX/el. 2021, art. 225, Nb. 1.

⁹ Dz.U. z 2010 poz. 40.229.

¹⁰ Rządowy projekt ustawy o zmianie ustawy o pomocy społecznej oraz niektórych innych ustaw, VI kadencja, druk sejm. nr 2316. <https://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/wgdruku/2316>. [dostęp: 25.10.2021].

2. Pojęcie osoby nieporadnej

Poza wyżej opisanym przypadkiem sformułowanie „osoba niepełnosprawna” w kodeksie karnym nie występuje. Ustawa karna posługuje się natomiast pojęciem „osoby nieporadnej”. Termin ten można odnaleźć w pięciu miejscach. Przy czym w zależności od przepisu mowa o osobie nieporadnej ze względu na: [i] wiek lub stan zdrowia (art. 53 § 2 k.k.), [ii] stan psychiczny lub fizyczny (art. 210 k.k. i art. 211 k.k.), [iii] wiek, stan psychiczny lub fizyczny (art. 189 § 2a k.k. i art. 207 § 1a k.k.).

Pojęcie „osoby nieporadnej” nie posiada definicji legalnej. Jak wskazuje się w doktrynie, istotą nieporadności jest brak możliwości samodzielnego decydowania o swoim losie lub zmieniania swojego położenia, podkreślając przy tym, że chodzi o okoliczność faktyczną, która „wymaga każdorazowo indywidualnego stwierdzenia”¹¹. Wiek jako przyczyna nieporadności może dotyczyć zarówno osób młodych, jak i tych w podeszłym wieku. Z kolei przez stan zdrowia w doktrynie rozumie się zarówno stan psychiczny, jak i fizyczny¹². Stanem psychicznym powodującym nieporadność może być np. upośledzenie umysłowe, niedorozwój czy choroba psychiczna. Natomiast nieporadność wynikająca z właściwości fizycznych może być związana z kalectwem czy obłożną chorobą. Podkreślenia jednak wymaga, że ustawodawca nie przewiduje zamkniętego katalogu takich okoliczności.

W tym miejscu należy wskazać na zasadnicze różnice między pojęciem „osoby nieporadnej” a pojęciem „osoby niepełnosprawnej” w rozumieniu KPON. Po pierwsze posiadanie statusu osoby niepełnosprawnej nie pociąga za sobą automatycznie nieporadności, o której mowa w ustawie karnej – stan taki, jak wspomniano wyżej, winien być każdorazowo stwierdzany na podstawie okoliczności konkretnej sprawy. Po drugie nieporadność nie musi mieć, w przeciwieństwie do niepełnosprawności, charakteru długotrwałego. Po trzecie o ile KPON w zakresie pojęcia osoby niepełnosprawnej kładzie nacisk na utrudnienia w udziale w życiu społecznym na zasadzie równości z innymi, o tyle karnoustawowe pojęcie osoby nieporadnej (definiowane na poziomie doktrynalnym) skupia się wokół niemożności samodzielnego decydowania o swoim losie.

¹¹ S. Hypś, [w:] *Kodeks karny. Komentarz.*, (red.) A. Grześkowiak, K. Wiak, Warszawa 2021, art. 207, Nb. 32.

¹² M. Budyn-Kulik, [w:] *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, (red.) M. Mozgawa, LEX/el. 2021, art. 53, Nb. 15.

Należy stwierdzić, że omawiane pojęcia pozostają w stosunku krzyżowania się. Nietrudno wyobrazić sobie bowiem, że w konkretnym stanie faktycznym nieporadność określonej osoby wiąże się z jej niepełnosprawnością (np. nieporadność wynikająca z upośledzenia umysłowego albo kalectwa). Jednocześnie mogą występować przypadki, gdy osoba nieporadna nie spełnia postulatów definicyjnych osoby niepełnosprawnej (np. osoba nieporadna w określonym zakresie w związku z chorobą obłąkną, ale niezwiązaną z długotrwałym naruszeniem sprawności, albo w związku z młodym wiekiem i niedoświadczeniem życiowym).

Wszystkie wymienione na wstępie tej części wywodu przepisy ustawy karnej mają za zadanie ochronę osób nieporadnych, w tym osób niepełnosprawnych mieszczących się w zakresie tego pojęcia. Pełnią one jednak różne funkcje. W pierwszym rzędzie należy wskazać na dwa przepisy znajdujące się w rozdziale XXVI k.k., zatytułowanym „Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece”, a mianowicie na: art. 210 i art. 211. Zgodnie z art. 210 § 1 k.k.: „kto wbrew obowiązkowi troszczenia się o małoletniego poniżej lat 15 albo o osobę nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny osobę tę porzuca, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5”. Przy czym stosownie do § 2 tego przepisu „jeżeli następstwem czynu jest śmierć osoby określonej w § 1, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12”. Z kolei w myśl art. 211 k.k. „kto, wbrew woli osoby powołanej do opieki lub nadzoru, uprowadza lub zatrzymuje małoletniego poniżej lat 15 albo osobę nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5”.

Warto podkreślić, że omawiane normy znajdują się w ustawie karnej od początku jej obowiązywania, tj. od 1 września 1998 r. Oba przepisy statuują samodzielne typy czynów zabronionych, w których przedmiotem bezpośredniego działania jest osoba nieporadna ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny (ewentualnie małoletni poniżej lat 15). Dobrem chronionym przez art. 210 k.k. jest interes podopiecznego przed niedopełnieniem obowiązku przez osobę, obciążoną obowiązkiem troski o niego. Natomiast przepis art. 211 k.k., jak to ujmuje się w doktrynie, „zwraca się przeciwko samowolnemu jednostronnemu dokonywaniu zmian w ustalonym przez prawo lub orzeczenie sądowe stosunku opieki lub nadzoru nad osobą określoną w tym przepisie, przy czym nie chodzi o nadanie cech nietykalności czyjemuś prawu opieki lub nadzoru, lecz o zapewnienie należytych warunków wykonywania tego prawa przez osobę, której powierzono faktyczne sprawowanie opieki lub nadzoru”¹³.

¹³ A. Muszyńska, [w:] *Kodeks karny, „Część szczególna. Komentarz”*, (red.) J. Giezek, Warszawa 2014, art. 211, Nb. 2.

Pojęciem „osoby nieporadnej” prawodawca posługuje się również w ramach instytucji kwalifikowanego typu czynu zabronionego, a więc nie w sytuacji, gdy formułuje samodzielny typ przestępstwa, gdzie osoba nieporadna (ewentualnie małoletni poniżej lat 15) jako przedmiot bezpośredniego działania stanowi o bycie przestępstwa, ale gdy nieporadność pokrzywdzonego czyni okolicznością zaostrzającą wymiar kary za przestępstwo scharakteryzowane w typie podstawowym. Ma to miejsce w dwóch przypadkach, tj. w art. 189 § 2a (typ kwalifikowany bezprawnego pozbawienia wolności) i art. 207 § 1a k.k. (typ kwalifikowany znęcania się).

Zgodnie z art. 189 § 1 k.k. „kto pozbawia człowieka wolności, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5”. Przy czym w myśl § 2 tego przepisu „jeżeli pozbawienie wolności trwało dłużej niż 7 dni, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10”. Zasadniczy dla niniejszego wyводу § 2a statuuje zaś, że „jeżeli pozbawienie wolności, o którym mowa w § 2, dotyczy osoby nieporadnej ze względu na jej wiek, stan psychiczny lub fizyczny, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12. Należy również wspomnieć, że stosownie do § 3 „jeżeli pozbawienie wolności, o którym mowa w § 1–2a, łączyło się ze szczególnym udręczeniem, sprawca podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3”.

Z kolei w myśl art. 207 § 1 k.k. „kto znęca się fizycznie lub psychicznie nad osobą najbliższą lub nad inną osobą pozostającą w stałym lub przemijającym stosunku zależności od sprawcy, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5”. Istotny z punktu widzenia omawianej instytucji jest § 1a tego przepisu, zgodnie z którym „kto znęca się fizycznie lub psychicznie nad osobą nieporadną ze względu na jej wiek, stan psychiczny lub fizyczny, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8”. Można dodać, że stosownie do § 2 „jeżeli czyn określony w § 1 lub 1a połączony jest ze stosowaniem szczególnego okrucieństwa, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10”.

Zwiększenie wymiaru kary za przestępstwa bezprawnego pozbawienia wolności i znęcania się w przypadku ich popełnienia na szkodę osoby nieporadnej jest przejawem szczególnej troski legislatora o osoby słabsze. Należy podkreślić, że utworzenie typu kwalifikowanego przestępstwa ma w prawie karnym to znaczenie, że świadczy o szczególnie nagannej ocenie określonego czynu i jego dużej szkodliwości społecznej.

Trzeci rodzaj instytucji związanej z pojęciem osoby nieporadnej odnaleźć można w art. 53 § 2 k.k. W myśl tego przepisu „wymierzając karę, sąd uwzględnia w szczególności motywację i sposób zachowania się sprawcy, zwłaszcza w razie popełnienia przestępstwa na szkodę osoby nieporadnej ze względu na wiek lub

stan zdrowia, popełnienie przestępstwa wspólnie z nieletnim, rodzaj i stopień naruszenia ciążących na sprawcy obowiązków, rodzaj i rozmiar ujemnych następstw przestępstwa, właściwości i warunki osobiste sprawcy, sposób życia przed popełnieniem przestępstwa i zachowanie się po jego popełnieniu, a zwłaszcza staranie o naprawienie szkody lub zadośćuczynienie winnej formie społecznemu poczuciu sprawiedliwości, a także zachowanie się pokrzywdzonego”.

Czynnik w postaci popełnienia przestępstwa na szkodę osoby nieporadnej ze względu na wiek lub stan zdrowia dodano do art. 53 § 2 k.k. w wyniku nowelizacji z dnia 23 marca 2017 r.¹⁴, która weszła w życie w dniu 13 lipca 2017 roku. Można domniemywać, że za zobowiązaniem sądów do uwzględniania tego funktora przy wymiarze kary stoi przekonanie ustawodawcy co do szczególnej karygodności przestępstw popełnianych przeciwko ludziom, których stan wskazuje na niemożność samodzielnego decydowania o swoim losie. Niewątpliwie wskazanie bezpośrednio w ustawie tego typu okoliczności wzmacnia ochronę osób nieporadnych, w tym także osób, których nieporadność jest związana z niepełnosprawnością.

Podsumowując tę część rozważań, należy wskazać, że pojęcie osoby nieporadnej użyte jest w ustawie karnej w ramach trzech rodzajów instytucji. Po pierwsze dla sformułowania samodzielnego typu czynu zabronionego, którego cechą dystynktywną jest nieporadność przedmiotu czynności sprawczej. Po drugie dla ustanowienia kwalifikowanego typu czynu zabronionego, gdzie pokrzywdzenie osoby nieporadnej wiąże się z zaostreniem kary. Po trzecie dla zobowiązania sądu do uwzględnienia przy wymiarze kary faktu nieporadności pokrzywdzonego.

3. Ochrona osób niepełnosprawnych pokrzywdzonych przestępstwem wymuszenia rozbójniczego, oszustwa lub wyzysku kontrahenta

Z punktu widzenia osób niepełnosprawnych, a w szczególności ochrony ich interesów majątkowych szczególnie istotne znaczenie mają trzy typy czynów zabronionych – dwa znajdujące się w rozdziale XXXV KK „Przestępstwa przeciwko mieniu”, tj. art. 282 statuujący wymuszenie rozbójnicze i art. 286 penalizujący oszustwo oraz jeden znajdujący się w rozdziale XXXVI „Przestępstwa przeciwko

¹⁴ Ustawa z dnia 23 marca 2017 r. o zmianie ustawy Kodeks karny, ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz ustawy Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2017, poz.773).

obrotowi gospodarczemu i interesom majątkowym w obrocie cywilnoprawnym”, tj. art. 304 § 1 ustanawiający przestępstwo wyzysku kontrahenta.

Zgodnie z art. 282 k.k. „kto, w celu osiągnięcia korzyści majątkowej, przemocą, groźbą zamachu na życie lub zdrowie albo gwałtownego zamachu na mienie, doprowadza inną osobę do rozporządzenia mieniem własnym lub cudzym albo do zaprzestania działalności gospodarczej, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat dziesięciu”.

W myśl art. 286 § 1 k.k. „kto, w celu osiągnięcia korzyści majątkowej, doprowadza inną osobę do niekorzystnego rozporządzenia własnym lub cudzym mieniem za pomocą wprowadzenia jej w błąd albo wyzyskania błędu lub niezdolności do należytego pojmowania przedsiębranego działania, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8”. Wedle § 3 tego przepisu „w wypadku mniejszej wagi, sprawca podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat dwóch”. Z kolei zgodnie z § 4 oszustwo popełnione na szkodę osoby najbliższej ścigane jest na wniosek pokrzywdzonego.

Stosownie do art. 304 § 1 k.k. „kto, wyzyskując przymusowe położenie innej osoby fizycznej, prawnej albo jednostki organizacyjnej niemającej osobowości prawnej, zawiera z nią umowę, nakładając na nią obowiązek świadczenia niewspółmiernego ze świadczeniem wzajemnym, podlega karze pozbawienia wolności do lat trzech”.

Odnosząc się do przytoczonych wyżej przepisów, należy w pierwszym rzędzie wskazać, że o ile art. 282 k.k. nie wykazuje żadnej szczególnej ochrony osób niepełnosprawnych, o tyle art. 286 k.k. i art. 304 mogą być, wprawdzie nie wprost, ale pośrednio odnoszone do pewnych kategorii osób niepełnosprawnych – w pierwszym bowiem jednym ze sposobów popełnienia przestępstwa jest wyzyskanie niezdolności pokrzywdzonego do należytego pojmowania przedsiębranego działania, w drugim zaś okolicznością towarzyszącą realizacji znamienia czynnościowego jest przymusowe położenie pokrzywdzonego.

Problemem, który należy dodatkowo postawić w kontekście zacytowanych wyżej przepisów, jest kwestia znaczenia zdolności do czynności prawnych osób niepełnosprawnych dla zaistnienia znamienia rozporządzenia mieniem (w przypadku wymuszenia rozbójniczego i oszustwa) albo zawarcia umowy (w przypadku wyzysku kontrahenta). Podkreślenia bowiem wymaga, że w polskim porządku prawnym istnieją instytucje: ubezwłasnowolnienia całkowitego oraz ubezwłasnowolnienia częściowego, które umożliwiają odpowiednio pozbawienie albo ograniczenie konkretnej osobie zdolności do czynności prawnych, przy czym konstrukcja tych instrumentów wskazuje, że mogą być one stosowane szczególnie w przypadku osób niepełnosprawnych w aspekcie psychicznym.

Odpowiedzi wymaga zatem pytanie, czy osoba niepełnosprawna, która została ubezwłasnowolniona całkowicie albo częściowo, może w rozumieniu kodeksu karnego rozporządzić mieniem lub zawrzeć umowę. Zanim jednak autor przejdzie do szczegółowych rozważań we wskazanym wyżej zakresie, krótko streści regulacje dotyczące ubezwłasnowolnienia całkowitego lub częściowego, a w szczególności skutków, jakie wywołuje w płaszczyźnie prawa cywilnego zastosowanie tych instytucji.

Zgodnie z art. 12 kodeksu cywilnego¹⁵ „nie mają zdolności do czynności prawnych osoby, które nie ukończyły lat trzynastu, oraz osoby ubezwłasnowolnione całkowicie”. W myśl art. 13 § 1 k.c. „osoba, która ukończyła lat trzynaście, może być ubezwłasnowolniona całkowicie, jeżeli skutek choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego rodzaju zaburzeń psychicznych, w szczególności pijaństwa lub narkomanii, nie jest w stanie kierować swym postępowaniem”. Na mocy art. 14 § 1 k.c. „czynność prawna dokonana przez osobę, która nie ma zdolności do czynności prawnych, jest nieważna”. Przy czym w § 2 tego przepisu ustawodawca zastrzegł, że „gdy osoba niezdolna do czynności prawnych zawarła umowę należącą do umów powszechnie zawieranych w drobnych bieżących sprawach życia codziennego, umowa taka staje się ważna z chwilą jej wykonania, chyba że pociąga za sobą rażące pokrzywdzenie osoby niezdolnej do czynności prawnych”.

Zgodnie z art. 15 k.c. „ograniczoną zdolność do czynności prawnych mają małoletni, którzy ukończyli lat trzynaście, oraz osoby ubezwłasnowolnione częściowo”. W myśl art. 16 § 1 k.c. „osoba pełnoletnia może być ubezwłasnowolniona częściowo z powodu choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego rodzaju zaburzeń psychicznych, w szczególności pijaństwa lub narkomanii, jeżeli stan tej osoby nie uzasadnia ubezwłasnowolnienia całkowitego, lecz potrzebna jest pomoc do prowadzenia jej spraw”. Na mocy art. 17 k.c. „z zastrzeżeniem wyjątków w ustawie przewidzianych, do ważności czynności prawnej, przez którą osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych zaciąga zobowiązanie lub rozporządza swoim prawem, potrzebna jest zgoda jej przedstawiciela ustawowego”.

¹⁵ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz.U. z 2020, poz. 0.1740).

4. Wyzyskanie niezdolności do należytego pojmowania przedsiębranego działania

Wydaje się, że w przypadku przestępstwa z art. 286 k.k., osób niepełnosprawnych może w sposób szczególny dotyczyć trzecia z wymienionych tam tzw. czynności oszukańczych, polegająca na wyzyskaniu niezdolności pokrzywdzonego do należytego pojmowania przedsiębranego działania. Poniżej autor najpierw przedstawi poglądy doktryny i judykatury odnośnie do wspomnianej niezdolności, by następnie odnieść znaczenie tego sformułowania do problemu ochrony osób niepełnosprawnych.

Na marginesie, tytułem uwagi historycznej, należy odnotować, że odmienność omawianego tu sposobu popełnienia przestępstwa oszustwa (pozostałe czynności oszukańcze obracają się wokół pojęcia błędu) szczególnie podkreślano w prawodawstwie przedwojennym. W ustawie karnej z 1932 roku¹⁶ doprowadzenie innej osoby do niekorzystnego rozporządzenia mieniem poprzez wyzyskanie jej niezdolności do należytego pojmowania przedsiębranego działania stanowiło odrębny od oszustwa typ czynu zabronionego (art. 266).

Wracając do aktualnego stanu prawnego, prawodawca nie ustanowił legalnej definicji niezdolności do należytej oceny przedsiębranego działania. W literaturze trafnie ujął ją J. Lachowski, pisząc, że chodzi o „brak możliwości racjonalnej oceny decyzji, które pokrzywdzona osoba podejmuje”¹⁷. Należy zważyć, że dla zaistnienia opisywanego przestępstwa nie mają znaczenia przyczyny takiego stanu rzeczy, w szczególności podkreślenia wymaga, że nie musi być on wywołany przez sprawcę.

Ustawodawca nie zdecydował się na enumeratywne wskazanie przejawów wyzyskania niezdolności pokrzywdzonego do należytego pojmowania znaczenia własnego działania, toteż każde jej wyzyskanie będzie objęte art. 286 § 1 k.k. W tym miejscu można jedynie przykładowo wskazać na następujące źródła niezdolności pokrzywdzonego do należytego pojmowania znaczenia własnego działania: młody wiek, upośledzenie umysłowe, niedorozwój umysłowy, choroba psychiczna, niewystarczający poziom socjalizacji, niedojrzałość czy nadużywanie alkoholu, narkotyków lub innych środków odurzających. L. Wilk dodaje również takie przyczyny, jak naiwność, przesady, rażąco niski stan wiedzy¹⁸.

¹⁶ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. Kodeks karny (Dz.U., Nr 60, poz. 571 ze zm.).

¹⁷ J. Lachowski, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, (red.) V. Konarska-Wrzošek, Warszawa 2020, art. 286, Nb. 3.

¹⁸ L. Wilk, [w:] *Kodeks karny*, „Część szczególna”, tom 2, *Komentarz. Art. 222–316*, (red.) M. Królikowski, R. Zawłocki, Warszawa 2017, art. 286, Nb. 38.

W doktrynie podkreśla się, że w art. 286 § 1 k.k. chodzi zarówno o stan całkowitego wyłączenia zdolności do rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swym postępowaniem, jak i stan ograniczenia tej zdolności¹⁹. W kontekście niepełnosprawności niezwykle istotna jest uwaga poczyniona przez T. Oczkowskiego, który słusznie zauważył, że co do zasady „niezdolność ta będzie dotyczyć osób niemających zdolności do czynności prawnych lub mających tę zdolność ograniczoną, czy też osób całkowicie lub częściowo ubezwłasnowolnionych, a w tym osób kwalifikujących się do takiego ograniczenia ich praw”²⁰.

W orzecznictwie sądów powszechnych podkreśla się, że niezdolność do należytego pojmowania przedsiębranego działania może być spowodowana zarówno czynnikiem o charakterze trwałym, jak i przemijającym. Sąd Apelacyjny we Wrocławiu w wyroku z dnia 18 grudnia 2015 r. stwierdził, że „niezdolność do należytego pojmowania znaczenia przedsiębranego działania nie musi mieć charakteru trwałego, może być jedynie stanem przejściowym. Istotne jest, aby sprawca wykorzystał ten moment i doprowadził właśnie w czasie trwania stanu owej niezdolności do niekorzystnego rozporządzenia mieniem”²¹.

Trafnie zauważają M. Dąbrowska-Kardas i P. Kardas, że „dla uznania, że sprawca wykorzystał niezdolność osoby rozporządzającej mieniem do należytego pojmowania przedsiębranego działania, wystarcza, jeśli zostanie ustalone, że w czasie rozporządzenia mieniem osoba dokonująca tej czynności nie zdawała sobie sprawy z tego, jaką czynność prawną zawiera i jakie skutki prawne lub ekonomiczne wynikają lub mogą wynikać z tej czynności”²².

W doktrynie podkreśla się, że doprowadzenie do niekorzystnego rozporządzenia mieniem poprzez wyzyskanie niezdolności pokrzywdzonego do należytego pojmowania przedsiębranego działania nie musi wiązać się z wykorzystaniem przez sprawcę szczególnych środków. Dla przypisania sprawstwa za czyn określony w art. 286 § 1 k.k. nie będzie zatem istotne, czy zastosowano namowy, obietnice, zapewnienia, perswazje itp.²³

Odnosząc pojęcie niezdolności do należytego pojmowania przedsiębranego działania do pojęcia osoby niepełnosprawnej w rozumieniu KAPON należy zważyć, że nie są to pojęcia tożsame. Najistotniejsza różnica polega na tym, że

¹⁹ M. Szwarczyk, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. VII, (red.) T. Bojarski, Warszawa 2016, art. 286, Nb. 3.

²⁰ T. Oczkowski, *Oszustwo jako przestępstwo majątkowe i gospodarcze*, Kraków 2004, s. 60 i n.

²¹ Wyrok SA we Wrocławiu z 18.12.2015 r., II AKa 307/15, LEX nr 1993070.

²² M. Dąbrowska-Kardas, P. Kardas, [w:] *Kodeks karny*, „Część szczególna”, tom 3, *Komentarz do art. 278–363 k.k.*, (red.) A. Zoll, Warszawa 2016, art. 286, Nb. 51.

²³ T. Oczkowski, *Oszustwo...*, s. 60 i n.

stan pokrzywdzonego przestępstwem oszustwa odnosi się wyłącznie do aspektu psychicznego i intelektualnego, nie dotyczy zaś sprawności fizycznej czy zmysłowej, które to mieszczą się w konwencyjnej definicji niepełnosprawności. Konstatując, art. 286 k.k. chroni w sposób szczególny osoby niepełnosprawne o tyle, o ile ich niepełnosprawność wiąże się z niemożnością podejmowania racjonalnych decyzji.

5. Wyzyskanie przymusowego położenia

O ile w przypadku oszustwa elementem stanowiącym o szczególnej (aczkolwiek pośredniej i niepełnej) ochronie osób niepełnosprawnych była jedna z czynności oszukańczych (wyzyskanie) odnosząca się do niezdolności pokrzywdzonego do należytego pojmowania przedsiębranego, o tyle w przypadku wyzysku ochrona ta wyraża się w charakterystyce okoliczności towarzyszących realizacji znamienia czynnościowego. W tym miejscu na zacytowanie zasługuje L. Wilk, który słusznie zauważa, że „przymusowe położenie pokrzywdzonego należy ujmować jako okoliczność towarzyszącą realizacji przez sprawcę znamion czynnościowych, a nie jako odrębne znamię czynnościowe. Jakkolwiek określenie «wyzyskując» mogłoby sugerować jego czynnościowy charakter, to jednak jego bliższa analiza pozwala stwierdzić, iż stanowi ono wskazaną okoliczność popełnienia czynu zabronionego oraz element strony podmiotowej”²⁴.

M. Bojarski pod pojęciem „przymusowego położenia” rozumie „taki stan rzeczy, przy którym pokrzywdzony jest zmuszony natychmiast zaciągnąć zobowiązanie na warunkach szczególnie uciążliwych pod groźbą jeszcze większych szkód lub przykrości doraźnych. Nie będzie zatem wyzyskaniem położenia przymusowego zażądanie nawet nadmiernych korzyści w takich warunkach, przy których dłużnik bierze na siebie zobowiązanie, żeby na tym zarobić”²⁵.

W judykaturze podkreśla się mocno obiektywność okoliczności przymusowego położenia. Sąd Najwyższy w wyroku z 31 października 1966 r., wydanym jeszcze na podstawie ustawy karnej z 1932 r.²⁶, podkreślił, że „przymusowe położenie jest okolicznością obiektywną należącą do istoty

²⁴ L. Wilk, [w:] *Kodeks...*, art. 304, Nb. 36.

²⁵ M. Bojarski, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, (red.) M. Filar, Warszawa 2016, art. 304, Nb. 3.

²⁶ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. kodeks karny (Dz.U., Nr 60, poz. 571 ze zm.).

przestępstwa z art. 268 k.k. i przyczyny powstania takiego położenia są dla bytu tego przestępstwa obojętne²⁷. Teza ta jest wciąż aktualna – T. Oczkowski, komentując art. 304 k.k., stwierdza, że w przepisie tym chodzi o „zagrożenie istotną dolegliwością, co oznacza, że jest to okoliczność obiektywna i subiektywne odczucia osoby zawierającej niekorzystną dla niej umowę nie powinny być tu kryterium kluczowym”²⁸.

Sąd Najwyższy w wykładni pojęcia „przymusowe położenie” mocno podkreśla również takie elementy jak nadzwyczajność sytuacji, w jakiej znajduje się pokrzywdzony przestępstwem, oraz niezbędność zawarcia przezeń umowy. W wyroku z dnia 27 marca 2014 r. czytamy: „Znamieniem przestępstwa określonego w art. 304 k.k. nie jest każde «położenie», a więc jakakolwiek dotycząca kontrahenta sytuacja, którą sprawca wyzyskuje, zawierając z nim umowę nakładającą nań obowiązek świadczenia niewspółmiernego do świadczenia wzajemnego sprawcy, lecz «przymusowe położenie» tej osoby, a więc taki stan jej spraw – wyzyskiwany przez sprawcę – który wręcz determinuje zawarcie przez nią takiej umowy, jako w tej sytuacji niezbędnej”²⁹.

Wykładnia prezentowana przez Sąd Najwyższy jest w pełni aprobowana przez sądy powszechne. Przykładowo Sąd Apelacyjny w Katowicach z dnia 28 sierpnia 2014 r. o przymusowym położeniu pisze tak: „Musi ono być tak dalece niekorzystne, że grozić mu [pokrzywdzonemu – Sz.P.] będzie bezpośrednio wielką dolegliwością (np. w wypadku osoby fizycznej – niemożnością zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych własnych i rodziny, utratą mieszkania itp.)”. W dalszej części uzasadnienia sąd ten stwierdził: „Istotą «przymusowego położenia» jest też niezbędność uzyskania świadczenia, mającego to położenie poprawić oraz brak możliwości odwrócenia niekorzystnej sytuacji w inny sposób, niż zawarcie umowy nakładającej świadczenie niewspółmierne”³⁰.

Z punktu widzenia osób niepełnosprawnych należy zwrócić szczególną uwagę na fakt, że przepis art. 304 § 1 k.k. nie zakłada ekonomicznego charakteru przymusowej sytuacji. Inaczej sytuacja kształtowała się na gruncie ustawy karnej z 1932 r., gdzie w art. 268 ustawodawca przestępstwo wyzysku scharakteryzował w następujący sposób: „Kto, wyzyskując położenie przymusowe innej osoby, zawiera z nią umowę, nakładającą na nią obowiązek świadczenia majątkowego

²⁷ SN z 31.10.1966 r., Rw 904/66, OSNKW 1967/1, poz. 6.

²⁸ T. Oczkowski, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, (red.) V. Konarska-Wrzošek, Warszawa 2020, art. 304, Nb. 2.

²⁹ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27 marca 2014 r., V KK 332/13, OSNKW 2014, nr 11, poz. 83.

³⁰ Wyrok SA w Katowicach z 28.08.2014 r., II AKa 240/14, LEX nr 1509004.

oczywiście niewspółmiernego ze świadczeniem wzajemnym, podlega karze więzienia do lat 5 lub aresztu”.

M. Bojarski zauważa, że stan przymusowego położenia może wiązać się z sytuacją życiową czy zdrowotną ofiary³¹. Z kolei L. Wilk konstatuje, że sytuacja pokrzywdzonego przestępstwem z art. 304 § 1 k.k. może mieć charakter osobisty, a takie czynniki jak niedołążność, niedoświadczenie, nieznajomość prawa wprawdzie nie oznaczają automatycznie stanu przymusowego położenia, jednak mogą być w konkretnym stanie faktycznym z nim obiektywnie powiązane³². Należy zatem uznać, że niepełnosprawność może być czynnikiem, który wpływa, a nawet wprost kształtuje przymusowość położenia pokrzywdzonego występkiem wyzysku, w szczególności, gdy wziąć pod uwagę bariery i utrudnienia, z jakimi osoby niepełnosprawne stykają się w zakresie dostępu do określonych dóbr i usług.

6. Rozporządzenie mieniem

Zarówno wymuszenie rozbójnicze kryminalizowane w art. 282 k.k., jak i oszustwo penalizowane w art. 286 k.k. to przestępstwa materialne. Zaistnienie określonego w tych przepisach skutku jest niezbędne dla przypisania sprawcy odpowiedzialności karnej. Znamię skutku w przypadku obu przestępstw polega na rozporządzeniu przez pokrzywdzonego mieniem. Z tym że w przypadku oszustwa takie rozporządzenie musi być niekorzystne. Należy również pamiętać, że w przestępstwie wymuszenia rozbójniczego alternatywnym skutkiem może być zaprzestanie przez pokrzywdzonego działalności gospodarczej, co jednak ze względu na ograniczony przedmiot niniejszego artykułu nie będzie szerzej omówione.

Wstępnie autor omówi esencjonalną różnicę między przestępstwami z art. 282 k.k. i 286 k.k., przedstawi rozważenia w zakresie rozumienia pojęcia „rozporządzenia mieniem” wspólnego obu czynom zabronionym, dalej zaprezentuje stanowisko doktryny i judykatury co do wykładni „niekorzystne” charakteryzującej dodatkowo znamię skutku w normie kryminalizującej oszustwo. Następnie

³¹ M. Bojarski, [w:] *Kodeks...*, art. 304, Nb. 3.

³² L. Wilk, [w:] *Kodeks...*, art. 304, Nb. 42 i 43.

przejdzie do rozważań na temat znaczenia zdolności do czynności prawnych w kontekście zaistnienia skutku wskazanego w omawianych przepisach.

Przestępstwo wymuszenia rozbójniczego oraz przestępstwo oszustwa rozgranicza kwestia świadomości pokrzywdzonego. Sąd Najwyższy w postanowieniu z dnia 25 maja 2006 r. słusznie zauważył, że „zasadniczym znamieniem różniącym oba typy przestępstw – z art. 282 k.k. i art. 286 k.k. – jest świadomość pokrzywdzonego, z jaką dokonuje rozporządzenia mieniem. W przypadku przestępstwa oszustwa, nie ma on świadomości, że dokonuje niekorzystnego dla siebie rozporządzenia. Natomiast w przypadku wymuszenia rozbójniczego, pokrzywdzony wie, że dokonuje niekorzystnego dla siebie rozporządzenia, lecz jego psychika została ukształtowana za pomocą groźby w pożądany przez sprawcę sposób”³³.

Pojęcie rozporządzenia mieniem, jak już wspomniano, stanowi znamię skutku zarówno w przestępstwie z art. 282 k.k., jak i przestępstwie z art. 286 k.k. Wykładnia tego terminu przedstawiona zostanie wspólnie dla obu norm. Przy czym podkreślenia wymaga raz jeszcze fakt, że w przypadku przestępstwa oszustwa ustawodawca zawęził znamię skutku do tych przypadków rozporządzenia mieniem, które mają charakter niekorzystny, co jednak zostanie omówione szerzej w dalszej części wywodu.

Przechodząc do wykładni pojęcia „rozporządzenia”, należy w pierwszym rzędzie wskazać na jego cywilistyczną konotację. Na gruncie prawa cywilnego czynność prawna rozporządzająca polega na przeniesieniu (zbycie lub nabycie), obciążeniu, ograniczeniu lub zniesieniu prawa podmiotowego. Wyłania się na tym tle istotny problem dotyczący wyboru kierunku interpretacyjnego, a mianowicie czy wykładnia pojęcia rozporządzenia użytego w art. 282 k.k. i art. 286 k.k. winna być dokonana w ramach ścisłej wykładni systemowej, czy też przy zastosowaniu metody wykładni autonomicznej.

W literaturze prawa karnego powszechnie odrzuca się koncepcję wykładni systemowej polegającej na ograniczeniu się do postulatów definicyjnych „rozporządzenia”, sformułowanych na gruncie prawa cywilnego. Przedstawiciele doktryny powszechnie przyjmują, kierowani dyrektywą celowościową, że omawiane pojęcie winno być rozumiane autonomicznie i szeroko. Wskazuje się, że w jego zakresie znajdują się czynności prawne rozporządzające, zobowiązujące, rozporządzające-rozporządzające, a także czynności regulowane przez inne (niż cywilne) działy praw, jak również czynności faktyczne, w szczególności

³³ Postanowienie SN z 25.05.2006 r., IV KK 403/05, OSNwSK 2006, nr 1, poz. 1123.

polegające na przeniesieniu posiadania³⁴. W. Cieślak do takiego katalogu dodaje nawet czynności prawne upoważniające³⁵.

Także w orzecznictwie przyjmuje się autonomiczną i szeroką definicję „rozporządzenia mieniem”. Sąd Apelacyjny w Krakowie w orzeczeniu z dnia 22 maja 1997 r. (wydanym wprawdzie na gruncie ustawy karnej z 1969 r.³⁶, ale merytorycznie wciąż aktualnym) stwierdził „Rozporządzeniem mieniem, przewidzianym w art. 211 k.k., jest również przyjęcie zobowiązania pieniężnego, sporządzenie umowy o odstąpieniu praw bądź wydanie dyspozycji wypłacenia pieniędzy z rachunku bankowego”³⁷.

Również pojęcie mienia, będące przedmiotem rozporządzenia, judykatura rozumie w sposób szeroki. W postanowieniu z dnia 15 czerwca 2007 r. Sąd Najwyższy scharakteryzował je w sposób następujący: „Termin «mienie», zawarty w treści art. 286 § 1 k.k., oznacza całokształt sytuacji majątkowej, obejmującej wszelkie prawa, zarówno rzeczowe, jak i obligacyjne”³⁸.

Rozporządzenie mieniem w przypadku oszustwa musi być niekorzystne, co jak wskazują E.M. Guzik-Makaruk i E.W. Pływaczewski „może polegać na poniesieniu rzeczywistego uszczerbku w majątku lub na przyjęciu zobowiązań majątkowych”. Autorzy ci podkreślają również, że „powstanie szkody w mieniu nie jest koniecznym warunkiem do przyjęcia, że doszło do tak pojmowanego niekorzystnego rozporządzenia”³⁹. Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 29 października 2020 r. wskazał, że w dyspozycji art. 286 § 1 mieści się również „rozporządzenie powodujące jedynie powstanie czy zwiększenie zagrożenia (niebezpieczeństwa) zaistnienia takich negatywnych konsekwencji, określane niekiedy jako oszustwo «bezszkodowe»”⁴⁰.

³⁴ A.N. Preibisz, *Niekorzystne rozporządzenie mieniem jako znamię oszustwa (art. 286 § 1 k.k.)*, „Państwo i Prawo” 2005, nr 10, s. 63–81; T. Oczkowski, *Prawo karne – rozporządzenie mieniem jako znamię przestępstwa z art. 286 § 1 k.k. Glosa do wyroku SN z dnia 29 sierpnia 2012 r.*, V KK 419/11, OSP 2013, nr 9, s. 85; I. Zgoliński, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, (red.) V. Konarska-Wrzošek, Warszawa 2020, art. 282, Nb. 3; M. Kulik, [w:] *Kodeks...*, art. 282; M. Dąbrowska-Kardas, P. Kardas, [w:] *Kodeks...*, art. 286, Nb. 37.

³⁵ W. Cieślak, *Rozporządzenie mieniem jako znamię wymuszenia rozbójniczego (art. 211 k.k.)*, „Palestra” 1995, nr 11–12, s. 53.

³⁶ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny (Dz.U., Nr 13, poz. 94 ze zm.).

³⁷ Wyrok SA w Krakowie z dnia 22 maja 1997 r., II Aka 79/97, Orz., „PiP” 1997, nr 12, poz. 21.

³⁸ Postanowienie SN z dnia 15 czerwca 2007 r., I KZP 13/07, OSNKW 2007, nr 7–8, poz. 56).

³⁹ E.M. Guzik-Makaruk, E.W. Pływaczewski, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, (red.) M. Filar, Warszawa 2016, art. 286, Nb. 6.

⁴⁰ Wyrok SN z 29.10.2020 r., V CSK 69/19, LEX nr 3077079.

Szeroka i autonomiczna wykładnia „rozporządzenia” odnosi się również do jego aspektu formalnego. W literaturze przyjmuje się, że dla bytu wymuszenia rozbójniczego i oszustwa nie ma znaczenia ewentualna nieważność czy nieskuteczność (z punktu widzenia prawa cywilnego) czynności zrealizowanej przez pokrzywdzonego⁴¹. Pogląd ten aprobowany jest także w orzecznictwie. Przykładowo Sąd Apelacyjny w Poznaniu w wyroku z dnia 9 lutego 2017 r. napisał: „Niekorzystnym rozporządzeniem mieniem będzie wyzbycie się składników majątkowych, ich obciążenie, zwolnienie z długu, zaciągnięcie zobowiązań, niezasadne przesunięcie terminów zapłaty. Nie ma znaczenia to, czy czynności te są skuteczne z punktu widzenia prawa cywilnego”⁴². W tym miejscu należy stwierdzić, że osoba niepełnosprawna, nawet jeśli jest ubezwłasnowolniona częściowo albo całkowicie, może być doprowadzona do rozporządzenia mieniem w rozumieniu art. 282 k.k. i 286 k.k., a skuteczność takiego rozporządzenia na gruncie prawa cywilnego jest obojętna przy ocenie prawnokarnej zachowania sprawcy.

7. Zawarcie umowy

Zawarcie umowy stanowi znamię czynnościowe przestępstwa scharakteryzowanego w art. 304 § 1 k.k. W literaturze karnistycznym nie są podejmowane szersze rozważania w zakresie interpretacji pojęcia „zawarcie umowy”. Nie wykształciła się tu, w przeciwieństwie do opisanego wyżej przypadku terminu „rozporządzenia mieniem”, autonomiczna wykładnia. Odwołując się zatem do doktryny prawa cywilnego należy przyjąć, że umową jest zgodne oświadczenie woli co najmniej dwóch stron, mające na celu powstanie, zmianę lub ustanie skutków prawnych.

Karniści zgodnie akcentują cywilistyczny charakter znamienia czynnościowego przestępstwa wyzysku. W szczególności podkreśla się, że umowa objęta dyspozycją art. 304 § 1 k.k. winna spełniać wszelkie przewidziane prawem wymagania formalne. Według L. Wilka w przypadku umowy nieważnej w rozumieniu prawa cywilnego, a więc niewiążącej stron, nie można mówić o osobie pokrzywdzonej, a co za tym idzie o popełnieniu przestępstwa wyzysku⁴³.

⁴¹ M. Dąbrowska-Kardas, P. Kardas, [w:] *Kodeks...*, art. 282; E.M. Guzik-Makaruk, E.W. Pływaczewski, [w:] *Kodeks...*, art. 282.

⁴² Wyrok SA w Poznaniu z 09.02.2017 r., II AKa 114/16, LEX nr 2402478.

⁴³ L. Wilk, [w:] *Kodeks...*, art. 304, Nb. 28.

W tym kontekście należy stwierdzić, że skutki cywilnoprawne zawarcia umowy przez pokrzywdzonego będącego osobą niepełnosprawną i jednocześnie ubezwłasnowolnioną częściowo albo całkowicie mają wpływ na ocenę karno-procesową zachowania sprawcy. Jeśli bowiem czynność taka będzie nieważna, nie zostanie spełnione znamię czynnościowe omawianego występku. Nie będzie jednak w takim wypadku wykluczona możliwość przypisania sprawcy odpowiedzialności za usiłowanie. Jak trafnie zwraca uwagę J. Potulski „Zawarcie umowy np. z osobą nieposiadającą kompetencji do działania w imieniu osoby prawnej czy nieważnej np. w wyniku wad oświadczenia woli, może być uznane za przejaw usiłowania czy nawet usiłowania nieudolnego”⁴⁴.

8. Podsumowanie

Jak zostało to przedstawione w niniejszym rozdziale, polski ustawodawca na gruncie kodeksu karnego w zasadzie nie operuje pojęciem niepełnosprawności czy też pokrewnym do niego pojęciem osoby niepełnosprawnej. Zamiast tego pojęcia używany jest termin nieporadność. Odwołując się do podstawowych wskazań wykładni językowej, trudno uznać oba pojęcia za tożsame. Niewątpliwie pozostają one natomiast ze sobą w stosunku krzyżowania się. W wielu konkretnych stanach faktycznych nieporadność określonej osoby ściśle wiąże się z jej niepełnosprawnością. Jednocześnie należy jednak zachować wrażliwość na te jednostkowe sytuacje, analizowane przez wąski pryzmat ustawowych znamion omawianych typów czynów zabronionych, w których osoba nieporadna może nie spełniać postulatów definicyjnych osoby niepełnosprawnej. W takiej sytuacji otwarte pozostaje pytanie, czy dla zapewnienia należytej ochrony osobom niepełnosprawnym na gruncie kodeksu karnego należałoby postulować określone zmiany legislacyjne, czy też poprzestać na określonych wskazaniach interpretacyjnych *de lege lata*? Odpowiedź na to pytanie nie jest łatwa. Jak przedstawiono we wcześniejszych uwagach, analizowane przepisy ustawy karnej mają za zadanie ochronę osób nieporadnych, w tym osób niepełnosprawnych mieszczących się w zakresie tego pojęcia. Pełnią one jednak różne funkcje, zasadniczo są jednak nakierowane na wzmocnienie ochrony karnoprawnej osób, których

⁴⁴ J. Potulski, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, (red.) R.A. Stefański, Warszawa 2020, art. 286, Nb. 2.

sytuacja odbiega od uwarunkowań towarzyszących możliwościom działania ze strony normalnego uczestnika stosunków prawnych. Mając na uwadze opisany stosunek krzyżowania się pojęć, zastąpienie pojęcia nieporadności pojęciem niepełnosprawności w ujęciu konwencyjnym mogłoby doprowadzić w niektórych wypadkach do ograniczenia podmiotowego zakresu ochrony karnoprawnej, co trudno uznać za pożądany kierunek zmian. W tym stanie rzeczy, przy całej wrażliwości na wskazania wpływające z postulatów co do zakazu wykładni synonimicznej, czy też tak szczególnie swoistej dla dziedziny prawa karnego reguły *nullum crimen sine lege certa*, jako zasadne należałoby uznać w takiej sytuacji położenie akcentu na postulat interpretacyjny o charakterze *de lege lata*. Sprowadza się on zasadniczo do eksponowania potrzeby interpretacji kodeksowego pojęcia nieporadności przez pryzmat całokształtu wskazań definicyjnych związanych z niepełnosprawnością, dostrzegając ścisły związek pomiędzy niepełnosprawnością a tymi ograniczeniami, które ustawodawca karny rozpatruje przez pryzmat nieporadności. W tym stanie rzeczy, przy zachowaniu pewnych elementów krzyżowania się zakresu pojęć, kategoria niepełnosprawności w znacznej części powinna się zawierać w kodeksowej kategorii nieporadności. Jako swoiste domniemanie można by w takiej sytuacji przyjmować, że osoba niepełnosprawna jest jednocześnie w jakimś zakresie, bezpośrednio lub pośrednio, osobą nieporadną. Domniemanie to oczywiście należałoby traktować jako wzruszalne. Poza jego ramami należałoby pozostawić takie skrajne sytuacje, w których na gruncie konkretnego stanu faktycznego i sprzęgniętej z nim kwalifikacji karnoprawnej wykazane by zostało, że niepełnosprawność w żaden sposób nie upośledzała pozycji pokrzywdzonego danym przestępstwem.

Bibliografia

- Bojarski M., [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, (red.) M. Filar, Warszawa 2016.
- Budyn-Kulik M., [w:] *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, (red.) M. Mozgawa, LEX/el. 2021, art. 53, Nb. 15
- Cieślak W., *Rozporządzenie mieniem jako znamię wymuszenia rozbójniczego (art. 211 k.k.)*, „Palestra” 1995, nr 11–12.
- Dąbrowska-Kardas M., Kardas P., [w:] *Kodeks karny, „Część szczególna”, tom 3, Komentarz do art. 278–363 k.k.*, (red.) A. Zoll, Warszawa 2016.
- Guzik-Makaruk E.M., Pływaczewski E.W., [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, (red.) M. Filar, Warszawa 2016.
- Hypś S., [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, (red.) A. Grześkowiak, K. Wiak, Warszawa 2021.

- Kulik M., [w:] *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, (red.) M. Mozgawa, LEX/el. 2021.
- Lachowski J., [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, (red.) V. Konarska-Wrzosek, Warszawa 2020.
- Muszyńska A., [w:] *Kodeks karny, „Część szczególna”, Komentarz*, (red.) J. Giezek, Warszawa 2014.
- Oczkowski T., [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, (red.) V. Konarska-Wrzosek, Warszawa 2020.
- Oczkowski T., *Oszustwo jako przestępstwo majątkowe i gospodarcze*, Kraków 2004.
- Oczkowski T., *Prawo karne – rozporządzenie mieniem jako znamię przestępstwa z art. 286 § 1 k.k. Glosa do wyroku SN z dnia 29 sierpnia 2012 r., V KK 419/11*, OSP 2013, nr 9.
- Potulski J., [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, (red.) R.A. Stefański, Warszawa 2020.
- Preibisz A.N., *Niekorzystne rozporządzenie mieniem jako znamię oszustwa (art. 286 § 1 k.k.)*, „PiP” 2005, nr 10.
- Szwarczyk M., [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, (red.) T. Bojarski, Warszawa 2016.
- Wilk L., [w:] *Kodeks karny, „Część szczególna”, tom 2, Komentarz. Art. 222–316*, (red.) M. Królikowski, R. Zawłocki, Warszawa 2017.
- Zgoliński I., [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, (red.) V. Konarska-Wrzosek, Warszawa 2020.

MACIEJ DOMAŃSKI¹, BOGUSŁAW LACKOROŃSKI²

Implementacja standardów z art. 12 KPON w polskim systemie prawnym

1. Zagadnienia wstępne

Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych została ratyfikowana przez Prezydenta RP dnia 6 września 2012 roku za zgodą na ratyfikację wyrażoną w ustawie z dnia 15 czerwca 2012 roku o ratyfikacji Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzonej w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r.³ Zgodnie z art. 45 ust. 2 KPON weszła ona w życie w stosunku do Polski 25 października 2012 roku.

W odniesieniu do art. 12 KPON Polska złożyła oświadczenie interpretacyjne, zgodnie z którym

Rzeczpospolita Polska oświadcza, że interpretuje art. 12 konwencji w sposób zezwalający na stosowanie ubezwłasnowolnienia, w okolicznościach i w sposób określony w prawie krajowym, jako środek, o którym mowa w art. 12 ust. 4, w sytuacji, gdy wskutek choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego lub innego rodzaju zaburzeń psychicznych osoba nie jest w stanie kierować swoim postępowaniem.

Od wejścia w życie KPON w stosunku do Polski, poza modyfikacją art. 183 k.r.o. wprowadzoną ustawą z 28 lipca 2023 r.⁴, nie wprowadzono zmian w prawie prywatnym, których celem lub skutkiem byłyby implementacja art. 12 KPON. Implementacja standardu wynikającego z art. 12 KPON wymaga wprowadzenia

¹ Maciej Domański – Uniwersytet Warszawski; Instytut Wymiaru Sprawiedliwości w Warszawie, Polska, ORCID: 0000-0002-9155-8354

² Bogusław Lackoroński – Uniwersytet Warszawski, Polska, ORCID: 0000-0003-2245-6036

³ Dz.U. z 2012 r., poz. 882.

⁴ Dz.U. z 2023 r., poz. 1606.

zmian regulacji zawartej w przepisach k.c. dotyczącej przede wszystkim czynnej zdolności prawnej oraz przesłanek warunkujących możliwość jej ograniczania (art. 13, art. 15 i art. 16 k.c.) oraz w przepisach k.r.o. dotyczących w szczególności opieki i kurateli (art. 145–184 k.r.o.). W najbliższym czasie (od 15 lutego 2024 r.) zmiany obejmą art. 183 k.r.o. Zdecydowanie uelastyczniony został zakres czynności, do których kurator może zostać umocowany. Pociągnęło to za sobą rewizję ogólnej natury tej kurateli. Sąd opiekuńczy *expressis verbis* został wyposażony w kompetencję do umocowania kuratora osoby niepełnosprawnej do reprezentowania tej osoby (art. 183 § 1¹ k.r.o.). Przy wyborze kuratora i określeniu zakresu jego obowiązków oraz uprawnień sąd opiekuńczy uwzględni w szczególności sposób funkcjonowania osoby niepełnosprawnej, w tym w zakresie jej funkcji intelektualnych oraz sposobu porozumiewania się z otoczeniem (art. 183 § 1³ k.r.o.). Natura i zakres kurateli dla osoby niepełnosprawnej będą mogły zostać ukształtowane przez sąd w sposób adekwatny do potrzeb tej osoby. Sąd podejmując decyzję o charakterze i zakresie kurateli, będzie brał pod uwagę wszystkie okoliczności mające istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia konkretnej sprawy. Wprowadzanie zmian dotyczących czynnej zdolności prawnej w materialnym prawie prywatnym powinno być związane z analizą, czy nie zachodzi potrzeba odpowiednich zmian przepisów prawa procesowego oraz wielu innych przepisów prawa publicznego, a w szczególności przepisów o pomocy społecznej, przepisów prawa wyborczego czy przepisów uzależniających możliwość wykonywania pewnych zawodów od pełnej zdolności do czynności prawnych. W najbliższym czasie zostanie zmieniony art. 600 k.p.c., co również nastąpi 15 lutego 2024 roku. Zgodnie z art. 600 k.p.c. w nowym brzmieniu sąd będzie zobowiązany do wysłuchania osoby z niepełnosprawnością przed podjęciem decyzji o ustanowieniu dla niej kurateli, chyba że brak jest możliwości jakiegokolwiek porozumienia się z nią, co zostanie potwierdzone przez lekarza. Osoba z niepełnosprawnością będzie mogła wskazać kandydata na kuratora.

Przepisy polskiego k.c. dotyczące czynnej zdolności prawnej, a w szczególności ubezwłasnowolnienia, nie były zmieniane od wejścia w życie k.c., które miało miejsce 1 stycznia 1965 roku.

Przygotowanie propozycji rozwiązań implementujących Konwencję o prawach osób niepełnosprawnych powinno być poprzedzone przyjęciem założenia co do modelu jej wykładni. Poniższe rozważania zostaną oparte na rozwiązaniach obowiązujących w zdecydowanej większości zbadanych systemów prawnych i zakładających, że w wyjątkowych sytuacjach, po spełnieniu kryteriów określonych w art. 12 KPON, dopuszczalne jest stosowanie instytucji substytucyjnych, w których kurator, opiekun czy asystent staje się przedstawicielem mającym

kompetencję do działania w imieniu osoby z niepełnosprawnościami, a możliwość dokonywania czynności przez samą osobę z niepełnosprawnościami może zostać ograniczona.

Przyjęcie takiej koncepcji wykładni art. 12 KPON powoduje, że nie wszystkie mechanizmy substytucyjne i nie w każdym przypadku stanowią wyraz i konsekwencję pozbawienia osób z niepełnosprawnościami czynnej zdolności prawnej. Powyższa propozycja wykładni art. 12 KPON powoduje, że mechanizmy substytucyjne stają się „środkami związanymi z korzystaniem ze zdolności prawnej” w rozumieniu powołanego postanowienia KPON. Proponowany model interpretacji jest również zgodny z rozumieniem art. 12 KPON przez Polskę, co wynika z treści złożonego oświadczenia interpretacyjnego do tego postanowienia KPON. Jest on również prezentowany w polskiej doktrynie prawa cywilnego⁵. Na marginesie należy zauważyć również, że model implementacji zakładający całkowitą rezygnację z rozwiązań substytucyjnych istnieje wyłącznie na płaszczyźnie bardzo ogólnych założeń, a właściwie idei, których całkowita i konsekwentna implementacja prowadzi do rezultatów w istocie sprzecznych z przyświecającym im celom oraz wartościom rekonstruowanym na podstawie art. 12 KPON. Należy podkreślić, że całkowite i konsekwentne odejście od substytucyjnych mechanizmów dokonywania czynności prawnych przez osoby z niepełnosprawnościami uniemożliwia im dokonywanie czynności prawnych w przypadkach, gdy nie jest obiektywnie możliwe ustalenie ich woli w jakimkolwiek zakresie. W konsekwencji całkowite wyeliminowanie substytucyjnych mechanizmów dokonywania czynności prawnych uniemożliwia osobom z niepełnosprawnościami udział w obrocie cywilnoprawnym i decydowanie o kwestiach związanych z ich osobistymi sprawami, takimi jak na przykład wyrażanie zgód na przeprowadzanie różnego rodzaju procedur medycznych. Odrzucenie substytucyjnych mechanizmów dokonywania czynności prawnych przez osoby z niepełnosprawnościami nie powoduje ich włączenia w stosunki cywilnoprawne, lecz prowadzi

⁵ M. Domański, *Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych w interpretacji Komitetu do spraw praw osób niepełnosprawnych a podstawowe instytucje prawa cywilnego*, „Prawo w Działaniu” 2019, nr 40, s. 152; T. Pajor, *Ochrona osób niepełnosprawnych a ubezwłasnowolnienie*, [w:] *Studium nad potrzebą ratyfikacji przez RP Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych*, (red.) K. Kurowski, Łódź 2010, s. 84; M. Pyziak-Szafnicka, *Ubezwłasnowolnienie jako środek ochrony osób dotkniętych chorobami otępiennymi i chorobą Alzheimera – aktualna regulacja i projektowane zmiany*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2019, tom CXI, s. 70–71 i 76; M. Wilejczyk, *Zagadnienia etyczne części ogólnej prawa cywilnego*, Warszawa 2014, s. 158–159; K. Zaradkiewicz, *Ubezwłasnowolnienie – perspektywa konstytucyjna a instytucja prawa cywilnego*, [w:] *Prawa osób z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną w świetle międzynarodowych instrumentów ochrony praw człowieka*, (red.) D. Pudzianowska, Warszawa 2014, s. 205.

wręcz do ich wykluczenia. Regulacje określające zakres zastosowania substytucyjnych mechanizmów dokonywania czynności prawnych powinny korespondować z jednej strony z celami art. 12 KPON, a z drugiej strony komponować się z systemem prawa prywatnego, być operatywne i odpowiadać potrzebom osób z niepełnosprawnościami uczestniczących w obrocie prawnym.

a) Ubezważnowolnienie – kwestia nazwy instytucji

Ubezważnowolnienie (pozbawienie możliwości wywoływania skutków prawnych własnym oświadczeniem woli) jest instytucją o długiej tradycji w polskim prawie prywatnym. W tym zakresie polskie prawo prywatne nie odbiega od tradycyjnych rozwiązań, które były stosowane w tradycji prawnej *civil law*. Dotyczy to również nazwy⁶. Kwestie nazewnictwa instytucji prawnych są niekiedy wysoce dyskusyjne. Dotyczy to w szczególności niektórych nazw stosowanych na określenie instytucji prawa prywatnego. Z jednej strony ich używanie jest uświęcone długotrwałą tradycją, mają one swoje precyzyjnie ustalone znaczenie i są obecne w całym systemie prawnym, grając rolę „haseł wywoławczych”, za pomocą których ustawodawca nawiązuje w syntetyczny sposób do całych grup dotyczących ich przepisów prawnych. Dla osób zawodowo zajmujących się prawem prywatnym nie budzą one negatywnych skojarzeń ze względu na znajomość tego, co dokładnie się za nimi kryje i z nimi wiąże. Z drugiej jednak strony nazwy instytucji, których stosowanie jest uświęcone długotrwałą tradycją, w naturalny sposób stają się archaiczne. Tytułem przykładu można podać takie nazwy jak „dożywocie”, „umowa o dożywocie”, które nie mają nic wspólnego z dożywotnim pozbawieniem

⁶ W art. 489–521 Kodeksu cywilnego Królestwa Polskiego z 1825 r., których kształt był wynikiem recepcji rozwiązań Kodeksu Napoleona w pierwotnym brzmieniu, do określenia pozbawienia i ograniczenia czynnej zdolności prawnej posłużono się pojęciem „pozbawienia i ograniczenia własnej woli”: J.J. Litauer, *Prawo cywilne obowiązujące na obszarze b. kongresowego Królestwa Polskiego z dodaniem ustaw uzupełniających i związkowych oraz orzecznictwa sądów kasacyjnych*, Warszawa 1923, s. 98–105. Na obszarze obowiązywania austriackiego kodeksu cywilnego (ABGB) w Rozporządzeniu cesarskim z 28 czerwca 1916 roku, Nr 207 Dpp. o ubezważnowolnieniu (Ordynacja w sprawach ubezważnowolnienia) do określenia pozbawienia i ograniczenia czynnej zdolności prawnej posłużono się pojęciami „całkowitego ubezważnowolnienia” i „częściowego ubezważnowolnienia”: *Kodeks cywilny zawierający obowiązującą w okręgach Sądów Apelacyjnych w Krakowie i Lwowie oraz Sądu Okręgowego w Cieszynie ustawę cywilną, ustawy i rozporządzenia dodatkowe, z uwzględnieniem ustawodawstwa polskiego oraz orzecznictwa Sądu Najwyższego* (tłum. W. Dbałowski, J. Przeworski), Warszawa 1927, s. 266–284. W § 6, § 114, § 115 pierwotnego brzmienia niemieckiego kodeksu cywilnego (BGB) z 1896 r. do określenia pozbawienia i ograniczenia czynnej zdolności prawnej posłużono się pojęciami „uznania za niepełnoletniego” oraz „niepełnoletnienia”: W. Zieliński, *Niemiecki Kodeks Cywilny obowiązujący od 1 stycznia 1900*, Bytom 1900, s. 2 i 21–22.

wolności, lecz są tradycyjną nazwą instytucji mającej na celu zabezpieczenie interesów zbywcy nieruchomości w zamian za zobowiązanie do utrzymania dotychczasowego właściciela do jego śmierci oraz jego pochówku. Archaiczny charakter nazwy określonej instytucji sam w sobie nie jest niczym negatywnym. Niekiedy jednak archaiczne słowo budzi przynajmniej u części współczesnych użytkowników języka pejoratywne skojarzenia. Tak się stało ze stosowaną w polskim języku prawnym i prawniczym nazwą „ubezwłasnowolnienie”, służącą do określania pozbawienia lub ograniczenia czynnej zdolności prawnej. Nazwa ta wśród prawników zajmujących się prawem prywatnym jest kojarzona z instytucją, której celem jest pomoc osobom z niepełnosprawnościami oraz zapewnienie im samodzielnego i bezpiecznego udziału w obrocie cywilnoprawnym w zakresie, w jakim jest to możliwe. Z tego powodu wśród prawników zajmujących się prawem prywatnym nazwa „ubezwłasnowolnienie” nie ma charakteru negatywnej oceny osoby, wobec której jest ona stosowana. Jednakże środowiska osób z niepełnosprawnościami, w tym ich najbliżsi, zgłaszają od wielu lat zastrzeżenia w stosunku do nazwy „ubezwłasnowolnienie” jako stygmatyzującej i kojarzącej się z karą stosowaną w prawie karnym. Nie można wykluczyć, że jest to spowodowane tym, że w odległej, ale znanej z literatury pięknej przeszłości pozbawienie czynnej zdolności prawnej było automatycznie związane z karą główną (karą śmierci) oraz mogło być stosowane również razem z innymi rodzajami kar⁷. Przyjąwszy punkt widzenia i wrażliwość środowisk osób z niepełnosprawnościami można zaproponować dwa rozwiązania dotyczące nazwy „ubezwłasnowolnienie”: albo przeprowadzenie kampanii społecznej⁸, której celem będzie wyeliminowanie, a przynajmniej zredukowanie stygmatyzującego charakteru tej nazwy, albo rezygnację z nazwy ubezwłasnowolnienie i przyjęcie nazwy o neutralnym charakterze, wiążącej się z kampanią społeczną mającą na celu zapobieżenie powstaniu negatywnych skojarzeń i stereotypów w związku z nową nazwą instytucji, której celem jest włączenie osób z niepełnosprawnościami w życie społeczne. W przypadku gdy miały zostać

⁷ Por. Art. 500 oraz częściowo art. 501 Kodeksu cywilnego Królestwa Polskiego z 1825 r., których kształt był wynikiem recepcji rozwiązań Kodeksu Napoleona, lecz nie były one stosowane w praktyce na ziemiach polskich: J.J. Litauer, *Prawo cywilne obowiązujące na obszarze b. kongresowego Królestwa Polskiego z dodaniem ustaw uzupełniających i związkowych oraz orzecznictwa sądów kasacyjnych*, Warszawa 1923, s. IV i s. 101.

⁸ Chodzi o kampanię społeczną na kształt prowadzonej w Polsce kampanii mającej na celu wyeliminowanie stygmatyzującego charakteru depresji („Depresja. Rozumiesz – Pomagasz”). <https://www.gov.pl/web/zdrowie/depresja-rozumiesz-pomagasz-konferencja-prasowa-inaugurujaca-kampanie>. [dostęp: 12.04.2023].

uwzględniony drugi ze wskazanych postulatów wydaje się, że warte rozważenia jest użycie określeń „ustanowienie opieki” oraz „powołanie opiekuna”.

b) Zagadnienia ustrojowe postępowania dotyczącego wsparcia osób pełnoletnich w korzystaniu ze zdolności do czynności prawnych

Z obowiązującej obecnie w Polsce regulacji dotyczącej stosowania środków „związanych z korzystaniem ze zdolności prawnej” należy zdecydowanie postulować pozostawienie ich stosowania, jak również nadzoru i kontroli nad ich stosowaniem w gestii sądów powszechnych, które powinny uwzględniać wolę, preferencje oraz interesy majątkowe i niemajątkowe osoby z niepełnosprawnością⁹.

Konieczne wydaje się jednak uproszczenie postępowania prowadzącego do podjęcia decyzji o dopuszczalności stosowania instytucji wsparcia i jej rodzaju, poprzez wprowadzenie jednego postępowania, w którym następowałoby ustanowienie określonego rodzaju i zakresu opieki oraz powołanie opiekuna wraz z przyznaniem mu określonych kompetencji. Likwidacja odrębnego postępowania o ubezwłasnowolnienie (czy też mającego na celu zastosowanie innego, zmodyfikowanego środka) uprościłoby procedurę, ograniczyłoby liczbę postępowań, jak również wyeliminowało sytuację, w której osoba w okresie od uprawomocnienia się orzeczenia o ubezwłasnowolnieniu do powołania opiekuna i objęcia opieki pozostawała w „pustce prawnej”, nie mając zdolności do czynności prawnych oraz jednocześnie nie (zawsze) mając przedstawiciela ustawowego. Takie właśnie rozwiązanie było również proponowane przez polską Komisję Kodyfikacyjną Prawa Cywilnego w okresie 2012–2015.

Likwidacja etapu postępowania zmierzającego wyłącznie do ograniczenia zdolności do czynności prawnych otwiera kwestię specyfiki funkcjonalno-proceduralnej postępowania, w którym mogłyby być stosowane adekwatne środki mające na celu zapewnienie osobie z niepełnosprawnościami samodzielny udział w obrocie cywilnoprawnym w zakresie adekwatnym do jej możliwości. Należy zaproponować, aby (również wzorem rozwiązań proponowanych przez polską Komisję Kodyfikacyjną Prawa Cywilnego w latach 2012–2015) następowało to w postępowaniu opiekuńczym. Po pierwsze, wydziały rodzinne i nieletnich znajdujące się w sądach najniższej instancji, najbliższych miejsca zamieszkania zainteresowanych osób, wydają się właściwe z uwagi na specyfikę postępowania, które ma na celu wsparcie osoby z niepełnosprawnościami. Ta specyfika przesądza o konieczności posiadania szczególnych kompetencji przez sędziów

⁹ Por. P. Machnikowski, *Instytucja opieki nad pełnoletnim w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego w latach 2012–2015*, „Państwo i Prawo” 2019, nr 4, s. 140.

orzekających, obejmujących nie tylko wiedzę prawniczą, ale również psychologię, co umożliwi przykładowo wysłuchanie osoby z niepełnosprawnością psychiczną czy intelektualną. Po drugie, w postępowaniu opiekuńczym funkcjonuje szereg rozwiązań procesowych prowadzących do jego odformalizowania i ułatwienia wypełniania funkcji opiekuńczej (w szczególności: szeroka możliwość działania sądu z urzędu, ograniczenie prawomocności orzeczeń, możliwość podejmowania w sprawach nagłych czynności również przez sąd miejscowo niewłaściwy). Po trzecie, organem pomocniczym działającym w sądzie rejonowym są zespoły kuratorskiej służby sądowej. Kuratorzy sądowi mają istotne znaczenie w postępowaniach z zakresu prawa osobowego. Ich udział powinien być doniosły w postępowaniach dotyczących czynnej zdolności prawnej osób z niepełnosprawnościami. Wydziały rodzinne i nieletnich występują wyłącznie w sądach rejonowych, a więc tylko na tym poziomie współpraca z kuratorami może mieć charakter „bieżący”.

Rozwiązaniem, poprawnym z punktu widzenia art. 12 ust. 4 KPN, jak również dobrze wpisującym się w polską tradycję ustrojową jest stały nadzór sądu opiekuńczego nad sprawowaniem opieki przez powołane do tego osoby wywodzące się z otoczenia osoby z niepełnosprawnością lub z sądowej służby kuratorskiej. Perspektywa zmian demograficznych, w szczególności starzenia się ludności i przewidywanego zdecydowanego wzrostu liczby osób, które będą korzystały z różnych instytucji wsparcia¹⁰ mogą prowadzić, pomimo rozbudowy i koniecznego wzmocnienia sądownictwa rodzinnego, do potrzeby poszukiwania rozwiązań zmniejszających bezpośrednio obciążenie i zaangażowanie sędziów rodzinnych w bieżący nadzór nad interesami osób z niepełnosprawnościami. Wydaje się, że pewne czynności (oczywiście pod nadzorem i z polecenia sądu) mogliby wykonywać kuratorzy sądowi czy też jednostki administracyjne odpowiadające za wspieranie rodziny.

¹⁰ Por. P. Błędowski, *Wprowadzenie. Starzenie się jako problem społeczny. Perspektywy demograficznego starzenia się ludności Polski do roku 2035*, [w:] *PolSenior. Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce*, (red.): M. Mossakowska, A. Więcek, P. Błędowski, Poznań 2012, s. 11–23; T. Błędowski, J. Chudek, T. Grodzicki i in., *Wyzwania dla polityki zdrowotnej i społecznej. Geneza projektów badawczych PolSenior1 i PolSenior2*, [w:] *Badanie poszczególnych obszarów stanu zdrowia osób starszych, w tym jakości życia związanej ze zdrowiem*, (red.): T. Błędowski, T. Grodzicki, M. Mossakowska, T. Zdrojewski, Gdańsk 2021, s. 19–25.

2. Rozwiązania szczegółowe

a) Rozwiązania z zakresu prawa materialnego

Refleksja nad implementacją art. 12 ust. 4 KPON w polskim prawie wskazuje na to, że zdecydowanie najbardziej istotne zmiany powinny dotyczyć rozwiązań materialnoprawnych. W chwili obecnej w polskim prawie prywatnym jest pluralizm instytucji i środków związanych z korzystaniem z czynnej zdolności prawnej przez osoby z niepełnosprawnościami. Wydaje się, że zmiana wypełniająca standard wynikający z art. 12 ust. 4 KPON powinna polegać na zastąpieniu różnych instytucji stosowanych w różnych postępowaniach (ubezwłasnowolnienie całkowite, ubezwłasnowolnienie częściowe, ustanowienie opieki i powołanie opiekuna dla osoby ubezwłasnowolnionej całkowicie, ustanowienie kurateli i powołanie kuratora dla osoby ubezwłasnowolnionej częściowo, ustanowienie kuratora dla osoby niepełnosprawnej) jedną instytucją – opieki dla osoby pełnoletniej, której ostateczny kształt byłby w granicach prawa kształtowany przez sąd adekwatnie do potrzeb konkretnej osoby z niepełnosprawnością oraz jej możliwości samodzielnego korzystania z czynnej zdolności prawnej. W naszej ocenie regulacja dotycząca opieki dla osoby pełnoletniej powinna się znaleźć w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym jako odrębny dział w ramach tytułu III tego kodeksu, dotyczącego opieki i kurateli¹¹.

Wśród „typów” ustanawianej opieki powinny znaleźć się rozwiązania czysto asystencyjne, gdzie ustanowienie opiekuna miałyby jedynie na celu udzielenie wsparcia w podejmowaniu decyzji czy dokonywaniu czynności, jednak bez przyznawania opiekunowi kompetencji przedstawiciela ustawowego. W takim przypadku osoba z niepełnosprawnością mogłaby ewentualnie udzielić opiekunowi pełnomocnictwa, jeśli w jej ocenie będzie ona potrzebować pomocy innej osoby działającej w charakterze jej przedstawiciela (pełnomocnika). Zastosowanie takiej opieki asystencyjnej nie prowadziłyby do ograniczenia możliwości samodzielnego dokonywania czynności prawnych przez podopiecznego.

W naszej ocenie powinny być wprowadzone również rozwiązania oparte na reprezentacji równoległej (opieka asystencyjno-przedstawicielska). Zastosowanie takiego rozwiązania powodowałoby, że opiekun uzyskiwałby możliwość dokonywania, w pewnym zakresie, czynności za podopiecznego, ale bez

¹¹ Tak P. Machnikowski, *Instytucja opieki nad pełnoletnim w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego w latach 2012–2015*, „Państwo i Prawo” 2019, nr 4, s. 136.

ograniczania możliwości dokonywania tych czynności przez osobę, dla której opieka została ustanowiona¹².

Należy również określić ustawowo mechanizmy substytucyjne (opiekę przedstawicielską), których stosowanie będzie powodować, że niektóre czynności będą mogły być dokonane albo przez osobę z niepełnosprawnością tylko za zgodą opiekuna, albo tylko przez opiekuna działającego jako przedstawiciel osoby z niepełnosprawnością. Przesłanki stosowania mechanizmów substytucyjnych powinny być tak ukształtowane, aby były one stosowane wyjątkowo w szczególnie uzasadniających to przypadkach. Przepisy prawa powinny zawierać co najmniej rodzajowe wskazanie czynności prawnych szczególnie istotnych z punktu widzenia interesów majątkowych lub niemajątkowych podopiecznego, których dokonywanie powinno być wzięte pod uwagę w procesie kształtowania przez sąd *in concreto* zakresu stosowanego wobec niej mechanizmu substytucyjnego. Takie rozwiązanie z jednej strony może przyczynić się do ujednolicenia orzecznictwa w podobnych sprawach i przestrzegania zasady równego traktowania osób z niepełnosprawnościami będących w podobnych sytuacjach, a z drugiej strony pozwala dostosować zakres ograniczeń wiążących się ze stosowaniem opieki mechanizmu substytucyjnego do potrzeb konkretnej osoby z niepełnosprawnością.

Zagadnieniem wymagającym rozważenia jest to, w jakim zakresie modele rozwiązań stosowanych przez sąd w ramach „środków związanych z korzystaniem ze zdolności prawnej” powinny być określone ustawowo, a w jakim to dookreślenie powinno należeć bezpośrednio do sądu. Biorąc pod uwagę konieczność znalezienia kompromisu pomiędzy pewnością obrotu a elastycznością stosowanych instrumentów, należy opowiedzieć się za rozwiązaniem pośrednim. Ustawa powinna określać skutki prawne wiążące się ze stosowaniem poszczególnych rodzajów opieki, które sąd mógłby modyfikować lub uzupełniać w postanowieniu o ustanowieniu opieki określając katalog czynności, których dokonanie wymaga udziału opiekuna w sposób odbiegających od tego, co wynika z przepisów prawnych. Należy również przesądzić dopuszczalność ustanowienia przez sąd przedstawiciela dla osoby pełnoletniej,

¹² Rozwiązanie wychodzące naprzeciw takim postulatom zostanie wprowadzone w wyniku sygnalizowanej zmiany art. 183 k.r.o. oraz art. 600 k.p.c., która wejdzie w życie 15 lutego 2024 r. Należy jednak podkreślić, że modyfikacja ta odnosi się do kurateli dla osoby niepełnosprawnej. Wprowadzane rozwiązania korespondują ze standardem wynikającym z art. 12 KPON, ale nie mają one generalnego i systemowego charakteru. W szczególności regulacja dotycząca ubezwłasnowolnienia pozostaje niezmienną. Obecnie trudno jest przewidzieć, czy i jeśli tak to w jakim zakresie zmieniane ustawą z 28 lipca 2023 r. regulacje spowodują ograniczenie stosowania ubezwłasnowolnienia.

która takiego przedstawiciela nie ustanowiła sobie wcześniej, a z powodów faktycznych nie jest w stanie złożyć oświadczenia woli (przykładowo znajduje się w śpiączce) do dokonania konkretnej czynności, w sytuacji gdy jej pilne dokonanie w jej imieniu i na jej rzecz oraz w jej interesie jest konieczne. Nie chodzi więc o określenie długotrwałej i stałej opieki, ale ustanowienie przedstawiciela *ad hoc*, który zgodnie z zaleceniami sądu mógłby dokonać konkretnej czynności (czy konkretnych czynności).

Z treści art. 12 ust. 4 KPON wynika jednoznacznie, że środki związane z korzystaniem ze zdolności prawnej powinny być stosowane przez możliwie najkrótszy czas. Należy postulować wprowadzenie jako zasady czasowego stosowania opieki, a okres, na który jest ona orzekana, nie powinien przekraczać pięciu lat¹³. Jednocześnie wydaje się, że w sytuacjach, gdy stan osoby z niepełnosprawnościami jest stały i nie rokuje poprawy (np. dotyczy to osób z niepełnosprawnością intelektualną), wyjątkowo możliwe powinno być orzeczenie opieki bezterminowo zwłaszcza wtedy, gdy wnosi o to sama osoba z niepełnosprawnością, dla której opieka jest ustanowiona (oczywiście z założeniem możliwości jej uchylecia czy zmiany w dowolnym momencie z urzędu albo na wniosek osoby, dla której została ustanowiona). Brak możliwości ustanowienia opieki bezterminowej może narażać osoby z niepełnosprawnością – nieusuwalną w rozsądnym horyzoncie czasowym według stanu wiedzy aktualnego na moment ustanawiania opieki – na konieczność poddawania się bezcelowym badaniom lekarskim celem sprawdzenia, czy ich stan zdrowia nie uległ poprawie.

W przepisach materialnoprawnych należy jednoznacznie podkreślić zasadę subsydiarności ingerencji w czynną zdolność prawną. W miarę możliwości powinny być stosowane rozwiązania asystencyjne i dopiero gdy z uwagi na stan zdrowia i okoliczności nie są one wystarczające – powinno nastąpić sięgnięcie do rozwiązań substytucyjnych. Generalna zasada powinna zakładać maksymalną ochronę czynnej zdolności prawnej osoby z niepełnosprawnościami i maksymalizację możliwości samodzielnego prowadzenia swoich spraw, a przy najmniej współdecydowania o nich¹⁴.

Rozwiązania prawne w postaci różnych rodzajów opieki ustanawianej przez sąd dla osób pełnoletnich powinny zostać uzupełnione o możliwość udzielenia pełnomocnictwa opiekuńczego. Z uwagi na to, że jest to odmiana pełnomocnictwa, najwłaściwszym miejscem jego regulacji powinny być przepisy kodeksu

¹³ Por. P. Machnikowski, *Instytucja opieki nad pełnoletnim w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego w latach 2012–2015*, „Państwo i Prawo” 2019, nr 4, s. 139–140.

¹⁴ Por. P. Machnikowski, *Instytucja opieki nad pełnoletnim w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego w latach 2012–2015*, „Państwo i Prawo” 2019, nr 4, s. 138–139.

cywilnego o pełnomocnictwie¹⁵. Przepisy prawa prywatnego powinny przewidywać wprost możliwość udzielenia przez osobę pełnoletnią takiego szczególnego pełnomocnictwa innej osobie, określając jego standardowy, jak również maksymalny możliwy zakres. Skuteczność pełnomocnictwa opiekuńczego byłaby uzależniona od pogorszenia stanu zdrowia (zdolności intelektualnych) w stopniu uniemożliwiającym mocodawcy samodzielne dokonanie którejkolwiek z czynności prawnych objętych jego zakresem. Podstawowym problemem jest uregulowanie mechanizmu powstania możliwości dokonywania czynności prawnych na podstawie pełnomocnictwa opiekuńczego. Po pierwsze, można przyjąć mechanizm publicznoprawny – „uruchomienie” pełnomocnictwa opiekuńczego orzeczeniem sądu wydawanym w wyniku stwierdzenia przez sąd przesłanek warunkujących możliwości dokonywania czynności prawnych na jego podstawie. Rozwiązanie takie chroni przed nadużyciem oraz zapewnia bezpieczeństwo dla osoby, która takiego pełnomocnictwa udzieliła. Prowadzi ono jednak do formalizacji instytucji, która z założenia powinna umocowywać przedstawiciela osoby z niepełnosprawnością do działania w jej imieniu bez udziału organów władzy publicznej. W konsekwencji uzależnienie powstania skutków pełnomocnictwa opiekuńczego od orzeczenia sądowego mogłoby powodować, że instytucja ta będzie niewiele różnić się od ustanowienia opieki. Po drugie, należy stwierdzić, że cele przyświecające uzależnieniu powstania skutków pełnomocnictwa opiekuńczego od orzeczenia sądowego można osiągnąć również za pomocą mechanizmu pozasądowego, np. stwierdzenie skuteczności pełnomocnictwa przez notariusza na podstawie zaświadczenia lekarskiego wskazującego na istnienie objawów, od których uzależniona była skuteczność pełnomocnictwa opiekuńczego¹⁶. Zapewnienie możliwości udzielania pełnomocnictw opiekuńczych bez udziału sądów mogłoby prowadzić do odciążenia sądów i konsekwentnego realizowania mechanizmu o charakterze prywatnoprawnym. Rozwiązanie to niesie jednak ryzyko wykorzystania instytucji dla pokrzywdzenia osoby z niepełnosprawnościami. Bez względu na przyjęte rozwiązanie, również działania pełnomocnika opiekuńczego powinny, przynajmniej w pewnym zakresie, zostać poddane nadzorowi sądu opiekuńczego. Z tego powodu powstanie skutków prawnych pełnomocnictwa powinno wiązać się z przekazaniem

¹⁵ P. Machnikowski, *Pełnomocnictwo opiekuńcze w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego w latach 2012–2015*, „Rejent” 2016, nr 5, s. 52.

¹⁶ Propozycja taka znalazła się w projekcie polskiej Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego. Por. P. Machnikowski, *Pełnomocnictwo opiekuńcze w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego w latach 2012–2015*, „Rejent” 2016, nr 5, s. 56.

stosownej informacji organowi władzy publicznej kompetentnemu do sprawowania nadzoru nad pełnomocnikiem opiekuńczym.

Niezwykle istotnym elementem materialnoprawnej regulacji opieki dla osoby pełnoletniej powinno być określenie kryteriów umożliwiających wybór właściwej osoby, która mogłaby pełnić funkcję opiekuna. W regulacjach materialnoprawnych należy jednoznacznie podkreślić priorytet powołania na opiekuna osoby wskazanej przez najbardziej zainteresowanego, czyli osobę, której ma on pomagać¹⁷. W przypadku braku takiego wskazania i braku możliwości ustalenia preferencji osoby, dla której opiekun jest powoływany albo gdy wybór dokonany przez osobę z niepełnosprawnością jest niemożliwy do zrealizowania (przykładowo wskazana osoba nie spełnia kryteriów ustanowienia jej opiekunem w postaci przewidywania, że nie wywiąże się należycie z obowiązków opiekuna albo sama ma ustanowionego opiekuna), należy przewidzieć możliwość powołania opiekuna wybranego przez sąd działający w interesie podopiecznego.

Podobnie w zakresie sprawowania opieki zarówno w zakresie czynności prawnych, jak i faktycznych należy wprowadzić jasną regułę, zgodnie z którą opiekun miałby obowiązek konsultowania swoich decyzji z podopiecznym, informowania go o podejmowanych działaniach, jak również zasadniczo uwzględniania stanowiska podopiecznego, chyba że grozi ono wyrządzeniem mu szkody czy też poważnie zagraża jego interesom niemajątkowym. W przypadku braku możliwości wyrażenia stanowiska przez podopiecznego, opiekun powinien postępować zgodnie z jego możliwą do zrekonstruowania wolą.

b) Zmiany procesowe

Zmiany powinny objąć także samo postępowanie o ustanowienie (zmianę, uchylenie) opieki i powołanie (czy zmianę) opiekuna. Bezwzględnie należy wprowadzić rozwiązanie, zgodnie z którym osoba, dla której ma być ustanowiona opieka i powołany opiekun (również w postępowaniu o zmianę opiekuna czy uchylenie, zmianę opieki), jest uczestnikiem z mocy prawa. Powinna mieć również zdolność procesową w tych postępowaniach.

¹⁷ Rozwiązanie wychodzące naprzeciw takim postulatom zostanie wprowadzone w wyniku zmiany art. 183 k.r.o. oraz art. 600 k.p.c., która wejdzie w życie 15 lutego 2024 r. Należy jednak podkreślić, że zmiana ta odnosi się do kurateli dla osób niepełnosprawnych. Wprowadzane rozwiązania korespondują ze standardem wynikającym z art. 12 KPON, ale nie mają one generalnego charakteru. W szczególności regulacja dotycząca ubezwłasnowolnienia pozostaje niezmieniona. Obecnie trudno jest przewidzieć, czy i jeśli tak to w jakim zakresie zmieniane ustawą z 28 lipca 2023 r. regulacje zastąpią ubezwłasnowolnienie w praktyce.

W aktualnym stanie prawnym uczestnictwo z mocy prawa jest wyraźnie przyznane osobie, której dotyczy wnioski o ubezwłasnowolnienie, jedynie w postępowaniu o ubezwłasnowolnienie (art. 546 § 1 pkt 1 k.p.c.)¹⁸.

Należy konsekwentnie wprowadzić rozwiązanie ograniczające wymagania formalne dla czynności osoby z niepełnosprawnością w postępowaniach w sprawie ustanowienia opieki i powołania opiekuna, jak również zwalniające ją z kosztów sądowych. Należy również umożliwić, w szerokim zakresie, korzystanie z adwokata lub radcy prawnego ustanowionego przez sąd, którego wynagrodzenie powinno być pokrywane ze środków publicznych. Sąd powinien mieć możliwość ustanowienia takiego pełnomocnika z urzędu nawet bez wniosku osoby z niepełnosprawnościami. Taka możliwość zgodnie z obowiązującymi regulacjami postępowania cywilnego w sprawach opiekuńczych przysługuje w bardzo nielicznych kategoriach spraw (art. 519 [1] k.p.c.). W proponowanych sprawach o ustanowienie opieki dla osoby pełnoletniej oraz powołanie opiekuna zdecydowanie należy wprowadzić dopuszczalność skargi kasacyjnej. Jest to oczywiste, biorąc pod uwagę doniosłość społeczną planowanych postępowań, jak również konieczność wypracowania i zapewnienia spójności orzecznictwa. Należy zauważyć, że obecnie skarga kasacyjna przysługuje w sprawach o ubezwłasnowolnienie.

c) Konsekwencje ustanowienia opieki

Bez wątpienia najtrudniejszym zagadnieniem związanym z likwidacją ubezwłasnowolnienia i wprowadzeniem nowych instytucji związanych z korzystaniem ze zdolności do czynności prawnych, jest określenie konsekwencji ustanowienia opieki. Jak już wielokrotnie wcześniej podkreślano, ubezwłasnowolnienie, poza ograniczeniem czy pozbawieniem zdolności do czynności prawnych, ma daleko idące skutki w sferze prywatnoprawnej (np. zakaz zawarcia małżeństwa przez osobę całkowicie ubezwłasnowolnioną, powstanie ustroju przymusowej rozdzielności majątkowej, jeśli osoba ubezwłasnowolniona jest małżonkiem pozostającym w ustroju wspólności majątkowej małżeńskiej, ustanie władzy rodzicielskiej, gdy osoba z niepełnosprawnością jest rodzicem małoletniego dziecka) oraz publicznoprawnej (brak możliwości pełnienia różnych funkcji i wykonywania niektórych zawodów).

Z uwagi na ogromną liczbę odwołań do kategorii ubezwłasnowolnienia w wielu ustawach szczegółowych, nie jest możliwe, aby sąd w postanowieniu

¹⁸ Por. K. Korzan, *Postępowanie nieprocesowe*, Warszawa 1997, s. 307, Nb. 493; P. Rylski, *Uczestnik postępowania nieprocesowego – zagadnienia konstrukcyjne*, Warszawa 2017, s. 180; J. Bodio, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, tom 1, *Komentarz do art. 1–729*, (red.) A. Jakubecki, Warszawa 2017, komentarz do art. 559, s. 930, Nb. 6.

o ustanowieniu opieki odnosił się do każdej z tych sytuacji i *expressis verbis* przesądzał, czy osoba, dla której opieka jest ustanawiana, ma np. mieć zdolność do wykonywania określonych zawodów czy też nie. Jedyne możliwe rozwiązanie to przyjęcie bardziej uniwersalnego mechanizmu. Wstępnie należy podkreślić, że nie jest możliwe przyjęcie rozwiązania, zgodne z którym ustanowienie opieki bez względu na jej rodzaj nie ma żadnego wpływu na np. zakres władzy rodzicielskiej podopiecznego (która przecież obejmuje obowiązek i prawo do reprezentacji dziecka) czy możliwość wykonywania zawodu adwokata, czy notariusza, których obowiązki polegają w podstawowym zakresie na dokonywaniu czynności materialnoprawnych i procesowych w imieniu reprezentowanego.

Należy zaproponować, aby rozróżnić i zróżnicować skutki ustanowienia opieki czysto asystencyjnej (nieograniczającej zdolności do czynności prawnych osoby, dla której ją ustanowiono) od ustanowienia opieki substytucyjnej. W pierwszym przypadku, ustanowienie opieki nie powinno zasadniczo wpływać na możliwość wykonywania jakichkolwiek praw czy funkcji uzależnionych od zdolności do czynności prawnych, chyba że zachodzi wyjątkowa sytuacja, na przykład obawa o dobro małoletnich dzieci. W przypadku jednak ustanowienia opieki substytucyjnej należy przyjąć rozwiązanie odwrotne i zakładające, że jej ustanowienie pociąga za sobą takie skutki, jak obecnie orzeczenie ubezwłasnowolnienia. W konsekwencji ustanowienie opieki substytucyjnej uniemożliwiłoby zasadniczo wykonywanie praw oraz sprawowanie funkcji uzależnionych od posiadania pełnej zdolności do czynności prawnych. Należałoby jednak wprowadzić rozwiązanie, które umożliwiłoby na wniosek podopiecznego konstytutywne rozstrzygnięcie przez sąd, iż w konkretnym przypadku pewne skutki ustanowienia opieki mogą zostać wyłączone i podopieczny może na przykład brać udział w wyborach czy wykonywać określony zawód.

Zagadnienie może być tu jedynie wzmiankowane, ale przy okazji zmian dotyczących konsekwencji ubezwłasnowolnienia należy poddać analizie np. regulacje dotyczące władzy rodzicielskiej. Wydaje się, że rodzic, dla którego ustanowiono opiekuna (substytutę), nawet jeżeli nie może dokonywać czynności prawnych w imieniu dziecka, nie powinien automatycznie tracić możliwości sprawowania pieczy nad osobą dziecka. System prawa rodzinnego powinien zawierać bardziej „zniuansowane” rozwiązania w tym zakresie, pozwalające na wypracowanie rozstrzygnięć odpowiadających określonej sytuacji faktycznej. Obowiązująca regulacja wydaje się zbyt statyczna, przewidując, że rodzic albo ma pełną zdolność do czynności prawnych i władza rodzicielska mu przysługuje w pełnym zakresie, albo nie mając tej zdolności, w ogóle nie ma władzy rodzicielskiej i traci wszystkie jej atrybuty.

W obowiązującym prawie polskim brak jest rejestru osób ubezwłasnowolnionych. Pomimo że postanowienie o ubezwłasnowolnieniu ma charakter konstytutywny i jako zdarzenie prawne może wywierać skutki w sferze prawnej osób trzecich, ujawnienie faktu ubezwłasnowolnienia zależy właściwie od osoby ubezwłasnowolnionej czy jej opiekuna. Z uwagi na prognozowane zwiększenie liczby osób wymagających wsparcia, jak również planowane zmiany zmierzające do uczynienia opieki instytucją o bardziej niejednorodnych konsekwencjach, należy postulować wprowadzenie publicznego rejestru osób, dla których ustanowiono opiekę substytucyjną. Jak się wydaje, nie ma potrzeby obowiązkowej rejestracji opieki asystencyjnej. Taka rejestracja mogłaby być fakultatywna i dokonywana na wniosek osoby, dla której została ustanowiona lub na wniosek opiekuna. Jest to o tyle uzasadnione, że wprowadzenie pełnomocnictwa opiekuńczego również musi być związane z powstaniem rejestru, do którego takie pełnomocnictwo, jak również późniejsze uczynienie go skutecznym, powinno zostać wpisane¹⁹.

Z uwagi na potencjalną stygmatyzację osób, dla których ustanowiono opiekę, rejestr (obejmujący opiekę i powołanych opiekunów) powinien mieć ograniczoną jawność. Dostęp do niego powinny mieć przede wszystkim sądy, jak również notariusze, komornicy czy kierownicy urzędów stanu cywilnego.

3. Podsumowanie

Od chwili ratyfikacji przez Polskę KPON upłynęło już prawie jedenaście lat. Pomimo podejmowanych wielokrotnie prób dostosowania krajowych rozwiązań do standardu wynikającego z Konwencji, poza zmianą art. 183 k.r.o. oraz art. 600 k.p.c., która wchodzi w życie 15 lutego 2023 roku, żadna nie zakończyła się sukcesem. Taki stan wskazuje, jak skomplikowanym zagadnieniem jest zaprojektowanie i przeprowadzenie nowelizacji, która dotyka fundamentów prawa cywilnego, jak również ma ogromne znaczenie w kontekście prawa publicznego.

Impulsem do przeprowadzenia zmian powinny być nie tylko standardy wynikające z KPON, ale również prognozowany wzrost liczby osób pełnoletnich wymagających różnego rodzaju wsparcia z uwagi na niepełnosprawność oraz

¹⁹ Por. P. Machnikowski, *Pełnomocnictwo opiekuńcze w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego w latach 2012–2015*, „Rejent” 2016, nr 5, s. 54–55.

stwierdzone mankamenty obowiązującej regulacji. W okresie ponad dekady obowiązywania Konwencji, w wielu krajach opracowano i wdrożono rozwiązania unowocześniające system „środków związanych z korzystaniem ze zdolności prawnej”. Wzorce te są dostępne i zaprojektowanie optymalnych regulacji obecnie jest łatwiejsze niż jeszcze kilka lat temu. Ich przegląd znajduje się w prawnoporównawczej części niniejszej książki.

Na zakończenie należy podkreślić, że nawet najlepsze rozwiązania materialnoprawne i procesowe nie mogą funkcjonować we właściwy sposób ani optymalnie realizować wsparcia dla osób z niepełnosprawnościami, jeżeli ich wprowadzenie nie zostanie powiązane ze zmianami strukturalnymi i organizacyjnymi. Konieczne jest wzmocnienie sądownictwa rodzinnego (również w zakresie obsady etatowej), podwyższenie pozaprawnych kompetencji sędziów tam orzekających, jak również wzmocnienie i poprawa funkcjonowania służb pomocniczych: kuratorów sądowych oraz całego systemu wspierania rodziny i opieki społecznej.

MACIEJ DOMAŃSKI¹, BOGUSŁAW LACKOROŃSKI²

Podsumowanie

Opracowania składające się na niniejszą książkę potwierdzają tezę, że zagadnienie czynnej zdolności prawnej osób fizycznych ma znaczenie ogólnosystemowe, dalece wykraczające poza prawo prywatne niezależnie od tego, w jakim systemie prawnym jest ono rozpatrywane. Czynna zdolność prawna, możliwość i sposób korzystania z niej, jej zakres oraz możliwość jej ograniczania są przedmiotem regulacji prywatnoprawnej, lecz we wszystkich systemach prawnych znaczenie tych zagadnień jest doniosłe nie tylko na gruncie prawa prywatnego, lecz również na gruncie prawa publicznego. Z uwagi na to, że czynna zdolność prawna i jej zakres determinuje z jednej strony możliwości działania w obrocie prawnym, poprzez dokonywanie różnych prawnie doniosłych czynności, a z drugiej strony możliwość ponoszenia odpowiedzialności prawnej wszędzie tam, gdzie jest ona zależna od zdolności rozeznania własnego zachowania i jego skutków, właściwie trudno wskazać dziedzinę prawa, w której przedmiotowa kategoria byłaby nieistotna. Stąd jest tak ogromne zainteresowanie art. 12 KPN w literaturze prawniczej. Nie jest przypadkiem, że pierwszy komentarz przygotowany przez Komitet NZ do spraw praw osób niepełnosprawnych dotyczył właśnie tego postanowienia KPN.

Analiza prawniczego dyskursu dotyczącego Konwencji i jej wpływu na zmianę podejścia do czynnej zdolności prawnej osób fizycznych prowadzi do ogólnej obserwacji o pewnym napięciu pomiędzy perspektywą praw człowieka oraz perspektywą krajowych systemów prawnych w szczególności w zakresie prawa prywatnego. Wyizolowana analiza, dokonywana wyłącznie z jednej z możliwych perspektyw, nie jest w stanie doprowadzić do kompleksowego ujęcia przedmiotowego zagadnienia ani nie prowadzi do wypracowania propozycji rozwiązań stwierdzonych problemów, które odpowiadają na złożone potrzeby osób z niepełnosprawnościami.

¹ Maciej Domański – Uniwersytet Warszawski; Instytut Wymiaru Sprawiedliwości w Warszawie, Polska, ORCID: 0000-0002-9155-8354

² Bogusław Lackoroński – Uniwersytet Warszawski, Polska, ORCID: 0000-0003-2245-6036

Ogólnosystemowy charakter czynnej zdolności prawnej, szeroki zakres kontekstów oraz skomplikowanie powiązań, w których pojawiają się odwołania do czynnej zdolności prawnej w różnych miejscach różnych systemów prawnych, niezwykle utrudnia adekwatne ich opisanie. Nie oznacza to jednak, że nie powinno się podejmować prób w tym zakresie. Wręcz przeciwnie, właśnie ze względu na trudności w kompleksowym i adekwatnym ujęciu zagadnień wiążących się z czynną zdolnością prawną osób z niepełnosprawnościami przedstawiciele doktryny powinni podejmować wysiłki w tym zakresie, aby nie pozostawiać bez pogłębionej refleksji ani organów władzy ustawodawczej, ani organów władzy sądowniczej. Pogłębiona refleksja naukowa dotycząca czynnej zdolności prawnej, jej zakresu i możliwych ograniczeń powinna wiązać się z dostrzeganiem skomplikowania i wielowątkowości tych zagadnień. W zakresie czynnej zdolności prawnej nie ma prostych i oczywistych rozwiązań. Każda propozycja zmian musi zostać poparta namysłem i dokładnym przewidywaniem konsekwencji jej wprowadzenia na możliwie wielu – najlepiej wszystkich – poziomach i w możliwie wielu – najlepiej wszystkich – kontekstach prawnych.

Ogólna refleksja dotycząca implementacji art. 12 KPON prowadzi do wniosku, że wejście w życie Konwencji miało istotny wpływ na zmianę postrzegania problematyki czynnej zdolności prawnej osób z niepełnosprawnościami, jak również zmiany w prawie prywatnym w tym zakresie. Regulacja czynnej zdolności prawnej osób z niepełnosprawnościami zmieniała się wraz z ewolucją prawa prywatnego od czasów starożytnych. Wejście w życie KPON miało bardzo istotny wpływ na kierunek i dynamikę zmian dotyczących czynnej zdolności prawnej osób z niepełnosprawnościami. Zmiany te konstytuują kolejny etap kształtowania się czynnej zdolności prawnej i dotyczącej jej regulacji. Wyeksponowana przez KPON perspektywa autonomii osób z niepełnosprawnościami, kwestia ich czynnego uczestnictwa w obrocie prawnym, postrzegania również czynnej zdolności prawnej (obok zdolności biernej) jako prawa jednostki³ wpłynęła na zmianę podejścia prawników. W tradycji (w nauce i praktyce) prawa prywatnego ubezwłasnowolnienie, także całkowite (czy też rozwiązania podobne) i ich stosowanie jako środka ochrony osób z niepełnosprawnościami względnie do niedawna było wolną od kontrowersji oczywistością. Obecnie poglądy takie właściwie nie są już prezentowane w dyskursie naukowym dotyczącym czynnej zdolności prawnej. Dyskutuje się nie tyle o potrzebie modyfikacji regulacji czynnej zdolności prawnej i związanych z nią instytucji, ale o sposobie wprowadzenia

³ Bez przesądzenia, czy ma ona charakter prywatnoprawnego prawa podmiotowego, czy też raczej przedmiotu ochrony w międzynarodowym systemie ochrony praw człowieka.

i skali zmian odnośnie do dopuszczalności i zakresu możliwej ingerencji w czynną zdolność prawną osób z niepełnosprawnościami.

Zmiana w nauce prawa i praktyce odnośnie do możliwego zakresu ograniczania czynnej zdolności prawnej osób z niepełnosprawnościami pociągnęła za sobą analogiczną ewolucję podejścia do czynnej zdolności prawnej osób z niepełnosprawnościami na płaszczyźnie legislacyjnej. Zakres i sposób dokonywania zmian w krajowych systemach prawnych jest bardzo różny. Zmiany stanu prawnego nie zawsze przybierają postać zmian stanu prawnego wyrażających się w zmianie treści przepisów prawnych. Niekiedy zmiany te dokonują się jedynie w wyniku reinterpretacji obowiązujących przepisów. Z tego powodu niejednokrotnie dokonanie oceny wypełnienia wymagań wynikających z art. 12 KPON jest niezwykle utrudnione. Trudność wynika nie tylko ze złożonego charakteru materii czynnej zdolności prawnej w kontekście krajowych systemów prawnych, lecz również ze sposobu ujęcia standardu w art. 12 KPON, którego implementacja jest celem i zadaniem dla krajowych systemów prawnych. Z tego powodu nierzadko ocena, czy modyfikacje wprowadzone w danym krajowym systemie prawnym są wystarczające, czy też nie, nie jest wolna od wątpliwości. Kierunek zmian w prawie krajowym został zasadniczo wyznaczony w art. 12 KPON: położenie akcentu na autonomię osób z niepełnosprawnościami i odejście od „medycznego” modelu niepełnosprawności na rzecz modelu społecznego. Ze względu na fundamentalny charakter zmian niezbędnych do implementacji standardu wynikającego z art. 12 KPON, nie zawsze jest to proces jednoetapowy, wyczerpujący się we wprowadzeniu jednorazowych zmian w krajowym systemie prawnym. Przeprowadzony przegląd różnych systemów prawnych prowadzi do wniosku, że państwa-strony KPON są na różnych etapach implementacji art. 12 KPON. Istnieją takie krajowe systemy prawne, w których modyfikacji regulacji dotyczącej czynnej zdolności prawnej nie było w ogóle albo była ona jedynie symboliczna.

Zbadane systemy prawne znacznie się od siebie różnią nie tylko w zakresie rozwiązań szczegółowych w zakresie zdolności czynnej, ale również przyjmowanej interpretacji Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych oraz wynikających z niej standardów, a w szczególności art. 12 KPON. Badania, których wynikiem jest niniejsza książka, prowadzą do wniosku, że bez względu na tradycję prawną (*common law* czy *civil law*), jak również szerszy kontekst kulturowy, regulacje dotyczące czynnej zdolności prawnej obejmują w większości nadal, chociaż w węższym zakresie, podstawy do stosowania substytucyjnego modelu dokonywania czynności prawnych przez osoby z niepełnosprawnościami.

Pomimo ogólnej tendencji, wzmocnionej treścią art. 12 ust. 4 KPON, prowadzącej do ograniczenia zakresu stosowania substytucyjnych mechanizmów dokonywania czynności prawnych przez osoby z niepełnosprawnościami, jak również wprowadzania instytucji alternatywnych umocnienia sądowego nadzoru i kontroli stosowanych rozwiązań, nadal nie wydaje się możliwe całkowite zrezygnowanie z substytucyjnego modelu dokonywania czynności prawnych przez osoby z niepełnosprawnościami w przypadkach, w których nie mają one możliwości wyrażenia swojej woli czy nawet preferencji. Po pierwsze, wynika to z konstrukcji systemów prawnych (już od czasów najdawniejszych), w których autonomia woli i zdolność do autodeterminacji stanowią fundamenty najistotniejszych działań prawnych, jak również różnych rodzajów prawnej odpowiedzialności. Nikt nie zaproponował ujęcia alternatywnego, a powrót do rozwiązań opartych np. na odpowiedzialności obiektywnej oderwanej od winy i możliwości rozeznania własnego zachowania i jego skutków wydaje się niemożliwy do zaakceptowania i społecznie nieuzasadniony. Po drugie, konieczność taka wynika ze stanu nauk medycznych. Pomimo ogromnego postępu np. w psychiatrii czy psychoterapii, co umożliwiło właśnie ograniczenie stosowania rozwiązań substytucyjnych, nadal istnieją przypadki, gdy nie są znane terapie czy metody rehabilitacji, które pozwalałyby przywrócić osobom z niepełnosprawnościami pełną możliwość świadomego i samodzielnego uczestniczenia w obrocie prawnym.

Podstawowym zagadnieniem postawionym w ramach niniejszego opracowania było zarysowanie optymalnego modelu implementacji art. 12 KPON. W efekcie badań, których owocem jest niniejsza książka, należy stwierdzić, że jeden, uniwersalny model implementacji art. 12 KPON nie istnieje i, jak się wydaje, istnieć nie może. Wynika to z bardzo głębokich rozbieżności między tradycjami, w których kształtowały się krajowe systemy prawne w poszczególnych państwach-stronach KPON. Z perspektywy porównawczej to prawdziwa mozaika instytucji służących pomocy osobom z niepełnosprawnościami i umożliwiających udział w obrocie prawnym. Aby ocenić czy zaprojektować jakiegokolwiek zmiany w danym krajowym systemie prawnym, należy uwzględnić całą jego złożoność i powiązania poszczególnych instytucji wiążących się bezpośrednio i pośrednio z czynną zdolnością prawną. Wypreparowanie jednej instytucji i proponowanie jej dostosowania do standardów konwencyjnych, z pominięciem innych, „równoległych” rozwiązań, wiąże się z wysokim ryzykiem wprowadzenia zmian, które nie będą w istocie służyły interesom osób z niepełnosprawnościami ani celom przyświecającym art. 12 KPON.

Konkluzja o konieczności holistycznego podejścia do zmian oraz uwzględnienia całego kontekstu prowadzi do jeszcze jednego wniosku. Kontekst ten nie powinien być ograniczany wyłącznie do otoczenia prawnego, ale powinien obejmować również szeroko rozumianą rzeczywistość społeczną. Przy modyfikacjach systemów prawnych należy uwzględnić takie elementy, jak funkcjonujące struktury społeczne, charakter więzi społecznych czy nawet strukturę demograficzną określonego społeczeństwa. W systemach, w których istnieją silne grupy rodzinne, sąsiedzkie itp. optymalnym rozwiązaniem może być wzmocnienie poprzez nadanie bardziej sformalizowanego charakteru instrumentom czy instytucjom istniejącym w chwili obecnej w ramach pozaprawnych stosunków społecznych. W państwach, w których takich silnych grup i więzów społecznych nie ma, ale istnieją sprawnie funkcjonujące instytucje publiczne, być może optymalne jest raczej wykorzystanie takich instytucji dla stworzenia systemu wsparcia osób z niepełnosprawnościami. Należy również dostrzec poważny problem w szczególności społeczeństw krajów północy, polegający na ich gwałtownym starzeniu się. Uwzględniając, że wśród osób starszych problemy zdrowotne i niepełnosprawność występują zdecydowanie częściej niż w innych grupach wiekowych oraz to, że zgodnie z prognozami demograficznymi za kilkadziesiąt lat na jedną osobę czynną zawodowo będzie przypadało kilka osób w wieku emerytalnym, stworzenie systemu, w którym każda osoba z niepełnosprawnościami ma kilku asystentów (opiekunów) wspierających w dokonywaniu różnych czynności prawnych nie będzie praktycznie wykonalne nawet przy nierealistycznym założeniu dysponowania nieograniczonymi zasobami finansowymi. Szczególnego podkreślenia wymaga w naszej ocenie znaczenie roli przedstawicieli nauk medycznych, a w szczególności psychiatrii, w procesie kształtowania krajowych regulacji prawnych. Wiedza ekspercka w tym zakresie jest niezbędna co najmniej do ukształtowania przepisów prawnych w sposób adekwatny do aktualnych możliwości diagnostycznych i stosowanych jednostek nozologicznych. Wydaje się też, że wiedza z zakresu psychiatrii i psychologii powinna być wykorzystywana przy podejmowaniu decyzji o palecie i kształcie instytucji potrzebnych lub niezbędnych osobom z poszczególnymi rodzajami niepełnosprawności do korzystania z ich czynnej zdolności prawnej w sposób niezwiększający ryzyka nadużyć.

Doświadczenia państw, których systemy prawne poddano badaniu, wskazują również, że w procesie implementacji art. 12 KPON nie występują proste i „efektywne” rozwiązania. Droga do zmian jest raczej kręta i złożona z etapów, prób wypracowania optymalnych instrumentów. Proces ten jest rozłożony w czasie i postępujący w różnych państwach ze zmiennym tempem wynikającym

z lokalnych uwarunkowań. Złożoność procesu implementacji art. 12 KPON oraz materii, której ta implementacja dotyczy, powinna być źródłem pokory i dużej ostrożności w przygotowywaniu i wprowadzaniu zmian w systemach prawa krajowego, tak aby był rzeczywiście realizowany cel przyświecający standardowi wynikającemu z tego postanowienia KPON. Świadomość trudności wiążących się z implementacją art. 12 KPON powinna jednocześnie prowadzić do jak najszybszego rozpoczynania prac przygotowawczych przez te państwa-strony KPON, które ten proces mają cały czas przed sobą.

ISBN: 978-83-67811-11-8

9 788367 811118